

HOOP 2004

Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan 2004

O

H

Inhoud

Voorwoord 7

Leeswijzer 9

1 Nederland in 2010 11

2 Agenda voor het hoger onderwijs 17

- 2.1 Transitie naar een kennissamenleving 18
- 2.2 Het toenemend belang van Europa en globalisering 22
- 2.3 Complexiteit samenleving 26

3 Eigentijdse relaties 31

4 Afsluiting 33

Bijlage 1 Actieplan 35

- 1 Transitie naar een kennissamenleving 39
- 2 Toenemend belang Europa en globalisering 43
- 3 Complexiteit samenleving 47
- 4 Een heldere rol voor de overheid 51

Bijlage 2 Kennis in kaart 65

- 1 Inleiding 69
- 2 Ambities 71
- 3 Indicatoren 85

Literatuur 111

Voorwoord

Het hoger onderwijs staat voor de uitdaging om een flinke bijdrage te leveren aan de ambitie van ons land om in 2010 te behoren bij de top van de internationale kennis-economieën. Dat is geen geringe opgave, maar wel een die meer dan de moeite waard is. Uiteindelijk is dit mensenwerk. Het zijn de mensen, die werken en studeren op universiteiten en hogescholen, die actief zijn in grote, middelgrote en kleine bedrijven, in overheid- en semi-overheid organisaties en in non-profit sectoren, die deze uitdaging tot werkelijkheid brengen door hun schouders er onder te zetten. Vanuit mijn kant werk ik daar graag aan mee. Dit HOOP biedt niet alleen de visie van waaruit het hoger onderwijs de komende tijd aan de slag gaat, maar het biedt ook concrete acties om de felbegeerde topospositie in Europa te bereiken.

In onze kennissamenleving moeten mensen en organisaties - en dus ook het hoger onderwijs - zich continu veranderen. Niet alleen om zich staande te houden, maar vooral om zichzelf een verdere ontwikkeling te gunnen. Dat geldt ook voor hogescholen en universiteiten.

Het is noodzakelijk dat hoger onderwijsinstellingen in verschillende samenwerkingsverbanden opereren: in nationale en internationale regio's, met andere instellingen in het hoger onderwijs, in het middelbaar beroepsonderwijs, in het voortgezet onderwijs en zelfs in het primair onderwijs, maar ook met het particuliere niet-bekostigde onderwijs, met bedrijven, met gemeenten, met onderzoeksinstituten en met vele anderen. Dergelijke netwerken vereisen dat hogescholen en universiteiten verder kijken dan hun eigen instelling. De waardering van de instelling hangt ook af van de waarde die de verschillende netwerkpartijen meebrengen. Door goede samenwerking kunnen hoger onderwijs instellingen op een aantal terreinen een stevige vuist maken om de concurrentie vanuit het buitenland het hoofd te bieden.

Naast netwerken is het in onze kennissamenleving evenzeer van belang dat instellingen een strategische keuze maken over welk profiel zij nastreven, hoe zij zich van anderen onderscheiden en welke energie en ondernemerszin zij aan de dag leggen: dat zal een groot deel van hun aantrekkingskracht bepalen. En die aantrekkingskracht is onontbeerlijk om zich te kunnen verzekeren van succes en een robuuste positie in de steeds veranderende omgeving. Hoger onderwijsinstellingen staan immers midden in de maatschappij. Hun inspanningen hebben een positieve weerslag op zowel ons welzijn als op onze welvaart: dat is iets wat niet mag worden onderschat. Zorgen dat de toegankelijkheid, kwaliteit en doelmatigheid van het hoger onderwijs goed aan de maat is, zie ik daarbij voor mij als een belangrijke rol, uiteraard naast het bieden van ruimte om hogescholen en universiteiten te laten bloeien.

Om studenten een goede voorbereiding op hun toekomst in onze kennissamenleving te bieden, hebben studenten vaardigheden nodig als netwerken en ondernemerszin. Deze competenties moeten niet langer behoren tot de categorie 'wat ze je niet leren op de universiteit en hogeschool'. Om studenten echt wat te kunnen laten kiezen én de juiste student op de juiste plek te krijgen, wordt het tijd om ruimte te bieden aan hoger onderwijs instellingen, zodat zij mogelijkheden krijgen om net iets anders, net iets meer te doen dan het presenteren van de basiskwaliteit. Bijvoorbeeld door het aanbieden van individueel maatwerk, meer begeleiding, extra aanbod van programmaonder-

delen, bijzondere internationale ervaring of een topopleiding voor buitengewoon talentvolle studenten.

Succes voor het hoger onderwijs vereist naast visie ook dat de diverse spelers in het onderwijsveld de juiste verwachtingen hebben over wat er gedaan moet worden, over wat de prioriteiten daarbij zijn en wie wat en wanneer doet. Het actieplan in bijlage 1 van het HOOP dient daarvoor. Dit plan geeft aan hoe het hoger onderwijs de krachten zal bundelen om de speerpunten van onze kennissamenleving te ondersteunen en langs welke wegen de samenwerking met het bedrijfsleven verder uitgebouwd kan worden. Het plan biedt ruimte aan nieuwe initiatieven om een nog sterkere internationale positie te verwerven, laat zien dat we meer transparantie aan willen brengen in wat het hoger onderwijs ons nu biedt. Het geeft in de vorm van 'Kenniss in Kaart', een aanzet om te komen tot een internationale vergelijking van onderwijskwaliteit. Het brengt in beeld wat de uitgangspunten zijn van een nieuw studiefinancieringstelsel en een nieuw bekostigingsmodel. Het moedigt instellingen en studenten aan om ambitie en ondernemerszin te laten zien en -last but not least- het toont het streven om meer ruimte te maken voor instellingen in een nieuwe wet op het hoger onderwijs.

Dit plan wordt alleen maar werkelijkheid als – zoals gezegd – allerlei mensen hun schouders eronder zetten. Bij de totstandkoming van het HOOP heb ik in het veld velen ontmoet die een actieve bijdrage willen leveren. Ook ik zal dat doen. Ruim voor Prinsjesdag september 2003 hebben we met alle partijen, instellingen, studenten, bedrijfsleven ons eerste overleg over het HOOP 2004 gehad. Vervolgens hebben decanen, bestuurders, docenten, studenten, ondernemers en menig ander hun mening gegeven in diverse regionale bijeenkomsten. Dat was erg inspirerend. Daarnaast is de afgelopen maanden veelvuldig overleg geweest. Die gesprekken hebben uiteindelijk geresulteerd in het voorliggende HOOP. Uiteraard vindt niet iedereen alles even belangrijk, en is niet iedereen het over alles eens, maar dat hoort erbij. Waar het om gaat, is dat we met zijn allen dezelfde richting uitgaan. De beperkte financiële middelen, die we tot onze beschikking hebben, maken dat sommigen onder ons moeite hebben om alleen maar enthousiasme op te brengen. Ik begrijp dat heel goed. We moeten echter roeien met de riemen die we hebben, en ik wens iedereen dan ook veel wijsheid, creativiteit, netwerkkracht en ondernemerszin toe om met het hoger onderwijs in de komende jaren Nederland in de internationale top van kenniseconomieën te brengen.

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

drs. Annette D.S.M. Nijs MBA

Leeswijzer

Het HOOP 2004 geeft een middellange termijn visie op het hoger onderwijs en bevat twee bijlagen: een Actieplan en 'Kennis in kaart'.

Middellange termijn visie

In het HOOP wordt een middellange termijn visie gegeven op de gevolgen van de belangrijkste maatschappelijke trends voor het hoger onderwijs. Gedegen beleid begint met een visie die aansluit bij de realiteit van vandaag en anticipeert op de wereld die op ons afkomt. Deze visie vertrekt dan ook vanuit een korte schets van de belangrijkste ontwikkelingen in de maatschappij: Nederland in 2010 (hoofdstuk 1). In het licht van de trends wordt een agenda voor het hoger onderwijs geformuleerd: hoe speelt het hoger onderwijs hier op in? (hoofdstuk 2) en zijn de rollen en verantwoordelijkheden nog adequaat verdeeld? (hoofdstuk 3). Tot slot worden de essentiële punten samengevat in een streefbeeld voor 2010 en wordt kort ingegaan op de uitvoering van het HOOP (hoofdstuk 4).

Actieplan

In het actieplan worden de acties weergegeven die worden ondernomen om de gestelde ambities te verwezenlijken. De acties zijn geordend conform de maatschappelijk trends in het HOOP:

- transitie naar een kennissamenleving (hoofdstuk 1);
- toenemend belang Europa en globalisering (hoofdstuk 2);
- complexiteit van de samenleving (hoofdstuk 3);
- een heldere rol voor de overheid (hoofdstuk 4).

'Kennis in kaart'

'Kennis in kaart' bestaat uit twee onderdelen. In het eerste deel worden indicatoren genoemd die aansluiten bij de ambities in dit HOOP. Het tweede deel bevat een overzicht van indicatoren die tezamen de *state of the art* geven van het Nederlandse hoger onderwijs. Daarmee wordt inzichtelijk gemaakt wat de in het hoger onderwijs geïnvesteerde publieke middelen opleveren voor de Nederlandse samenleving.

1

Nederland in 2010

De middellange termijn visie voor het hoger onderwijs vertrekt vanuit een korte schets van de belangrijkste ontwikkelingen in de maatschappij. Met 2010 als perspectief kan een aantal dominante trends worden onderkend: transitie naar een kennissamenleving, groeiend belang van Europa en globalisering en toenemende complexiteit van de samenleving.

Transitie naar een kennissamenleving

Het belang van kennis en competenties

Nederland is in transitie naar een kennissamenleving. Het percentage van de beroepsbevolking dat fysieke arbeid verricht, is sterk gedaald tot een kleine minderheid. De dienstensector is nu goed voor meer dan de helft van het Bruto Nationaal Product (BNP). Grote kapitaalinvesteringen maken plaats voor investeringen in mensen.

De kennissamenleving is een wereld waar mensen niet langer routinematig werken, maar waar mensen continu in de weer zijn om steeds maar weer nieuwe, slimmere, lichtere en fraaier vormgegeven producten, diensten en bedrijfsprocessen te ontwikkelen en in de markt te zetten. Kenniseconomie gaat dan ook niet alleen over bèta-techniek, maar ook over sectoren als industrieel ontwerp, internationaal recht, vreemde talen, internationaal zakelijke dienstverlening (financiële diensten, transport en logistiek), en ook over aandacht voor duurzame ontwikkeling¹. Zelfstandigheid, samenwerkingscompetenties, klantgerichtheid en probleemoplossend vermogen worden naast vakkennis steeds belangrijker bij het selecteren van werknemers en in de loopbaan van mensen. Kennis verouderd steeds sneller. Stilstand is achteruitgang. Vandaar het belang van blijvende inzetbaarheid in het arbeidsproces en van brede competenties die bij een onvoorspelbare arbeidsmarkt en levensloop van blijvende waarde zijn. Het individu moet hier in toenemende mate zijn eigen verantwoordelijkheid nemen.

Kenniscirculatie

Het lineaire model van kennisproductie naar kennis-toepassing geldt niet meer. Innovatie vindt plaats in een cyclisch proces, waarin kennis genereren, toepassen en managen steeds meer in elkaar grijpen. Kennis wordt meer contextafhankelijk. Innovatie is mensenwerk. Een vloeiend proces van kenniscirculatie is cruciaal. Daarbij passen geen schotten tussen de verschillende schakels in de innovatieketen. Deze schakels moeten in een vroeg stadium van het proces op elkaar betrokken zijn. En elke schakel moet op orde zijn. Prachtige vindingen leveren niet veel op als er niet voldoende geschikte mensen zijn die deze verder kunnen brengen: opschaling, marketing en productie.

1 De lidstaten hebben bij de bijzondere Europese Raad in Lissabon van 23-24 maart 2000 afgesproken dat de Europese Unie zich binnen tien jaar moet ontwikkelen tot "de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld die in staat is tot meer duurzame economische groei en betere banen en een hechtere sociale samenhang". In Göteborg is aan de Lissabon-strategie een derde dimensie –namelijk de milieudimensie- toegevoegd. Zie verder het actieprogramma "Duurzame Daadkracht" (2003) van de ministeries van VROM en BuiZa en artikel 58 van de slotverklaring van de Europese ministertop Milieu in Kiev van mei 2003.

Europa en Nederland kampen met een paradox op dit gebied. Er is sprake van hoogwaardige kennisontwikkeling, maar de benutting van die kennis blijft achter ('Europese paradox'). In een recent advies 'Netwerken met kennis' (2003a) benadrukt de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) onder meer het belang van netwerken en personele mobiliteit tussen medewerkers uit bedrijven en kennisinstellingen om meer wisselwerking te krijgen.

Informatietechnologie, netwerken

Informatietechnologie vervult een baanbrekende rol. Digitale informatie maakt dat kennis ook buiten de traditionele kanalen wordt verworven, uitgewisseld en toegepast. Informatisering maakt tal van nieuwe producten en diensten mogelijk. De betekenis van informatie verandert: informatie moet beschikbaar zijn, maar het gaat nu vooral om het ordenen, selecteren en op waarde kunnen schatten van de informatie. Informatisering staat zelf in het teken van innovatie, maar lokt zelf ook weer innovaties uit. Trefwoorden voor de nieuwe manier van werken zijn: interactief, zelforganisatie, horizontaal, dynamisch. Vaste structuren en patronen met een duidelijke kern of hiërarchische lijn, maken plaats voor flexibele en tijdelijke verbanden. Netwerken functioneren op alle niveau's: tussen personen en tussen organisaties, binnen regio's, maar ook over landsgrenzen heen.

Toenemend belang van Europa en globalisering, veranderende rol van de overheid

Toenemende mobiliteit en concurrentie

Globalisering leidt tot toenemende mobiliteit, concurrentie en mobiliteit van financieel kapitaal, bedrijven en werknemers. Dit betekent zowel concurrentie om de beste werknemers als om bedrijven. Een aantrekkelijk vestigingsklimaat wordt steeds belangrijker. Dit vestigingsklimaat heeft niet alleen betrekking op financiële aspecten, maar heeft ook te maken met veiligheid, kwaliteit van het onderwijs, de aanwezigheid van een goede kennisinfrastructuur, hoogwaardig personeel en een rijk cultureel leven. In toenemende mate concurreren landen met elkaar om kennis. Voor een deel gebeurt dit in Europees verband. De ambities van Lissabon en Barcelona² zijn daar een voorbeeld van. Gedeeltelijk gebeurt dat doordat individuele landen, zoals het Verenigd Koninkrijk, extra aandacht schenken aan de internationale promotie van het hoger onderwijs.

De niveaus van besluitvorming en beleid: Europa en de regio

Besluitvorming en beleid verschuiven meer en meer naar Europa én naar de regio. Den Haag is steeds minder het centrum van de politieke macht. De invloed van de EU komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de wet- en regelgeving, waarbij rijksbreed zo'n 60 procent door de EU wordt ingegeven. Globalisering en economische liberalisering hebben in toenemende mate consequenties voor terreinen waar tot nu toe nationale grenzen en regionale identiteiten beëlbepalend waren: cultuur, media, gezondheidszorg, welzijnszorg en onderwijs. De discussie over de invloed van het GATS-akkoord (General Agreement on Trade in Services) van de WTO op verschillende beleidsterreinen is hier een uitdrukking van. Tegelijkertijd neemt het belang van de regio toe als gevolg van decentralisatie van bevoegdheden en middelen én dankzij de (her)waardering van de regio als geschikte schaal voor clustering en netwerkvorming.

2 Zie voetnoot 1 voor de Lissabon ambitie. In Barcelona (2002) heeft de Europese Raad een doelstelling geformuleerd waarbij de EU er naar streeft om in 2010 3% van het BNP aan R&D te besteden.

Nieuw sturingsparadigma Het sturingsvermogen van de nationale overheid staat onder druk. Dit komt aan de ene kant door het genoemde verlies aan invloed van het nationale niveau ten gunste van de EU en de regio, en aan de andere kant doordat de traditionele beleidsinstrumenten van de overheid in toenemende mate ter discussie staan ten gunste van andere coördinatiemechanismen zoals netwerken en marktwerking. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tussen marktwerking als verschijnsel en als beleidsstreven (Onderwijsraad 2001). Naarmate deze coördinatiemechanismen beter functioneren, vermindert de noodzaak van centrale regelgeving. Marktwerking kan als beleidsstreven worden gezien, mits zorgvuldig ingevoerd en de publieke belangen geborgd zijn. Er is onvrede over het feit dat de overheid er niet in slaagt om een aantal hardnekkige maatschappelijke problemen op te lossen. Traditionele instrumenten als wet- en regelgeving zijn steeds minder een antwoord op de complexer wordende maatschappelijke vraag. De overheid moet ruimte bieden en zich vaker verlaten op richting geven, normen stellen, inspiratie en overtuiging. Het karakter van de politieke participatie verandert en zal in combinatie met informatisering mogelijk leiden tot een verandering in het omgaan met democratische rechten: thuis stemmen, interactieve beleidsvorming, technische verbetering referendum-mogelijkheden. Die nieuwe vorm van politieke participatie leidt tot een grotere democratisering van het beleid; politiek en beleid komen dichter bij de praktijk. Daarbij opereert de overheid in het spanningsveld tussen terugtrekken en optreden. De druk op de overheid om zichtbaar te maken welke resultaten zij realiseert, neemt toe.

De huidige verhouding tussen overheid en samenleving moet dan ook grondig worden herzien. De overheid moet terughoudender zijn in wat zij regelt en vooral hoe zij regelt en moet, waar mogelijk, een groter beroep doen op maatschappelijke krachten. In het actieprogramma 'Andere Overheid' (december 2003) heeft het kabinet aangegeven langs welke lijnen de overheid zal worden gemoderniseerd. De rijksoverheid zal kritisch naar zichzelf en haar ministeries kijken. Daarbij staat de vraag centraal of de overheid nog de goede dingen doet en of de overheid die dingen op de juiste manier doet. De resultaten van deze operatie leiden tot een andere rolverdeling tussen *civil society* en de overheid, beleidsbeëindiging –of vereenvoudiging, een kleinere en eenvoudige organisatie van de overheid, minder regels, en een afnemende overheidsbemoeienis. Voor de overgebleven kerntaken moet de overheid vervolgens haar prestaties opvoeren.

Een tweede lijn in de gedachtevorming bij de overheid is die van ketenomkering en (meer) vraagsturing: daarbij wordt de organisatie van bijvoorbeeld onderwijs en zorg minder afhankelijk gemaakt van het aanbod, en meer van de vragen of vragers. Deze denkrichting betekent niet dat de overheid zich afzijdig houdt, maar wel dat de overheid een andere rol op zich neemt. Meer een rol van op afstand ambities formuleren, maar daarbij wel zicht houden op een adequate uitvoering, waarbij de overheid én waar voor haar geld krijgt én ervoor zorgt dat de publieke belangen zijn gewaarborgd.

Complexiteit samenleving

Vergrijzing Nederland heeft intussen het grootste deel van de ontgroening achter de rug. De prognose voor 2010 is dat bijna 15 procent van de bevolking 65-plusser zal zijn, maar het aandeel 65-plussers zal vooral daarna nog flink stijgen: tot 23 procent in 2040 (de Jong, 2003; NIDI, 2003). Dit gaat samen met een enorme kostenstijging voor de samenleving.

Doordat het aandeel ouderen toeneemt, kunnen het maatschappelijk draagvlak en de electorale steun voor uitgaven aan onderwijs en kennis afnemen ten gunste van voorzieningen voor ouderen, met name in de gezondheidszorg. Verder leidt de vergrijzing tot discussies over (het verschuiven van) de pensioenleeftijd en de groeiende markt voor de vrijetijdssector, dankzij de toenemende groep mensen met veel tijd en geld.

Verkleuring: meer allochtonen Nederland kent een substantiële groep niet-westerse immigranten/allochtonen met achterblijvende schoolresultaten, gebrekkige beheersing van het Nederlands en hoge werkloosheid. De integratie in de Nederlandse samenleving is soms gering. Uiteraard zijn er grote verschillen per etnische groep en per leeftijdsgroep. Het aantal niet-westerse allochtonen in Nederland is nu 1.6 miljoen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek voorspelt voor 2010 een toename tot bijna 2 miljoen. Hiermee komt het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking uit op bijna 12% (CBS, 2003).

De etnische minderheden zijn vooral geconcentreerd in de grote steden, waar niet-westerse allochtonen de meerderheid onder de jongeren vormen. De maatschappelijke positie van minderheden verbetert geleidelijk. De arbeidsparticipatie van de verschillende etnische groepen is gestegen, de onderwijsprestaties gaan vooruit en de deelname van allochtonen aan voortgezet en hoger onderwijs neemt toe. Als gevolg van de conjuncturele teruggang loopt de werkloosheid bij sommige groepen echter weer op tot zorgwekkende hoogte.

Verkleuring: diversiteit aan levensstijlen, naast IQ ook EQ De jongeren van vandaag groeien op in een omgeving van multimedia en vele concurrerende bronnen van aandacht en activiteit. De informatiesamenleving beïnvloedt de belevingswereld van en de verhoudingen tussen mensen. En deze ontwikkeling staat nog maar aan het begin. In de wereld van vandaag wordt steeds meer in netwerken gewerkt en minder in hiërarchische (piramidale) structuren. In deze nieuwe wereld wordt niet alleen een beroep gedaan op rationele intelligentie (IQ), maar ook op emotionele intelligentie (EQ), het vermogen tot integratie (samenhang zien) en het vermogen tot empathie³. Verder vallen in deze wereld mensen niet alleen voor inhoud en functionaliteit, maar steeds meer voor de vorm: zij willen vooral geamuseerd en verleid worden. De wereld van vaste leefpatronen wordt ingeruild voor een wereld met een grote diversiteit aan levensstijlen.

Stijgend opleidingspeil Het aandeel hoger opgeleiden in de Nederlandse beroepsbevolking is de laatste decennia sterk gestegen. Internationaal zit Nederland iets onder het OECD-gemiddelde. Wel ligt het Nederlandse cijfer⁴ (26%) lager dan in Frankrijk (35%), België (36%) en de VS (39%), maar hoger dan in Duitsland (22%).

Verhogen van het opleidingsniveau leidt tot een zekere nivellering aan de bovenkant. En dat leidt er weer toe dat bovenop of na de formeel hoogste opleidingen gezocht wordt naar mogelijkheden om zich te onderscheiden door aanvullende opleidingen, veel wisselende werkomgevingen, extra specialisatie en excellentie.

De vrager centraal, toenemend belang eigen keuzes Bedrijven zijn op zoek naar nieuwe afzetmarkten en bewerken de consument via intensieve marketing. Consumenten op hun beurt worden, als gevolg van de individualisering en de toegenomen welvaart, mondiger en kritischer en hebben een kwaliteitsbewuste houding. Hun wensen worden diverser en gecompliceerder. Eigen keuzes maken en eigen verantwoordelijkheid nemen, zijn essentiële vaardigheden om een eigen plek

3 Zie ook de toespraak "Welke talenten vraagt de samenleving van de wetenschap? Een uitdaging voor plusprogramma's" door dr. H.H.F. Wijffels (voorzitter SER) ter gelegenheid van de Studiedag "Meer uitdaging voor talent?", Amsterdam, 4 december 2003

4 Percentage 25-34 jarigen met een opleiding in het tertiair onderwijs, cijfers 2001; bron: OECD 2002

in de wereld te vinden en te behouden. Als gevolg hiervan is er een brede maatschappelijke beweging om minder te denken vanuit een standaardaanbod en meer individueel maatwerk te leveren. Het is een wereld waarin de vragers en niet de aanbieders het steeds vaker voor het zeggen hebben.

Toenemende onzekerheid De combinatie van enerzijds het ethos van autonomie en individuele soevereiniteit en anderzijds de toegenomen keuzemogelijkheden op elk maatschappelijk vlak, leidt tot psychische druk. De arbeidsmarkt wordt gekenmerkt door toenemende mobiliteit en baanonzekerheid, naast toenemende opleidingseisen. Daarin spelen sociale competenties een grotere rol. Ook wordt een ondernemende houding steeds meer gezien als één van de 'basisvaardigheden'⁵. Er moet veel meer in het leven en dat meer moet zowel afwisselend als belonend zijn. Hierbij hoort een sterkere oriëntatie op het eigen gevoel. Het eigen gevoel lijkt de toetssteen te worden voor wat het leven biedt, maar ook voor de kwaliteit van de omgang met anderen. Dit alles is voor sommigen een uitdaging, maar leidt voor anderen tot toenemende onzekerheid ('de verdwaalde burger'). Naast deze individualisering tekent zich dan ook tegelijkertijd een behoefte af aan – nieuwe vormen van – collectieve ervaring.

---

5 Zie bijvoorbeeld de nota "De Ondernemende Samenleving" (1999), het door de Europese Onderwijsraad van februari 2001 aangenomen rapport 'Report on future objectives of the education systems' en de EZ-nota 'In actie voor ondernemers!' (2003).

2

Agenda voor het hoger onderwijs

De hiervoor beschreven ontwikkelingen stellen eisen aan het hoger onderwijs (hoofdstuk 2) én aan de overheid (hoofdstuk 3). In dit hoofdstuk wordt de agenda voor het hoger onderwijs gepresenteerd in de vorm van ambities en oplossingsrichtingen.

De agenda voor het hoger onderwijs is onderdeel van een bredere kennisstrategie van het kabinet, gericht op het realiseren van de Lissabon-ambitie. De noodzaak van een brede kennisstrategie komt tot uitdrukking in de oprichting door dit kabinet van het Innovatieplatform. Dit platform is intussen van start gegaan en zal krachtige impulsen geven aan de kennisstrategie van dit kabinet. Impulsen, die ook de agenda van het hoger onderwijs zullen beïnvloeden. Noties die hierbij spelen, zijn: meer focus en massa; aandacht voor het onderscheidend vermogen van Nederland; het belonen van excellentie in plaats van middelmaat en de noodzaak van duidelijke keuzen. Het kabinetsbeleid voor kennis en innovatie wordt langs verschillende sporen ontwikkeld: de Innovatiebrief van de minister van Economische Zaken (oktober 2003); het Wetenschapsbudget 2004 (OCW, november 2003a); het Deltaplan bèta/techniek (OCW, december 2003b) en Koers BVE (OCW, planning publicatie: april 2004).

Essentieel in die kennisstrategie is de omslag van een cultuur van polderen en risico vermijden naar een cultuur waarin lef en ondernemerszin worden gewaardeerd (Innovatiebrief EZ 2003). Een cultuur waarin creatieve geesten kunnen excelleren. Voor het Nederlandse onderzoeksbestel betekent dit focus en concentratie, een beter gebruik van onderzoekresultaten en het stimuleren en belonen van de kwaliteit van het onderzoek. In het beroepsonderwijs gaat het vooral om het versterken van de innovatieve kracht van de bedrijven in de regio door samenwerking met ROC's, bijvoorbeeld via toepassing van erkenning van elders verworven competenties (evc) en onderhoudscontracten.

In dit HOOP staan centraal: het versterken van de relatie onderwijs en bedrijfsleven; het creëren van betere randvoorwaarden voor differentiatie en excellentie en de internationale positionering van het hoger onderwijs. Bij een aantal onderwerpen wordt voortgebouwd op het advies van de Sociaal-Economische Raad (SER) 'Kennis maken, kennis delen (2003)' over een innovatiestrategie voor het hoger onderwijs. In het licht van de tekorten aan bèta's en technici wordt in dit HOOP - in aansluiting op de notitie over toelatingsbeleid 'Ruim baan voor talent' - voorgesteld om experimenten uit te voeren bij een select aantal bèta- en technische opleidingen⁶. Doel hiervan is om vast te stellen of een vrijer selectiebeleid van instellingen en gehele of gedeeltelijke kwijtschelding van collegegelden of andere financiële prikkels de instroom in de bèta- en technische opleidingen kunnen vergroten.

Het realiseren van de ambities voor de kenniseconomie vereist een gezamenlijke, publiek-private krachtsinspanning. Alleen publieke inspanningen zijn niet toereikend. De beschikbare publieke middelen voor het verzorgen van wettelijke onderwijstaken vertonen voor de periode 2004-2008 zowel voor hbo als wo een lichte daling van de onderwijsuitgaven per student⁷. Deze daling wordt onder andere veroorzaakt door de bezuinigingen van voorgaande kabinetten. Met het kabinet Balkenende II is echter

⁶ Zie ook Deltaplan Beta Techniek (december 2003)

⁷ Rijksbegroting Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 2004, pag. 172-173

sprake van een trendbreuk. Toch zullen ook private partijen een grotere verantwoordelijkheid moeten nemen. De EU (2003, Role of the universities in the Europe of Knowledge) onderstreept het belang hiervan gezien de huidige beperkte budgettaire mogelijkheden in de lidstaten. Eén van de kerndoelen van het innovatiebeleid is het verhogen van de private R&D (Wetenschapsbudget, Innovatiebrief). Ook voor het hoger onderwijs zijn grotere private bijdragen (via collegegelden, contractactiviteiten, deelname in netwerken met het bedrijfsleven, etc.) gewenst in aanvulling op de publieke financiering. In 2002 bedroegen de inkomsten van hogescholen en universiteiten uit collegegelden en contractactiviteiten respectievelijk 24,1 en 23,6 procent van de totale inkomsten⁸. Universiteiten en hogescholen moeten de ruimte hebben om private inkomsten te kunnen genereren. In de notitie 'Helderheid in de bekostiging van het hoger onderwijs' van OCW⁹ worden de randvoorwaarden voor private activiteiten aangegeven. Een hogeschool of universiteit mag publieke middelen aan private activiteiten besteden mits de private activiteiten een bijdrage leveren aan de verhoging van de kwaliteit van het onderwijs of onderzoek dan wel aan de doelmatigheid of toegankelijkheid van het onderwijs. Ook mag het verzorgen van delen van het onderwijsprogramma worden uitbesteed als een instelling zich aan de eisen van de wet houdt. Wanneer er sprake is van contractonderwijs, moet een commercieel tarief in rekening worden gebracht om concurrentievervalsing te voorkomen.

Agenda hoger onderwijs De agenda voor het hoger onderwijs kent de volgende hoofdlijnen. De transitie naar een kennissamenleving (1) vraagt om verdieping en verbreding van bestaande netwerken tussen hoger onderwijsinstellingen en bedrijven. Het belang van Europa en globalisering (2) neemt toe. Toenemende internationale concurrentie vereist zichtbaar aanwezig zijn in de internationale top. Om in een complexe samenleving (3) voor de toekomst voldoende aanbod van hoger opgeleiden te realiseren en in de pas te blijven lopen met andere Europese landen zal het deelnameniveau aan hoger onderwijs moeten stijgen.

2.1 Transitie naar een kennissamenleving

In de kennissamenleving zijn hoger onderwijs en onderzoek van cruciaal belang voor het innovatieve vermogen van onze samenleving:

- ⋮ Onderzoek toont aan dat uitgaven aan onderwijs en onderzoek leiden tot economische groei (OECD 2002, SBO 2003, CPB 2002, SEOR 2003).
- ⋮ Op bedrijfsniveau leidt een stijging van de gemiddelde opleidingsduur tot meer arbeidsproductiviteit en op macro-niveau tot extra BBP per hoofd van de bevolking (Groot en van den Brink, 2003; Donselaar et al., 2003).
- ⋮ Onderwijs heeft een groot maatschappelijk rendement (OECD 2001 en 2002, SBO 2003, CPB 2003, SEOR 2003).
- ⋮ Hoger onderwijs is van groot belang voor de kwaliteit van de samenleving:
  - sociale mobiliteit en zelfontplooiing: 'alle talenten ontplooiën' (missie OCW);
  - democratisch en cultureel belang, normen en waarden;
  - bijdrage aan oplossen van maatschappelijke knelpunten: zorg, vergrijzing, veiligheid en duurzaamheid.
- ⋮ Hoger onderwijs is een belangrijke economische sector binnen de Nederlandse economie: omzet, werkgelegenheid, invloed op regionale economie, etc.

⁸ Voor universiteiten geldt dat 5,2% van de inkomsten in 2002 betrekking had op inkomsten uit collegegelden. Voor hogescholen is dit percentage 17,7%.

⁹ Bijlage bij Kamerstuk 2003-2004, 28817, nr. 5, Tweede Kamer

Onderwijs en onderzoek zijn des te meer van belang nu het slecht gaat met de Nederlandse economie; de economische groeiverwachtingen blijven sterk achter bij landen binnen de Europese Unie en de VS¹⁰. En ook structureel verslechtert onze positie. Nederland is 'losing momentum' (Innovation scoreboard), wordt aangeduid als een 'redelijke middenmoter' (SER 2003a), en zakt van de 3de (2000) naar de 15de plaats (2002) in 'The Global Competitiveness Report (Porter 2003). Ook de EC (2003) heeft Nederland gewezen op haar verslechterende concurrentiepositie als gevolg van te weinig innovatie en een achterblijvende arbeidsproductiviteitsgroei. Nederland heeft nog steeds een redelijke uitgangspositie, maar wat zorgen baart is de relatieve daling (EZ, 2003). Essentieel voor het versterken van de bijdrage van onderwijs en onderzoek aan het innovatieve vermogen van de kennissamenleving zijn voldoende kenniswerkers en een stevige netwerkpositie van het onderwijs in de regio.

Meer kenniswerkers Voldoende aanbod van hoger opgeleiden is een absolute voorwaarde voor een succesvolle omslag naar een kennissamenleving. Stijging van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking heeft een rechtstreekse invloed op het innovatieve vermogen en de arbeidsproductiviteit. Daarom is voldoende aanbod nodig van afgestudeerden van opleidingen die aansluiten bij kennisclusters, in het bijzonder opleidingen in sleuteltechnologieën. Maar daarbij gaat het niet alleen om onderzoekers, technici of hoger opgeleiden. Zowel de brede basis als de bovenkant moeten op orde zijn. Op termijn worden structurele tekorten aan hoger opgeleiden voorzien. Uit de laatste prognoses van het ROA blijkt dat de vraag naar hoger opgeleiden in de periode tot 2008 jaarlijks met respectievelijk 4,8 (hbo) en 4,7 procent (wo) zal toenemen.

De arbeidsmarktinstroom van afgestudeerden ligt volgens de prognoses van het ROA met respectievelijk 3,7 en 3,3 procent beduidend lager dan de vraag. Tekorten worden voorspeld in alle sectoren behalve hbo-economie (ROA 2003). Voor de langere termijn (tot 2020) wordt verwacht dat het tekort aan hoger opgeleiden aanhoudt¹¹. Om voldoende kenniswerkers voor de toekomst te garanderen, zal het aanbod van hoger opgeleiden moeten stijgen. Nederland scoort internationaal gezien matig met betrekking tot het opleidingsniveau van de beroepsbevolking.

Het hoger onderwijs staat hier voor een grote krachtsinspanning. De instroom vanuit vwo kan bijna niet meer omhoog. Een deel van de havo- en mbo-leerlingen stroomt nog niet door naar het hbo. Met name het hbo speelt dus een belangrijke rol bij het krijgen van meer hoger opgeleiden. Ook een grotere participatie van werkenden en werkzoekenden – Leven Lang Leren - kan hieraan bijdragen.

Gelet op de Europese ambitie om in 2010 3 procent van het BNP te investeren in R&D is het een absolute noodzaak om meer onderzoekers op te leiden én vast te houden. Zeker in een steeds verder internationaliserende onderzoeksomgeving moet Nederland zijn aantrekkingskracht voor R&D behouden en uitbouwen. De kwaliteit van het Nederlands onderzoek is zonder meer goed. Maar de aanwas van jonge onderzoekers (promovendi) blijft internationaal gezien achter.

10 Het CPB verwacht voor de periode 2004-2007 een verdere vertraging van de potentiële economische groei tot 2,25%. Voor de periode 1996-2003 is dit gemiddeld 2,75%.

11 CPB 2002, ROA 2003

Netwerken met kennis

'Onbekend maakt onbemind'. Interactie tussen medewerkers uit bedrijven en kennisinstellingen is de basis voor kennisuitwisseling. Netwerkactiviteiten (formeel én informeel) kunnen waardevol in zichzelf zijn, maar vormen bovendien vaak de basis voor toekomstige, meer formele kennisstromen zoals personeelsuitwisseling, contractresearch en R&D-samenwerking. Versterking van netwerkvorming vraagt van bedrijven een open houding en de bereidheid medewerkers tijd en geld te laten spenderen op netwerken binnen en buiten te ontwikkelen en te onderhouden.

Uit AWT-advies (2003) : Netwerken met kennis, kennisabsorptie en kennisbenutting door bedrijven.

Versterken relatie onderwijs-bedrijfsleven

Innovatie is mensenwerk, draait om creativiteit en 'tacit knowledge'. Intensieve contacten en netwerkvorming tussen het hoger onderwijs en bedrijfsleven zijn daarom sleutelfactoren voor een succesvolle bijdrage van universiteiten en hogescholen aan innovatie. Andersom zorgt wisselwerking voor up-to-date onderwijs en een goede inhoudelijke aansluiting op de eisen vanuit de arbeidsmarkt.

Wisselwerking tussen universitair onderzoek en bedrijfsleven komt aan de orde in het Wetenschapsbudget. Daar wordt aangegeven dat goede prestaties worden geleverd, maar dat langs twee lijnen meer wisselwerking kan worden verkregen: ten eerste door schaalvergroting, mede voortvloeiend uit de in te voeren prestatiebekostiging van het universitaire onderzoek; ten tweede de valorisatietoekening, het in economische waarde omzetten van onderzoeksresultaten. Universiteiten en hogescholen hebben de laatste jaren veel werk gemaakt van het versterken van de wisselwerking met de omgeving. Het gaat daarbij om veel initiatieven: contractactiviteiten, transferpunten, regioregisseurs, stages en duale opleidingen, etc.

Maar er zijn signalen dat de interactie niet afdoende is, dan wel beter kan¹². Interactie moet van twee kanten komen. Ook aan de vraagzijde zijn knelpunten: gebrekkige vraagstelling, onvoldoende schaalgrootte, te weinig prioriteit voor kennis en innovatie, etc. Regionale werkgevers- en brancheorganisaties moeten worden aangesproken op hun organiserend vermogen in de regio. De AWT stelt dat het kennisniveau in bedrijven moet worden verhoogd om zo meer kennis te benutten. Daarbij is het belangrijk dat bedrijven met een beperkte of geen R&D-staf worden ondersteund bij de vertaalslag naar toepassingen. De AWT (2003a) ziet hier een rol voor hogescholen in het innovatiesysteem, naast andere intermediaire kennisinstellingen en commerciële bureau's. Ook de SER pleit in haar recente advies over het Nederlandse kennis- en

12 AWT en Onderwijsraad (2001) hebben er op gewezen dat bestaande vormen van wisselwerking bij hogescholen onvoldoende functioneren en beter benut moeten worden. De SER wijst er op dat hogescholen en universiteiten hun rol als kenniscentrum onvoldoende vervullen. Weliswaar is in de laatste jaren volgens de SER vooruitgang geboekt, maar zij stelt tegelijk dat de aandacht voor dit onderwerp nog te gering is bij kennisinstellingen. Ook de onoverzichtelijkheid bij universiteiten en hogescholen is een probleem. De SER (2003) pleit er dan ook opnieuw voor dat de rol als kennisbron blijvend versterkt moet worden. Uit bevindingen van de B&A Groep, Kenniscirculatie Hogeschool-Beroepspraktijk (2003), blijkt dat het belang van een betere kenniscirculatie tussen het hbo en de beroepspraktijk breed wordt onderschreven door hoger onderwijs en afnemend veld.

innovatiebeleid (2003b) voor betere afstemming tussen kennisontwikkeling en kennisvalorisatie, en stelt dat hogescholen daarbij een belangrijke rol kunnen spelen. Ten aanzien van de universiteiten pleit de AWT voor meer duale aio-trajecten, voor postdoctorale trajecten die voorbereiden op een (onderzoeks)carrière in het bedrijfsleven en voor meer 'buitenpromoties' (een promotie vanuit een werkplek buiten de universiteit).

Speciale aandacht is vereist voor het Midden en Kleinbedrijf (MKB), waarvan slechts een klein deel innovatief is. Veel – vooral de technologievolgende - MKB-bedrijven gaat het niet zozeer om fundamenteel onderzoek, maar om het combineren en beter benutten van bestaande kennis. Hogescholen kunnen hier een belangrijke brugfunctie vervullen om de aansluiting op de publieke kennisinfrastructuur te verbeteren. Hogescholen profileren zich in toenemende mate als regionale 'kennispoort'. Het is van groot belang dat hogescholen - naast het geven van onderwijs – deze eigenstandige kennisfunctie uitbouwen. Het gaat daarbij om toegepast onderzoek en het ontsluiten en verspreiden van kennis in nauwe interactie met de omgeving. Waar universiteiten beschikken over een lange onderzoekstraditie als bron van vernieuwing, ontbreekt bij hogescholen een vergelijkbare drijvende kracht. Innovatief ondernemerschap, publiek-private netwerken, lectoren en kenniskringen kunnen hier een belangrijke rol vervullen. Lectoren dragen bij aan het vernieuwen van het onderwijs, het upgraden van docenten én het versterken van de kenniscirculatie door aan de ene kant beter aan te sluiten op de uitkomsten van fundamenteel onderzoek en daarnaast door meer samenwerking met het bedrijfsleven.

Lectoren en kenniskringen

Inmiddels zijn ca. 200 lectoren aan de slag in het HBO. Iedere sector is daarbij ruim vertegenwoordigd. Rondom een lector wordt een groep gevormd van ongeveer 8 docenten die al op een bepaald vakgebied binnen de hogeschool werkzaam zijn. Deze kenniskringen staan onder leiding van de lector.

Een praktijkvoorbeeld:

Lector professionalisering van agogische beroepen en vaktherapeuten in de gezondheidszorg

Professionalisering van beroepen in de gezondheidszorg is vaak een probleem. Mensen die werkzaam zijn in de zorgverlening lopen in de praktijk op verschillende niveau's tegen knelpunten aan, waarbij hun deskundigheid vaak tekort schiet. Bijvoorbeeld: hoe communiceer ik als therapeut van verstandelijk gehandicapte kinderen met allochtone ouders, hoe stuur ik een team aan van hulpverleners in de verslavingszorg? De kenniskring rondom het lectoraat aan de hogeschool van Arnhem en Nijmegen brengt concrete vragen van zorgwerkers op het terrein van deskundigheidsbevordering in beeld en ontwikkelt met de hogeschool leertrajecten op de werkplek.

Universiteiten hebben op onderzoeksvlak primair tot taak om bij te dragen aan vernieuwing door grensverleggend en risicodragend onderzoek uit te voeren. Dit neemt niet weg, dat universiteiten ook kennis moeten overdragen en de mogelijkheden tot valorisatie van kennis dienen uit te bouwen, met name voor de 'technologische top' van het MKB¹³.

---

13 AWT (2003a)

Transitie naar een kennissamenleving: ambitie

De transitie naar een kennissamenleving vraagt – zeker in het licht van de huidige economische teruggang – om een intensievere benutting van hoger onderwijs en onderzoek voor het innovatieve vermogen van het bedrijfsleven. Oplossingsrichtingen:

- ⌘ meer kenniswerkers: hoger opgeleiden én onderzoekers
- ⌘ versterken relatie onderwijs-bedrijfsleven

2.2 Het toenemend belang van Europa en globalisering

Uitbouw van de bachelor-masterstructuur

Europa en de rest van de wereld worden steeds belangrijker voor Nederland. Het Nederlandse hoger onderwijs ondervindt grote invloed van Europese ontwikkelingen en beslissingen. Voor Nederland is de invoering van de bachelor-masterstructuur een belangrijke stap, die dankzij de voortvarende aanpak bij universiteiten en hogescholen is ingevoerd bij bijna alle hbo-opleidingen en bij 82 procent van de wo-opleidingen¹⁴. Daarmee heeft Nederland een internationaal herkenbare onderwijsstructuur gekregen. Punt van grote discussie in het hoger onderwijs-veld is naamgeving en titulatuur. Het kabinet heeft voorkeur voor handhaving van de huidige situatie. Dit ligt gecompliceerd, zo blijkt uit de standpunten van de koepels, zoals hierna in de box is opgenomen.

Standpunt HBO-raad

Het HOOP meldt dat Nederland geen duidelijk beeldmerk heeft ontwikkeld van de sterke kanten van het hoger onderwijs. Met name de internationale positie van hogescholen vraagt aandacht. Hogescholen constateren één jaar na invoering van het bachelor-master stelsel dat de nieuwe titulatuur en de naamgeving een negatieve uitwerking hebben op buitenlandse samenwerking en de werving van buitenlandse studenten. Dit constateert ook de Nuffic in een recente brief aan de staatssecretaris. Voorgesteld wordt de term *university* in het buitenland voor hogeschool te hanteren.

In een internationale omgeving, waar Angelsaksische graden het centrale ijkpunt vormen in selectie- en vergelijkingsprocessen, worden Engelstalige graden die geen gebruik mogen maken van de *Arts- en Science*-toevoeging, lager gewaardeerd. Vergelijkbare instellingen uit o.a. Duitsland, Ierland, Vlaanderen, Verenigd Koninkrijk, Oostenrijk, Zweden geven de *Arts- en Science* toevoegingen wel af. Wijziging van wetgeving is om deze redenen urgent.

14 Bama-transities, De invoering van het bachelor-masterstelsel in het WO en HBO, inspectierapport, nr. 2003-15

Standpunt VSNU

In Nederland is het binaire stelsel een essentieel kenmerk van het hoger onderwijs. Hierop zijn onder meer de verschillende accreditatiekaders voor wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke opleidingen gebaseerd. De kamer heeft er terecht voor gekozen om de binariteit in het hoger onderwijs tot uitdrukking te brengen in de titulatuur, zodat het stelsel transparant is voor zowel de (aankomend) student als voor de arbeidsmarkt. De VSNU dringt erop aan dat de staatssecretaris in Europees verband afspraken maakt over de titulatuur en de naamgeving van instellingen. Dergelijke afspraken passen in het Bologna proces. Ook in Europees verband ligt het gebruik van titulatuur die recht doet aan een gevarieerd aanbod van hoger onderwijs meer voor de hand dan uniformering waardoor verschillen in oriëntatie tussen opleidingen verhuld worden. Zolang deze internationale afspraken nog niet zijn gemaakt en Europese landen hun eigen nationale richtlijnen hanteren, is de aanpassing van de in Nederland gekozen titulatuur voorbarig en ongewenst.

De gelijktijdige ontwikkeling van een internationaal georiënteerd accreditatiesysteem betekent dat ook in de rest van de wereld wordt uitgedragen dat het Nederlandse hoger onderwijs van internationaal vergelijkbare kwaliteit is. Een interessante ontwikkeling is verder het aanbieden van gezamenlijke opleidingen met een EU-label in het kader van het Erasmus Mundus programma. Nederlandse instellingen werken al veel samen met buitenlandse instellingen, onder andere door deelname aan netwerken en zijn daardoor uitstekend toegerust voor 'joint degrees'.

Belang van een betere internationale positionering

Het is van groot belang dat Nederland blijft meedraaien in de Europese en internationale top om de groeiende concurrentie om excellente studenten aan te kunnen. Buitenlandse studenten zijn van groot belang om te voorzien in de behoefte van kennisintensieve bedrijven en ho-instellingen, en om een dreigende *braindrain* te compenseren¹⁵. Ook dragen buitenlandse studenten ertoe bij dat Nederlandse studenten die competenties kunnen verwerven die nodig zijn om in een internationale context te kunnen functioneren. Een toename van het aantal buitenlandse studenten komt ten goede aan de kwaliteit van het onderwijs (internationale context, kennisuitwisseling) en kent daarnaast ook economische opbrengsten¹⁶ (export hoger onderwijs). Een toename van het aandeel Nederlandse studenten in het buitenland verbetert de positie van Nederlandse afgestudeerden op de internationale arbeidsmarkt en zorgt ervoor dat zij - als zij naar Nederland terugkeren - bijdragen aan kennisimport. Ook kunnen zij effectief functioneren in een steeds internationaler wordende omgeving.

De uitgangssituatie voor Nederland is goed: de onderwijsprestaties van leerlingen uit het voortgezet onderwijs (vo) zijn internationaal vergeleken goed; de instellingen zijn in toenemende mate internationaal georiënteerd; er zijn al veel Engelstalige opleidingen en dit aantal groeit; er zijn al internationaal zeer aantrekkelijke opleidingen en de onderzoekprestaties zijn goed tot zeer goed. Hiermee kan Nederland echter niet volstaan.

15 Uit het derde European Report on Science and Technology Indicators (2003) blijkt dat de VS steeds meer Europese onderzoekers aantrekken en dat bijna driekwart van de Europese PhD-studenten die in de VS hun PhD behalen, daar wil blijven.

16 In het onderzoek van ECORYS-NEI (2003) "Het nationale belang van internationaal onderwijs" in opdracht van het Nuffic, wordt het netto korte termijn economische effect voor het jaar 1999-2000 op ruim 80 miljoen euro geschat.

Om te kunnen blijven meedraaien in de internationale top is extra aandacht nodig voor de positie van Nederland op de Europese en internationale hoger onderwijsmarkt¹⁷. Volgens de statistieken van de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD, cijfers 1999/2000) is in Nederland niet meer dan zo'n 3 procent van de studenten als buitenlander geregistreerd. Dit is veel lager dan in de ons omringende landen. In het Verenigd Koninkrijk is het percentage buitenlandse studenten 11 procent, in Duitsland 9, in Frankrijk 7 en in België 11 procent. En ook in Denemarken (7 procent) en Zweden (6 procent) waar net als in Nederland geen wereldtaal wordt gesproken, is het percentage buitenlandse studenten groter.

***Bundeling van krachten,
meer differentiatie***

Het Nederlandse hoger onderwijs kent nog onvoldoende zichtbare 'toppen' om zich internationaal mee te profileren. Zoals ook de SER stelt, zullen we op een aantal terreinen moeten streven naar excellentie in onderzoek en onderwijs. Er is behoefte aan "een Nederlandse Harvard". Dit vraagt ten eerste om meer mogelijkheden voor kwalitatieve differentiatie. Selectie van studenten en differentiatie van collegegelden kunnen daarvoor belangrijke instrumenten zijn. Ten tweede is het bundelen van krachten cruciaal. Daarbij de kanttekening dat internationaal aantrekkelijk onderwijs niet hoeft samen te vallen met zwaartepunten of excellentie in onderzoek. Keuzemotieven voor studenten hebben ook betrekking op de kwaliteit van onderwijs sec, prijs, organisatie, begeleiding, etc. Er zijn indicaties¹⁸ dat de aanwezigheid van 'centres van excellence van onderwijs en onderzoek' een positieve invloed heeft op studentenstromen. In het wetenschappelijk onderzoek zijn in verschillende gebieden nadrukkelijk zwaartepunten ontstaan. Deze ontwikkeling zal worden versterkt door de kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksoutput systematisch vast te stellen. Dit maakt een periodieke herverdeling mogelijk in de richting van de best presterende universiteiten of onderdelen daarvan¹⁹ (Wetenschapsbudget 2004, p.10).

Tot nu wordt niet expliciet ingezet op het werven van de beste studenten of op het werven van studenten voor sectoren die voor Nederland van belang zijn. Ook is het nodig om de aantrekkelijkheid van ons land voor buitenlandse studenten en kenniswerkers te verhogen door knelpunten weg te nemen die te maken hebben met de complexiteit, traagheid en kosten van procedures.

-
- 17 Zo werd bijvoorbeeld geconcludeerd op een expert meeting over de internationale positionering van het Nederlandse hoger onderwijs op 23 juni 2003.
- 18 Zie bijvoorbeeld het stuk "Student mobility between and towards OECD countries: a comparative analysis (COM/DSTI/DEELSA(2001)32" van de OECD
- 19 Overleg met de VSNU, NWO en de KNAW zal worden gevoerd om in 2006 een systematiek voor het meten van onderzoekprestaties te kunnen vaststellen, die in de jaren daarna kan worden geïmplementeerd én verder worden ontwikkeld.

Bundeling van krachten

De Vrije Universiteit en de Christelijke Hogeschool Windesheim zijn in een fusieproces. Dit biedt de mogelijkheid om op basis van partnerschap tussen hbo en wo een breed aanbod aan opleidingen en onderwijsprogramma's aan te bieden en daarmee in te spelen op de ontstane gedifferentieerde vraag naar onderwijs. VU en Windesheim hebben deze stap gezet als antwoord op de Bolognaverklaring en het ontstaan van een open hoger onderwijsruimte. Zij doen dat langs een aantal bestuurlijke stappen. Van een personele unie tussen de colleges van bestuur in september 2002, naar een fusie van rechtspersonen en één Raad van Toezicht in januari 2004 tot de uiteindelijke instellingenfusie in september 2004. Het streven is erop gericht om met VU – Windesheim in 2010 te komen tot een gerenommeerde instelling, met twee volwaardige campussen en regionaal verankerde kenniscentra. Een instelling die internationaal gewaardeerd is met een vitale gemeenschap, waarin ruimdenkendheid, maatschappelijke bewogenheid en kleinschaligheid belangrijke elementen zijn. Met de fusie willen VU en Windesheim bijdragen aan de groei van het aantal hoger opgeleiden in Zwolle en Amsterdam.

Anders dan bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk heeft Nederland geen duidelijk beeldmerk ontwikkeld waarmee Nederland uitdraagt waarin het goed is. Zo valt op dat ons land onder de niet-Engelstalige landen één van de marktleiders is wat betreft het aanbod van Engelstalige opleidingen. Dit wordt echter niet weerspiegeld in een relatief groot aantal buitenlandse studenten. Een beeldmerk of profiel van het Nederlandse hoger onderwijs kan helpen de juiste buitenlandse studenten en kenniswerkers aan te trekken.²⁰ Daarbinnen vergt het internationale profiel van de hogescholen aandacht, aangezien het hbo sterker dan de universiteiten een specifiek Nederlandse vormgeving van het hoger onderwijs is. De ontwikkeling van een beeldmerk zal moeten gebeuren op basis van sterke- en zwakte analyses van ons hoger onderwijs in afzonderlijke landen en regio's.

Beeldmerk VK

In Groot-Brittannië heeft premier Tony Blair in 1999 het startsein gegeven voor een wereldwijde campagne om het Britse post-secundaire onderwijs te promoten. Doel van de campagne is o.a. de concurrentiepositie van het Britse hoger onderwijs op de wereldmarkt te verbeteren met name ten opzichte van de belangrijkste concurrenten Amerika en Australië. Bovendien heeft de Britse overheid ambitieuze doelstellingen gesteld voor het aantal buitenlandse studenten dat zij wil binnenhalen. Middelpunt van de campagne vormt het beeldmerk 'Education UK'. Dit beeldmerk zet een heldere identiteit neer van het Engelse onderwijs als innovatief, goed betaalbaar, in een vriendelijke en moderne omgeving. Elke publieke instelling mag het merk voeren, private instellingen alleen als ze aangewezen zijn. Het project lijkt een succes, de ambitieuze doelstellingen voor 2003 zijn inmiddels ruimschoots gehaald.

Beïnvloeden Europese agenda

Naast het anticiperen op de toenemende invloed van Europa op het Nederlandse hoger onderwijs, moet de overheid zich bezinnen op een agenda om de besluitvorming voor onderwijs op Europees niveau te beïnvloeden en optimaal gebruik te kunnen maken van de beschikbare Europese middelen.

²⁰ Zie ook het Deltaplan Bèta Techniek par. 4.4 over aantrekkelijke vestiging: migratie van kenniswerkers

Het toenemend belang van Europa en globalisering: ambitie

Nederland moet zichtbaar in de internationale top meedraaien om de concurrentie om excellente studenten aan te kunnen, en met het oog op de internationale profilering van Nederland als kennisland.

Oplossingsrichtingen:

- ⌘ Versterking internationale positionering
- ⌘ Agendering in Europa

2.3 Complexiteit samenleving

De massificatie van het hoger onderwijs heeft in Nederland relatief vroeg plaatsgevonden. Dit heeft ertoe geleid dat het opleidingspeil van de bevolking is gestegen. Maar nog steeds zijn er ondervertegenwoordigde groepen in het hoger onderwijs. De deelname van niet-westerse allochtonen is nog altijd twee keer zo laag. Ook studenten uit lage inkomens/opleidingsgroepen zijn ondervertegenwoordigd, met name in het wo. Vergrijzing en verkleuring nemen toe. Dit betekent dat we moeten blijven ijveren voor een hogere deelname, waarbij alle groepen meedoen. In een complexe kennisintensieve samenleving moet het onderwijs vraaggericht en uitdagend zijn en jongeren toerusten om in die samenleving te kunnen functioneren.

Meedoen, maximale participatie

Voorkomen moet worden dat grote groepen niet meedoen. Dat zou ten koste gaan van onze ambitie om het kennispeil van de beroepsbevolking verder te verhogen, met alle economische gevolgen van dien. Maar nog belangrijker is: er ontstaat dan een groep mensen die afhaakt, die niet meer deelneemt aan de maatschappij, die steeds meer langs de zijlijn komt te staan.

In de omringende landen is de laatste jaren hard gewerkt om de deelname te vergroten en staat dit punt hoog op de agenda. Nederland kan niet achterblijven. Ook aandacht voor de huidige beroepsbevolking is hierbij van belang. Werkenden en werkzoekenden naar het hoger onderwijs toeleiden is ook een manier om het aantal hoger opgeleiden te vergroten. Bovendien vraagt de kennissamenleving, juist ook van middelbaar en hoger opgeleiden, dat competenties worden onderhouden en kennis en vaardigheden steeds worden verworven. Een leven lang leren wordt de norm. Voor het hoger onderwijs is hier een belangrijke taak weggelegd, zoals op de ministersconferentie van Bologna-landen in Berlijn in 2003 nog eens werd bevestigd.

Elders verworven competenties (EVC)

Metaalsector

Uit een onderzoek van de Metaalunie bleek dat 70% van de werknemers in de metaal op hbo-niveau werkzaam is, maar niet op dat niveau gekwalificeerd. Inmiddels kunnen via action learning trajecten werknemers in de metaalsector hbo-kwalificaties verwerven in werktuigbouwkunde en technische bedrijfskunde. Om de omvang van het traject aan de hand van de competenties van de werknemer te kunnen bepalen, wordt de werknemer eerst een assessment afgenomen.

Onderwijs

Om meer instroom van mensen buiten het onderwijs in het lerarenberoep (zij-instroom) te realiseren wordt EVC toegepast in het onderwijs. Sinds 2000 is het mogelijk om leraren aan te stellen die nog niet bevoegd zijn, maar wel geschikt zijn om voor de klas te staan en nog maar beperkte scholing nodig hebben om het bachelordiploma leraar basis- of voorgezet onderwijs te kunnen halen. Met een assessment wordt vastgesteld welke competenties wel en niet voldoende aanwezig zijn. Op grond daarvan wordt vastgesteld welke scholing en begeleiding nog noodzakelijk is. De zij-instromer sluit vervolgens een tripartite overeenkomst met de school waar hij werkt en met een lerarenopleiding. Uiterlijk twee jaar later legt de zij-instromer een bekwaamheidsonderzoek af. Slaagt hij daarvoor, dan krijgt hij een getuigschrift en is een volledig bevoegd leraar.

Rendement Het gaat niet alleen om meer instroom, maar ook om meer rendement en minder uitval. Het rendement daalt, ondanks het beleid in de jaren negentig om dit te verhogen, zoals de prestatiebeurs en maatregelen om de kwaliteit en studeerbaarheid van het onderwijs te vergroten. De SER (2003a) wijst erop dat het rendement aanzienlijk omhoog moet: Nederland neemt op dit punt internationaal gezien een middenpositie in. Maar het zijn vooral de grote verschillen in rendement tussen groepen studenten (met name allochtonen scoren laag) en tussen verschillende opleidingen in Nederland - tussen maar ook binnen sectoren - die aangeven dat het mogelijk moet zijn om het gemiddelde rendement te verbeteren.

De instelling en de deelnemer hebben duidelijk een eigen verantwoordelijkheid. De instelling moet ervoor zorgen dat de opleiding studeerbaar is en dat studenten worden uitgedaagd om een eindexamen te behalen. De overheid wil hierover met de instelling afspraken maken. Van de deelnemer mag worden verwacht dat hij prestaties levert en dat hij ernaar streeft om de opleiding met goed gevolg af te maken.

Toename allochtone studenten De kennissamenleving vraagt om het verhogen van het kennispeil van onze beroepsbevolking. De demografische ontwikkelingen laten zien dat een groeiend deel van allochtone herkomst zal zijn. Deze groep is onmisbaar met het oog op de toekomstige arbeidsmarktbehoefte. In de vier grote steden hebben op dit moment drie op de tien inwoners een niet-westerse herkomst. Er is sprake van een sterke toename van allochtone studenten in het hoger onderwijs, vooral in het hbo. Het percentage niet-westerse allochtone studenten in het hbo is in de periode 1995-2002 op landelijk niveau gestegen van 5,3 naar 8,7 procent. De deelname van Turkse en Marokkaanse studenten is op landelijk niveau in diezelfde periode zelfs meer dan verdubbeld. Vooral in de grote steden neemt deze groei omvangrijke vormen aan. Zo is het aantal ingeschreven studenten van niet-westerse allochtone afkomst aan de Hogeschool Rotterdam in de periode 1997-2003 gestegen van 598 naar 1.531: bijna een verdrievoudiging²¹. Ook in het wo is de deelname van deze groepen aan het stijgen, zij het iets minder sterk.²²

Eerder is gesignaleerd dat het rendement onder allochtonen in het hoger onderwijs aanmerkelijk lager is dan dat van autochtonen. Het verbeteren van het totale rendement van opleidingen wordt dus een grote opgave voor hogescholen en universiteiten. Veel aandacht zal nodig zijn voor studiebegeleiding en maatwerk.

21 Bron: IB-Groep

22 CBS, Allochtonen in Nederland 2003, p. 133.

Toelatingsbeleid De kwaliteit van het onderwijs is goed. Maar zowel van de kant van studenten als van de kant van het afnemende veld is behoefte aan onderwijs dat iets extra's biedt; een maximaal uitdagende leeromgeving, waarbij hoge eisen worden gesteld aan studenten en docenten. Dat vraagt verbreding én diepgang. Het eerste is nodig om te voorzien in de voor de arbeidsmarkt benodigde brede competenties. En met een studietraject waarbij echt de diepte in kan worden gegaan, krijgt elke student het voor hem of haar beste onderwijs. Om deze ontwikkelingen een kans te geven is een aantal voorwaarden nodig. Studenten moeten tijd en ruimte hebben en nemen voor hun studie - ze besteden nu steeds meer tijd aan een bijbaan, soms teveel²³. Verder moeten instellingen zich op hun sterke punten richten en zwakke onderdelen afbouwen. Zij moeten ook de mogelijkheden hebben om zich te profileren en om de juiste omgeving voor studenten te creëren. Dat kan een omgeving zijn vol nieuwe innovatieve onderwijsvormen; waarbij instellingen investeren in verdieping of verbreding van onderwijsprogramma's; dat kan betekenen dat het onderwijs selectiever moet zijn. Selectie in het hoger onderwijs dient verschillende doelen. Allereerst kan selectie prikkels creëren voor leerlingen in het voorbereidend onderwijs. Zij zullen zich extra inspannen om een studieplek te verwerven bij de opleiding van hun voorkeur. Selectie kan er aan bijdragen dat de student eerder dan nu het geval is, een bewuste keuze maakt voor een opleiding en daardoor sneller op de juiste plaats in het hoger onderwijs terecht komt. Dit heeft positieve effecten op het rendement. Daarnaast vervult selectie een belangrijke rol bij maatwerktrajecten en de deelname van studenten die niet over de wettelijk vereiste vooropleiding beschikken, bijvoorbeeld door deze toe te laten via procedures voor erkenning van elders verworven competenties (EVC). Een ander doel van selectie kan het verhogen van de kwaliteit van de opleidingen zijn, doordat alleen studenten met voldoende aanleg en motivatie voor de opleiding worden toegelaten. Dit komt ook het leerproces van studenten ten goede. De empirie op dit punt lijkt erop te wijzen dat studenten vooral leren van medestudenten die qua aanleg en niveau niet veel afwijken van hen zelf²⁴.

Selectieve opleidingen

Sinds de invoering van de bachelor-masterstructuur verzorgen universiteiten als de Technische Universiteit Delft, de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universiteit van Tilburg zgn. *honours programs* in de bachelor –en masterfase voor excellente studenten. Dit zijn programma's voor geselecteerde studenten waarin extra studiepunten behaald kunnen worden. Een ander voorbeeld is het *University College Utrecht*, dat een selectief bachelorprogramma aanbiedt, waarbij studenten o.a. intensieve begeleiding krijgen. Verschillende universiteiten, waaronder de Vrije Universiteit Amsterdam en de Rijksuniversiteit Groningen, bieden topmasteropleidingen aan. De 'top' van deze opleidingen heeft vooral te maken met de kwaliteit van de docenten afkomstig uit de top van het wetenschappelijk onderzoek en de verbondenheid van de opleidingen met onderzoeksgroepen die een internationaal erkende positie innemen in hun vakgebied.

23 Als de bijbaan 12 uur of meer vergt, leidt dit tot forse vertraging (VdBerg 1996-2000)

24 CPB (2002), pp. 100-101

Selectie kent dus diverse doelen, maar deze hebben één aspect gemeen: studenten op verschillende niveau's op de juiste plek krijgen. Om hiervoor meer mogelijkheden te creëren zijn nieuwe keuzes nodig op het punt van toelatingsbeleid. Uitgangspunt daarbij is wel dat geen afbreuk wordt gedaan aan de waarde van het mbo-niveau 4-, havo –of vwo-diploma voor de toegang tot de te kiezen opleiding.

Om differentiatie in kwaliteit van opleidingen en verbetering van rendement te bevorderen kan collegegelddifferentiatie voor instellingen een geschikt instrument zijn. Als er meer collegegeld gevraagd kan worden voor opleidingen met een meerwaarde, geeft dat instellingen immers meer mogelijkheden om diversiteit, waaronder topkwaliteit, in het opleidingsaanbod aan te brengen. Verlaging van collegegeld kan meer studenten trekken voor opleidingen met een geringe deelname. Om de gewenste effecten te realiseren moet wel rekening worden gehouden met randvoorwaarden als toegankelijkheid, transparantie van de kwaliteit van de opleiding en een goed werkende markt van hoger onderwijs (dus geen prijsafspraken tussen instellingen)²⁵.

***Uitdagend onderwijs door
grotere vraaggerichtheid
en zelfselectie***

De trends naar meer eigen keuzes en een leven lang leren, versterkt door de massificatie van het hoger onderwijs, uit zich in een studentenpopulatie die heterogener wordt. Studenten verschillen qua aanleg, leeftijd, capaciteiten, interesses, onderwijskundige achtergrond en eventuele werkervaring of internationale ervaring. In de bachelorfase bestaan vooral in het hbo voor verschillende doelgroepen diverse onderwijsvormen als duaal, deeltijd, en aangepaste trajecten voor zij-instromers. Het duaal onderwijs komt ook in het wo van de grond, maar groeit al jaren snel in het hbo. Het deeltijdonderwijs groeit eveneens, zij het minder spectaculair. Een verdergaande stap zijn leerarrangementen, waarin de individuele wensen van de student uitgangspunt zijn. Een uitdagende leeromgeving vergroot de kansen om met succes het onderwijs te doorlopen. Nog meer gericht zijn op de vraag van de student is daarvoor van belang. Regelgeving, bekostiging en studiefinanciering zullen dit moeten faciliteren met inachtneming van de kwaliteitseisen en de eis om zorgvuldig rekenschap te geven over het besteden van de publieke middelen.

Daarnaast moeten de mogelijkheden voor zelfselectie door studenten vergroot worden. Weloverwogen eigen keuzes door studenten, gebaseerd op voldoende informatie over de inrichting van onderwijsprogramma's en hun eigen capaciteiten, bieden een goed uitgangspunt voor zowel uitdagende leertrajecten als het succesvol afronden daarvan.

Competentiegericht leren kan de kwaliteit van het onderwijs vergroten doordat het beter inspeelt op de behoefte van zowel de individuele student als die van de arbeidsmarkt. Door competenties als basis te nemen voor de inrichting van onderwijsprogramma's wordt het ook gemakkelijker om rekening te houden met de eerder verworven individuele competenties. Competentiegericht leren vormt zo een stimulans voor een leven lang leren. Voor het bekostigd hbo zijn deze inzichten aanleiding om te werken aan een grootschalige vernieuwing van de onderwijsprogrammering.

---

25 Interdepartementaal Beleidsonderzoek collegegelddifferentiatie (2003)

'Hoogstarters Maastricht'

Met het initiatief 'Hoogstarters Maastricht' helpt de Universiteit van Maastricht in samenwerking met de gemeente Maastricht medewerkers en (bijna) afgestudeerden bij het opstarten van een eigen bedrijf. Het doel is om academisch ondernemerschap te stimuleren en kennisintensieve bedrijven van de grond te krijgen om zo de regionale economie te ondersteunen. Naast een ondernemerscafé en intensieve coaching wordt een 'Masterclass Entrepreneurship and Business Planning' aangeboden. Bovendien zijn er faciliteiten zoals huisvesting, incubating en 'een seed capital fund'. De resultaten zijn ronduit goed. Na tweeëneenhalf jaar heeft het project 29 bedrijven voortgebracht, voornamelijk een- en tweemanzaken.

In 2001 volgde ingenieur Marcel Hendrickx de masterclass. Hij runt nu het bedrijf 'Ecoview', een technisch adviesbureau voor duurzame projecten. "Ik had het bedrijfsplan volledig in mijn hoofd zitten, tijdens de opleiding heb ik geleerd om alles op papier te zetten. Waar ik het meest aan heb gehad is het netwerk dat je krijgt aangereikt. Je hebt les van mensen uit het bedrijfsleven, van de Kamer van Koophandel, en die kunnen je uitstekend helpen. "

Ondernemend Jongeren moeten kunnen functioneren in een steeds complexere wereld. Naarmate zij beter zijn toegerust om het heft in eigen handen te nemen en om zelf mede vorm te geven aan hun eigen curriculum, ontstaat een vruchtbare omgeving voor toekomstige ondernemerszin. Ondernemerschap is nodig voor innovatie. Op dit moment haalt het Nederlands bedrijfsleven relatief weinig omzet uit nieuwe of verbeterde producten (EC 2002). Het aantal spin-offs bij kennisinstellingen blijft 30 tot 40 procent achter bij het buitenland (Innovatiebrief 2003). Nederland kan hier geen kostbare punten laten liggen. De 'ondernemerszin' onder studenten is echter relatief gering. Zo is maar 9 procent van de Nederlandse studenten van plan na het afstuderen een onderneming te starten tegenover 19 procent in de VS²⁶. Er lijkt onvoldoende aandacht voor zelfstandig ondernemerschap binnen opleidingen. Verder schort het aan deskundige begeleiding van innovatieve starters vanuit de kennisinstellingen, samen met het verwerven van durfkapitaal (Innovatiebrief, Wetenschapsbudget 2004, Actieprogramma TechnoPartner "Van Kennis naar Welvaart"²⁷). Omdat er onduidelijkheid is bij de instellingen hoever deze taak strekt, wordt de wetgeving op dit punt verduidelijkt. Daarnaast zal het ondernemerschap bij de bekostigde instellingen én hun studenten moeten worden bevorderd.

Complexiteit samenleving: ambitie

Om ook in een complexe samenleving voor de toekomst voldoende hoger opgeleiden te realiseren en in de pas te blijven met andere Europese landen moet het deelnameniveau stijgen. Nederland streeft naar een deelnameniveau van 50 procent in 2010 waarmee Nederland aansluit bij de doelstellingen in het VK en Zweden.

Oplossingsrichtingen:

- ⌘ Maximale participatie en hoger rendement
- ⌘ Uitdagend onderwijs

26 Zie bijlage bij de brief van EZ (O/O/OB/3022391) van 22 juli 2003 met de Nederlandse reactie op het groenboek ondernemerschap

27 EZ en OCW hebben dit actieprogramma in een gezamenlijke brief op 9 januari 2004 aan de Tweede Kamer aangeboden.

3

Een heldere rol voor de overheid: een eigentijdse relatie met studenten en instellingen

De in hoofdstuk 1 beschreven ontwikkelingen stellen eisen aan het hoger onderwijs, maar ook aan de overheid. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het afbakenen van de overheidsverantwoordelijkheid, de wijze van financiering en de benodigde herijking van de sturingsrelatie.

Afbakening van verantwoordelijkheden

De publieke middelen zijn beperkt. Daarom is het noodzakelijk om duidelijk aan te geven waar de verantwoordelijkheid van de overheid eindigt en die van anderen begint, rekening houdend met de behoeftes van de kennissamenleving en met de hedendaagse complexiteit van de samenleving. De middelen moeten daar worden ingezet waar ze het meest effectief zijn, c.q. waar investeringen in kennis anders achterwege blijven. Vooral omdat we streven naar een groei van het aantal – ook oudere - studenten, een toename van een leven lang leren en een gelijk speelveld op de scholingsmarkt.

Wijze van financiering

OCW financiert het hoger onderwijs langs twee wegen: via bekostiging van de instelling en via studiefinanciering aan de student. Het huidige studiefinancieringsstelsel is aan verandering toe, want het kent een aantal beperkingen. Deze hangen samen met ontwikkelingen als het invoeren van de bachelor-masterstructuur, een flexibelere invulling van studieroutes en een groeiende internationale mobiliteit. Tegelijkertijd is een herijking aan de orde van de financiële verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid, studenten en ouders; daarbij zal ook het profijtbeginsel in ogenschouw moeten worden genomen.

Ook het bekostigingsmodel moet worden herzien: om de ongewenste effecten van het huidige stelsel teniet te doen en om beter te anticiperen op bovengenoemde ontwikkelingen. Uitgangspunten voor het nieuwe model zijn: minder eenzijdige door output gedomineerde prikkels; een heldere, eenduidig te interpreteren relatie tussen de bekostiging en de onderwijsinspanning van de instellingen; faciliterend voor flexibel studiegedrag; zoveel mogelijk oneigenlijk gebruik en misbruik voorkomend; beperkte administratieve lasten; transparantie in termen van eenvoud en controleerbaarheid; financiële continuïteit van de onderwijsinstellingen.

Bekostiging, studiefinanciering en collegegelden hebben alledrie effecten op gedrag van instellingen en studenten. Nieuwe voorstellen voor studiefinanciering en bekostiging zullen dan ook – weliswaar met behoud van de eigen achtergrond en specifieke doelen – in samenhang worden gezien.

Naar een open bestel

De vraag naar en het aanbod van hoger onderwijs worden gevarieerder. Publieke kennisinstellingen halen meer omzet uit de markt. Tegelijkertijd neemt het aantal private – ook internationale - aanbieders toe. Er wordt samengewerkt met niet-bekostigde aanbieders. Ook zal – zeker in het beroepsonderwijs – discussie ontstaan over de meer aan bedrijven gelieerde vormen van leren. Dit alles roept de vraag op naar de grenzen van het bestel, zoals dat door de overheid wordt gefinancierd. Meer inzicht is gewenst – wellicht zoals de SER (2003) voorstelt via experimenten op te doen - in positieve en negatieve effecten van stappen in de richting van een open bestel. Ook het advies 'bekostigd-onbekostigd onderwijs' van de Onderwijsraad (voorjaar 2004) is hier van belang. Mogelijke beleidswijzigingen spelen op de middellange termijn, maar de discussie over een open bestel moet in deze kabinetsperiode worden gevoerd.

**Herijking sturingsrelatie,
verheldering
toezichtskader en
deregulering**

Het sturingsvermogen van de nationale overheid staat onder druk. Bij de herijking van de sturingsrelatie staat voorop dat hoger onderwijsinstellingen maximale slagkracht en grote autonomie hebben (Ruimte), en zich vervolgens verantwoorden (Rekening). Dit sluit aan bij het Actieplan "Andere Overheid" (2003). Het sluit ook aan bij de ontwikkeling waarbij bekostigde instellingen zich positioneren als ondernemingen met een maatschappelijke taak ('maatschappelijke onderneming')²⁸, en private ondernemingen die zich sterk maken voor maatschappelijk verantwoorde doelen. Maatschappelijke ondernemingen hebben niet alleen een verticale, maar ook een horizontale verantwoordingsrelatie naar de directe omgeving. De overheid op haar beurt moet worden aangesproken op het scheppen van de juiste randvoorwaarden waarbinnen de instellingen hun werk doen.

Nederlandse hoger onderwijsinstellingen kennen al grote autonomie sinds de jaren tachtig (HOAK 1985). Daarmee heeft Nederland voorop gelopen binnen Europa²⁹. Vertrekpunt voor het HOOP 2000 was de stelling dat het hoger onderwijs moet functioneren in een samenleving die continu in beweging is: "Oogmerk is de instellingen en het stelsel van hoger onderwijs de ruimte te geven zich te ontwikkelen in een veranderlijke omgeving". Dit geldt onverkort voor de huidige situatie. In dit HOOP wordt deze lijn gecontinueerd en worden de mogelijkheden voor verdere deregulering bezien. Uitgangspunt daarbij is dat wet- en regelgeving ondersteunend moeten zijn voor beleidsdoelen. Maar tegelijkertijd zijn er voor de bekostigde instellingen ingrijpende zaken aan de orde geweest in de sfeer van rekenschap, die vragen om een zorgvuldige aanpak van deze deregulering. Gebleken is dat ondanks een groot aantal regels, niet helder was wat van de instellingen wordt verwacht, en wat ze wel en niet mogen. Daarnaast geldt dat de maatschappij, c.q. de overheid beter inzicht wil hebben in de prestaties die worden geleverd voor het ter beschikking gestelde publieke geld. Dit alles vereist dat de overheid vooraf helder maakt wat zij van de instelling verwacht (Richting). De overheid zal dit doen door aan te geven welke concrete prestaties zij van de instellingen verlangt én door haar toezichtskader voor de instellingen te verhelderen in lijn met relevante eerdere aanbevelingen. Rol en functie van het interne en externe toezicht zullen daarbij strikt moeten worden onderscheiden en de toezichtscriteria die de overheid hanteert, moeten verder worden geëxpliciteerd.

Bijzondere aandacht zal worden gegeven aan het verbeteren van de macrodoelmatigheid.

Rol van de overheid: ambitie

Een heldere rol voor de overheid en een eigentijdse relatie met de instellingen, studenten en de omgeving. Oplossingsrichtingen:

- ⌘ **Herziening financieringswijze hoger onderwijs**
- ⌘ **Moderne bestuurlijke aanpak**
- ⌘ **Herijking sturingsrelatie, verheldering toezichtskader en deregulering**

28 De AWT (2003b) is van mening dat het concept van de maatschappelijke onderneming bij uitstek van toepassing is op universiteiten. In die hoedanigheid is verantwoording van essentieel belang voor hen. Door zich te verantwoorden, kunnen universiteiten immers hun maatschappelijk draagvlak versterken en informatie opdoen over hun taakvervulling. Die verantwoording dient meervoudig van aard te zijn.

29 Zie bijvoorbeeld in Education Policy Analysis (OECD, 2003)

4

Afsluiting

Er wordt veel gevraagd van het hoger onderwijs, maar de samenleving investeert ook veel in het hoger onderwijs. Onderzoek, onderwijs en innovatie staan bovendien hoog op de politieke agenda. Dit komt ook tot uitdrukking in de oprichting van het Innovatieplatform en in de extra investeringen als gevolg van het Hoofdlijnenakkoord.

Samengevat: streefbeeld 2010 Als de in dit HOOP geformuleerde ambities worden waargemaakt, dan hebben we een hoger onderwijs met een brede basis van goede kwaliteit dat:

- ⋮ meer samenwerkt binnen Nederland en haar krachten heeft gebundeld voor speerpunten van de kenniseconomie en voor een goede positionering op de internationale hoger onderwijsmarkt;
- ⋮ zichtbaar aanwezig is in Europa door een aantal 'centres of excellence' van onderwijs en onderzoek;
- ⋮ en Nederland daarmee een sterkere concurrentiepositie geeft in de wereldeconomie;
- ⋮ meer variëteit en differentiatie kent en waarin de kwaliteit van opleidingen wordt vergeleken;
- ⋮ meer inspeelt op de vraag van zowel het bedrijfsleven en maatschappelijke sectoren als van de student;
- ⋮ zorgdraagt voor meer én de juiste kenniswerkers, die ondernemend zijn;
- ⋮ een beleid heeft dat sterker dan nu aanhaakt bij opleidingen (kwaliteit, variëteit, bekostiging), in plaats van de aanbieders van opleidingen.

Follow-up De uitwerking van de ambities en de bestuurlijke aanpak staan in het bijgevoegde Actieplan HOOP 2004. Bij die bestuurlijke aanpak gaat het niet alleen om indicatoren en kwantitatieve streefwaarden, maar ook om de kwalitatief beschreven doelen – bijvoorbeeld met betrekking tot profiel en strategie - die een instelling voor ogen heeft. Uitgangspunt voor het realiseren van de ambities zijn én de rijksbijdrage én de extra enveloppemiddelen.

Hiervoor is een ambitieus streefbeeld beschreven. Dit vereist een beleid dat breed wordt gedragen. Als dat niet het geval is, blijft het beleid hangen in papier. Beleid moet betekenis hebben voor de dagelijkse praktijk bij de instellingen. Bij de voorbereiding van dit HOOP zijn dan ook vele voor het hoger onderwijs relevante partijen betrokken. Ook bij het uitwerken van de ambities in concrete acties zal dit het geval zijn. Een gezamenlijke inspanning is hard nodig om Nederland te veranderen in een toonaangevend kennisland.

Bijlage 1: Actieplan

P

O

O

H

Inhoud Actieplan

1 Transitie naar een kennissamenleving 39

- 1.1 Versterken relatie onderwijs en bedrijfsleven 39
- 1.2 Meer kenniswerkers 40

2 Het toenemend belang van Europa en globalisering 43

- 2.1 Naar een samenhangende aanpak van internationalisering 44
- 2.2 Agendering in Europa 45

3 Complexiteit samenleving 47

- 3.1 Maximale participatie en hoger rendement 47
- 3.2 Uitdagend onderwijs 50

4 Een heldere rol voor de overheid 51

- 4.1 Financiering 51
- 4.2 Bestuurlijke aanpak: prestatieafspraken 53
- 4.3 Naar een nieuwe wet voor het hoger onderwijs 55
- 4.4 Macrodoelmatigheid 56

Addendum

- 1 Ambities 59
- 2 Planning prioriteiten 61
- 3 Financiële raming HOOP 2004 63

1

Transitie naar een kennissamenleving

Transitie naar een kennissamenleving: ambitie

De transitie naar een kennissamenleving vraagt – zeker in het licht van de huidige economische teruggang – om een intensievere benutting van hoger onderwijs en onderzoek voor het innovatieve vermogen van het bedrijfsleven.

Oplossingsrichtingen:

⌘ versterken relatie onderwijs-bedrijfsleven

Prioriteiten:

- bundeling van krachten ten behoeve van speerpunten kenniseconomie
- netwerken onderwijs-bedrijfsleven

⌘ meer kenniswerkers: hoger opgeleiden én onderzoekers

1.1 Versterken relatie onderwijs en bedrijfsleven

De komende jaren wordt langs een aantal sporen hard gewerkt aan beleid dat het innovatieve vermogen van Nederland wil versterken. Naast het Innovatieplatform, gaat het daarbij om het vergroten van de wisselwerking tussen bedrijfsleven en universitair onderzoek (Wetenschapsbudget 2004, november 2003; Innovatiebrief, oktober 2003), tussen bedrijfsleven en het beroepsonderwijs (Koers BVE, planning publicatie april 2004), en de aanpak van tekorten bij bèta-techniek (Deltaplan Bèta/Techniek, december 2003). Voor het hoger onderwijs is een belangrijke rol weggelegd, die in het kader van dit HOOP nader wordt uitgewerkt. Cruciaal voor innovatie is de aanwezigheid van goed functionerende netwerken; daarbij wordt bijzondere aandacht gegeven aan de potentiële rol die hogescholen in de regio kunnen vervullen.

Bundeling van krachten met oog op speerpunten

Kwalitatieve differentiatie (toelatingsbeleid) en bundeling van krachten (sectorplannen, macro-doelmatigheid) zijn belangrijke elementen in dit HOOP. Vanuit het Innovatieplatform zullen speerpunten voor de Nederlandse kenniseconomie worden benoemd. Bij de implementatie van het HOOP wordt bekeken hoe deze speerpunten door werken in het Nederlandse hoger onderwijs (bijvoorbeeld bij onderzoekmasters, promoties, sectorplannen).

Daarnaast gaat het om de volgende beleidslijnen:

Netwerken onderwijs-bedrijfsleven

- ⌘ *Betere benutting bestaande netwerken.* Activiteiten die essentieel zijn voor de interactie tussen onderwijs en bedrijfsleven - zoals stages, gastdocenten, duale opleidingen, afstudeeropdrachten, advisering van (mkb)-bedrijven, alumni-netwerken - kunnen intensiever worden benut (AWT/OR 2001). Een sleutelrol wordt hier vervuld door de docenten, die in hoge mate zorg dragen voor de (kwaliteit van de) contacten met het bedrijfsleven. De overheid zal de instellingen vragen om vorderingen op dit gebied zichtbaar te maken, waar mogelijk aan de hand van indicatoren.
- ⌘ De overheid zal *netwerkvorming selectief ondersteunen.* De overheid gaat geen blauwdruk neerleggen voor de organisatie van kenniscirculatie en innovatie. De

- partijen in een regio zullen in eerste instantie zelf hun netwerk moeten organiseren. Wanneer hierin gaten vallen en er onvoldoende interactie van de grond komt, kan een stimulerende of faciliterende rol voor de overheid zijn weggelegd.
- ⋮ Zwaartepuntvorming is bij universiteiten en onderzoeksinstituten al aanwezig en wordt verder uitgebouwd. Een vergelijkbare behoefte lijkt er ook te zijn in de relatie tussen hogescholen en het MKB. Het streven is dat *hogescholen* meer keuzes maken en een rol als *'preferred suppliers'* gaan vervullen voor bepaalde branches. Dit kan leiden tot een (vast) samenwerkingsverband tussen een branche en een aantal hogescholen.
  - ⋮ *Kenniskringen en lectoraten* zijn van belang voor de vernieuwing van het onderwijs, de upgradering van docenten en een versterkte kenniscirculatie. Een grotere gerichtheid op de vraag vanuit het bedrijfsleven is hierbij gewenst. De mate waarin in kenniskringen samenwerking met het bedrijfsleven is gerealiseerd zal meer aandacht krijgen. Dit wordt meegenomen bij de evaluatie van het lectorenproject in 2004.
  - ⋮ *Kennisinnovatie hbo*. Voor het hbo is in de periode 2004-2007 voor bovengenoemde lijnen rond kennisinnovatie een budget beschikbaar van 2 miljoen in 2004, oplopend tot 20 miljoen in 2007. Hiervoor zullen in overleg met de HBO-raad ambities worden geformuleerd.
  - ⋮ *Experimentele lijn kenniscirculatie*. In 2004 start een gezamenlijk door OCW, EZ en LNV gefinancierde experimentele lijn 'kenniscirculatie'. In deze lijn kunnen MKB en kennisinstellingen met elkaar – op basis van co-financiering – voorstellen doen voor een regionaal experiment, waarin de vertaling van bestaande kennis naar (innovatieve) toepassingen centraal staat. Uit deze experimenten moet naar voren komen wat de specifieke (regionale) knelpunten rond kenniscirculatie zijn, welke rollen de betrokken partijen en netwerken kunnen vervullen en naar welke instrumenten vraag is. In 2004 is hiervoor 4 miljoen beschikbaar. Bij genoemde acties zal afstemming worden gezocht met de EZ-actielijnen ter stimulering van kennisoverdracht, zoals genoemd in de Innovatiebrief¹. Belangrijkste lijnen daarin zijn: experimentele lijn met focus op netwerken MKB-kennisinfrastructuur en herziening van het kennisoverdrachtsinstrumentarium.

Een succesvolle aanpak vraagt om goede samenwerking en synergie tussen de ministeries van EZ, OCW, LNV en het Innovatieplatform. Punten die daarbij aan de orde zullen komen, zijn onder andere: onderzoeken van de mogelijkheden voor het verruimen van de huidige EU-steunwetgeving, zodat startende bedrijven minder belemmeringen ondervinden; bekijken of het bestaande instrumentarium voor technologiebeleid meer toegankelijk kan worden gemaakt voor hogescholen; inzetten van de in het hbo ontwikkelde Audit Flexibiliteit; kennisvouchers voor MKB-bedrijven en verzamelen van best practices. De ervaringen met regioregisseurs in het hbo zijn op een conferentie in december 2003 besproken en in een 'handreiking' gebundeld. OCW, EZ en LNV zullen gezamenlijk de agenda voor dit onderwerp uitwerken, in nauw overleg met koepels en werkgeversorganisaties.

1.2 Meer kenniswerkers

Voldoende aanbod van kenniswerkers is cruciaal voor een succesvolle kennisamenleving. Daarbij gaat het niet alleen om meer, maar ook om betere kenniswerkers. Kwantiteit mag niet ten koste gaan van de kwaliteit. Kenniswerkers moeten worden opgeleid in een hoger onderwijs bestel waar innovatie en kenniscirculatie centraal staan. Tweederde van de hoger opgeleiden studeert af op een hogeschool. Veel inspanningen zullen

---

1 Innovatiebrief, pagina 6.

dan ook in het hbo moeten worden geleverd. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de beleidslijnen voor het vergroten van de instroom en het rendement in het hoger onderwijs. In deze paragraaf wordt verder ingegaan op de tekorten² aan bèta/technici en in de zorg, en op de mogelijkheden om het aantal onderzoekers te vergroten.

- Bèta en Techniek** :: In Europees verband is afgesproken dat wordt gestreefd naar het verhogen van de uitstroom van Bèta en Techniek afgestudeerden met 15 procent in 2010. Nederland heeft zich hier aan gecommitteerd. In het verlengde hiervan zullen in 2004 met de instellingen prestatieafspraken worden gemaakt.
- Toelatingscondities kenniswerkers en studenten** :: Nederland moet aantrekkelijk zijn voor studenten en kenniswerkers van binnen en buiten de EU. Het kabinet wil daarom maatregelen nemen voor de selectieve migratie van kenniswerkers die nodig zijn voor de ontwikkeling van de Nederlandse kennis-economie. In het Deltaplan bèta/techniek is aangegeven dat het kabinet de obstakels hiervoor wil wegnemen. In april 2004 wordt een door de deelnemers aan het Innovatieplatform gedragen aanzet voor het invoeren van één loket, procedure en één document voor kenniswerkers en hun partners en kinderen verwacht. Parallel hieraan dient in april 2004 duidelijkheid te bestaan over het *commitment* van het bedrijfsleven en de kennisinstellingen om tot de benodigde afspraken en garanties te kunnen komen. Verder streeft het kabinet ernaar om de kosten van verblijfsvergunningen voor kenniswerkers en studenten te verlagen. Op basis van het kostprijsonderzoek van de IND wordt bekeken hoe deze kostenverlaging kan worden ingevoerd in combinatie met de voorgenomen kostendekkende uitvoering. In april 2004 moet hierover duidelijkheid bestaan.³
- Zorg** :: Voor de zorg geldt dat het tweesporenbeleid wordt doorgezet: én meer artsen opleiden, én zorgen voor vernieuwingen in de opleidingen- en opleidingsstructuur in de zorg, onder andere gericht op taakherschikking in de beroepspraktijk. Voor het beleid voor de initiële opleidingen is een bedrag gereserveerd dat in 2008 oploopt tot een totaal van 32 miljoen euro, waarvan overeenkomstig de rijksbegroting 2004 1/3 bestemd is voor het wo en 2/3 voor het hbo.
- Het bestaande aanbod van zorgopleidingen zal op een doelmatige wijze worden gecombineerd met nieuwe opleidingen, zodat de opleidingen aansluiten bij de gewenste taakherschikking in de beroepspraktijk. Het gaat daarbij om opleidingen als nurse practitioner, assistant physician en mondzorgkundige. Bekeken wordt of dit kan leiden tot het afschaffen van overheidsbemoeienis met de instroom van het aantal geneeskunde studenten.
  - Daarnaast moet het beleid er op gericht zijn dat voldoende aantallen zorgprofessionals beschikbaar komen, én actief blijven in de zorg. Daarom wordt onderzocht of er maatregelen nodig zijn om inspanningseisen te stellen aan afgestudeerden om een beroep in de zorg uit te oefenen. De opleidingen in de zorg vereisen grote investeringen van zowel het individu als maatschappij. Het rendement in de beroepsfase lijkt echter niet optimaal te zijn (niet full-time werken, uitreden). Het Capaciteitsorgaan heeft in zijn recente rapport al enkele trends aangegeven, die aangeven dat er heel wat productieve jaren verloren gaan. Vanuit het vraagstuk van opleidingenplanning zullen deze trends samen met VWS verder worden onderzocht. Daarbij wordt ook bekeken of er instrumenten zijn of ontwikkeld kunnen worden om het maatschappelijk rendement te verbeteren. Een notitie hierover komt gereed in het voorjaar van 2004.

2 Beleidslijnen voor de lerarenopleidingen zijn onderdeel van de op 17 oktober 2003 aan de Tweede Kamer der Staten Generaal aangeboden notitie 'Een samenhangend opleidingsstelsel voor de onderwijsberoepen'. Die notitie is besproken in een algemeen overleg op 29 oktober 2003.

3 Kabinetsstandpunt naar aanleiding van het rapport "Grenzeloze Mobiliteit kennismigranten: Hoe krijgen we het talent naar Nederland toe?" van het Innovatieplatform, zoals verwoord in het Deltaplan Bèta en Techniek (2003).

Onderzoekmasters en promoties

- ⌘ Om meer onderzoekers op te leiden, wordt zowel ingezet op onderzoekmasters als op het vergroten van het aantal promoties. Onderzoekmasters vormen een goede manier om jonge getalenteerde studenten aan te trekken en een basis te leggen voor een succesvolle promotie. Om onderzoekmasters met een hoge kwaliteit en meerwaarde te realiseren, is een cursusduur van twee jaar nodig. Voor onderzoekmasters is een bedrag beschikbaar dat oploopt tot structureel 18 miljoen euro per jaar vanaf 2007.

Daarnaast moet het aantal promoties toenemen, zonder dat dit ten koste gaat van het huidige kwaliteitsniveau. In Nederland promoveren 15 van de 10.000 inwoners, vergeleken met 25-30 in Frankrijk en Duitsland. Om deze achterstand aan te pakken, zullen de universiteiten een aansprekende leer- en werksituatie voor jonge onderzoekers moeten creëren waarin de kwaliteit en het rendement van de promotieopleidingen sterk wordt verbeterd. Daarbij worden ook de mogelijkheden van 'professional doctorates' verkend. Instellingen zal gevraagd worden welke ambities zij op dit punt willen formuleren. Om de kwaliteit van de promotieopleidingen te bevorderen, zal een landelijk kwaliteitszorgsysteem worden opgezet. Voor het inrichten van het promotiestelsel heeft de VSNU stappen gezet in de vorm van een Commissie Promotiestelsel.

Universiteiten

- ⌘ Talentvolle onderzoekers moeten worden vastgehouden. In het Wetenschapsbudget 2004 is hier al aandacht voor gevraagd. De kansen en werkomstandigheden voor jonge onderzoekers zijn nu vaak niet optimaal. Voor het vasthouden van jonge onderzoekers is voor 2004 een bedrag gereserveerd van 4 miljoen euro. In overleg met de VSNU zullen ambities worden geformuleerd over het versterken van het HRM-beleid en meer ruimte voor jong talent, vrouwen en etnische minderheden. De VSNU wordt gevraagd hier specifiek over te rapporteren in de volgende rapportage (eind 2004) over de besteding van de zogenoemde 'Van Rijn'-middelen.

2

Het toenemend belang van Europa en globalisering

Het toenemend belang van Europa en globalisering: ambitie

Nederland moet zichtbaar in de internationale top meedraaien om de concurrentie om excellente studenten en docenten aan te kunnen, en met het oog op de internationale profilering van Nederland als Kennisland.

Oplossingsrichtingen:

- ≡ **Versterken internationale positionering**
  - *prioriteit: nieuwe initiatieven*
- ≡ **Agendering in Europa**
  - *prioriteit: internationale vergelijking onderwijskwaliteit*

De overheid zal samen met de universiteiten en hogescholen een krachtige internationaliseringsstrategie uitwerken. Met het oog op een samenhangende aanpak zal in 2004 een internationaliseringsnotitie worden uitgebracht (2.1). Daarnaast wordt dit voorjaar een op de EU gerichte aanpak ontwikkeld (2.2).

Uitbouw van de bachelor-masterstructuur

Dankzij de voortvarende aanpak bij universiteiten en hogescholen is de bachelor-master structuur bij de meeste hbo- en wo-opleidingen ingevoerd. Nederland heeft hiermee een internationaal herkenbare onderwijsstructuur gekregen. De invoering van de bachelor-masterstructuur wordt periodiek aan een aantal ijkpunten getoetst. Verder wordt gewerkt aan een betere vergelijkbaarheid van het bachelor- en master-niveau in Europa. Van grote betekenis hiervoor is het accreditatieverdrag met Vlaanderen, en dat de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) i.o. het voortouw heeft genomen bij het werken aan een grotere internationale vergelijkbaarheid in Europa - onder andere door het initiatief te nemen voor het oprichten van het European Consortium for Accreditation (ECA).

Sterkte-zwakte analyse

Als vertrekpunt voor een internationaliseringsstrategie wordt in 2004 een 'nulmeting' gehouden: "hoe staat het Nederlandse hoger onderwijs er in internationaal perspectief voor?", "wat zijn de sterke en zwakte punten?" De ministeries van OCW en EZ zullen hiervoor een onderzoek laten uitvoeren naar de positie van Nederland Kennisland in 'the battle of brains'. Vergeleken bij andere landen loopt Nederland achter in het aantrekken van buitenlandse studenten. Ingezet wordt op een gefaseerde groei van het aantal buitenlandse studenten in de komende jaren, naast het creëren van een substantieel aantal 'centres of excellence'⁴ van onderwijs (en onderzoek).

Profiel

Op basis van bovengenoemd onderzoek wordt een profiel ontwikkeld voor Nederland Kennisland. Daarbij wordt voortgebouwd op sterke, c.q. prioritaire punten: het grote aantal Engelstalige opleidingen; het vooroplopen van Nederland bij de invoering van de bachelor-masterstructuur en accreditatie; het toonaangevend zijn in een aantal vak-

4 Er moet worden besproken over wat in internationaal verband een 'centre of excellence' is. Zie hiervoor ook 'internationale vergelijkbaarheid' in paragraaf 2.2.

gebieden⁵; het gericht investeren in speerpunten en de aanwezigheid van opleidingen die er internationaal uitspringen. Dit profiel is voor een deel al aanwezig, maar is gedeeltelijk een gewenst profiel waar hard aan zal worden gewerkt. Het streven is dat een benchmark op Europees niveau wordt ontwikkeld om een internationale vergelijking mogelijk te maken tussen instellingen uit verschillende landen. Daarnaast is een adequate communicatiestrategie nodig ('beeldmerk Nederland') om het Nederlands hoger onderwijs in Europa en daarbuiten herkenbaar op de kaart te zetten.

2.1 Naar een samenhangende aanpak van internationalisering

De overheid zal in overleg met onderwijsorganisaties en instellingen een samenhangende aanpak ontwikkelen, die wordt opgenomen in de in juni 2004 uit te brengen internationaliseringsnotitie. De volgende onderwerpen zullen daar in ieder geval aan de orde komen:

- Nieuwe initiatieven** ❏ Een aantal nieuwe initiatieven wordt ontplooid:
  - De overheid zal een aantal opleidingen (bachelors- of masters van hoge kwaliteit) stimuleren die zich primair richten op een specifieke groep buitenlandse studenten, zoals de Europese markt, Azië, Midden-Oosten, nieuwe toetreders tot EU, etc. Hiervoor is dit jaar 5 miljoen euro gereserveerd.
  - E-learning in de huidige omvang/vorm draagt onvoldoende bij aan de internationale positionering van Nederland. Verkend wordt of SURF, de Open Universiteit Nederland en de Digitale Universiteit hierbij een actievere rol kunnen spelen.
  - Het grenslandenbeleid⁶ blijft van belang voor de instellingen. In 2004 komen kansen en belemmeringen bij grensoverschrijdende samenwerking aan de orde op een werkconferentie.
  - Wettelijke belemmeringen die het ontwikkelen van 'joint degrees' in de weg staan worden weggenomen (Communiqué Berlijn september 2003).
- Bundeling van krachten** ❏ De door het Innovatieplatform te identificeren speerpunten, kwalitatieve differentiatie en het bundelen van krachten zijn belangrijke elementen in dit HOOP. Het uitwerken van deze lijnen zal ook gezichtsbepalend zijn voor het profiel van Nederland als kennisland.
- Herijking positioneringsbeleid** ❏ Het bestaande budget en beleid om studenten aan te trekken, zal meer worden gericht op de ambities van de Nederlandse kenniseconomie, dat wil zeggen op de kwaliteit van de student en op bepaalde sectoren zoals bèta en techniek. Daartoe wordt gedacht aan het anders inrichten van het Delta-beurzenprogramma⁷ (dat loopt tot 2005), bijvoorbeeld door het bestaande Huygens-programma her in te richten en uit te breiden met hbo-bacheloropleidingen. In overleg met EZ en LNV wordt verder onderzocht hoe buitenlands talent (studenten, jonge ondernemers),

5 VNO-NCW noemt in 'Nederland moet slimmer, Onderwijsbeleid voor de kenniseconomie 2010 (2003)' een denkbare lijst van tien speerpuntgebieden die aansluit bij al bestaande sterke tradities en/of stevige onderzoekcentra zoals ict, Genomics/Biotechnologie/Life science/Voeding, Duurzaamheid in de productieketen, Waterbouw en waterbeheer, Materiaalkunde.

6 Op 8 oktober 2003 is de 'Verklaring van Münster' getekend. Deze verklaring heeft betrekking op het terrein van het hoger onderwijs, wetenschap en onderzoek. Bij de uitwerking hiervan zijn Vlaanderen, Luxemburg, Noordrijn-Westfalen, Nedersaksen en Nederland betrokken. In 2001 is de transnationale Universiteit Limburg (tUL) gestart. De TUL is een samenwerking tussen de Universiteit Maastricht en het Limburgs Universitair Centrum en kan beschouwd worden als één universiteit met een thuisbasis in twee landen.

7 Een beurzenprogramma voor studenten uit de prioritaire landen van het positioneringsbeleid (te weten China, Taiwan, Indonesië en Zuid-Afrika) en voor Nederlandse studenten naar de prioritaire landen.

Nederlandse clusters van innovatieve bedrijven (in het bijzonder starters) en hoger onderwijsinstellingen bij elkaar gebracht kunnen worden.

Om het Nederlands hoger onderwijs herkenbaar op de kaart te zetten, wordt een communicatiestrategie ontwikkeld. Hierbij wordt gebruik gemaakt van steunpunten zoals op dit moment de Netherlands Education Support Office's (NESO's) in positioneringslanden zoals China, Indonesië en Taiwan. Het aantal positioneringslanden zal mede op basis van de uitkomsten van het imago-onderzoek (2004) in overleg met EZ, LNV en BuiZa worden uitgebreid en voor de steunpunten wordt zoveel mogelijk aangesloten bij bestaande steunpunten van EZ en LNV, ambassades en culturele instellingen.

Bekostiging niet-EU-studenten

⋮ In de huidige bekostiging tellen alle niet-EU studenten die deelnemen aan reguliere opleidingen ongelimiteerd mee. Deze systematiek wordt heroverwogen. Voor niet-EU-studenten geldt dat instellingen de bevoegdheid hebben om zelf het collegegeld vast te stellen. Uitgangspunt voor een nieuwe benadering is dat het verwerven van extra bekostiging niet de enige prikkel mag zijn voor het aantrekken van buitenlandse studenten door instellingen. Belangrijke overwegingen bij het aantrekken van buitenlandse studenten moeten zijn:

- de meerwaarde van buitenlandse studenten voor de kwaliteit van het onderwijs;
- het strategische profiel van de instelling en in samenhang daarmee de internationale samenwerkingsverbanden van de instelling;
- de behoefte om specifiek talentvolle studenten te werven en te behouden voor bepaalde voor de kenniseconomie relevante sectoren.

Deze benadering zal consequenties hebben voor de wijze van financiering vanaf het studiejaar 2005-2006. Daarbij wordt een internationale vergelijking gemaakt van de voorwaarden waaronder instellingen buitenlandse studenten werven. Tevens zullen de consequenties voor specifieke deelsectoren worden bekeken.

2.2 Agendering in Europa

Het Nederlandse hoger onderwijs ondervindt grote invloed van Europese ontwikkelingen en beslissingen. Nederland zal een actieve rol spelen in de discussie over de positie van het hoger onderwijs, zowel in EU-verband als in het intergouvernementele Bologna-proces.

Internationale vergelijking onderwijskwaliteit

Er zal worden bekeken in hoeverre een vorm van internationale vergelijking van de kwaliteit van het onderwijs (Europese benchmark) haalbaar is, naar analogie van de 'ranking' van Europese universiteiten op basis van onderzoeksresultaten. Daarnaast gaat de overheid binnen Europa (EU-verband, Bologna-proces) aandacht vragen voor een Europese typologie naar analogie van de Carnegie Classification in de Verenigde Staten. Deze typologie bestaat uit zo'n 10 klassen en maakt het bijvoorbeeld mogelijk om binnen Europa hoger onderwijsinstellingen nader te typeren.

Europese besluitvorming

Er zal een agenda worden opgesteld met concrete Nederlandse actiepunten om de EU-besluitvorming op het gebied van hoger onderwijs te beïnvloeden. Daartoe wordt in Nederland een netwerkstructuur ingericht die input vanuit het veld kan leveren voor een gerichte en eenduidige Nederlandse inbreng. Ook zal de overheid nadenken over de mogelijkheden om optimaal gebruik te maken van de beschikbare Europese middelen. Zo zal worden onderzocht hoe de Nederlandse deelname aan Europese programma's (Socrates/Erasmus, Marie Curie-Fellowships) kan worden versterkt. Op basis van een geactualiseerd overzicht zal de instellingen gevraagd worden welk deel zij uit de EU middelen denken te kunnen verwerven.

Europees voorzitterschap Nederland zal in het kader van het voorzitterschap vooral aandacht vragen voor twee onderwerpen:

- ⋮ De besluitvorming over de volgende fase van de stimuleringsprogramma's die in 2007 de huidige programma's Socrates en Leonardo zullen vervangen. Op dit moment is in EU-verband de besluitvorming gaande over de integratie van de mobiliteitsprogramma's.
- ⋮ Het meenemen van studiefinanciering, een onderwerp dat door andere landen van harte is ondersteund. Nederland zal hierover tijdens het Nederlandse EU voorzitterschap in 2004 een internationale conferentie organiseren. Tevens is dit onderwerp thema van een werkgroep in het kader van de 'Bologna follow up'.

3

Complexiteit samenleving

Complexiteit samenleving: ambitie

Om ook in een complexe samenleving voor de toekomst voldoende hoger opgeleiden te realiseren en in de pas te blijven met andere Europese landen moet het deelnameniveau stijgen. Nederland streeft naar een deelnameniveau in de richting van 50 procent in 2010 waarmee Nederland aansluit bij de doelstellingen van VK en Zweden.

Oplossingsrichtingen:

⌘ Maximale participatie en hoger rendement

- *prioriteit: toelatingsbeleid*

⌘ Uitdagend onderwijs

- *prioriteit: ondernemerschap*

Het is een grote opgave om te zorgen voor meer hoger opgeleiden. De rechtstreekse instroom vanuit het vwo kan - zoals eerder al aangegeven - nauwelijks meer omhoog. Nader moet worden onderzocht of dit ook geldt voor de instroom vanuit het havo. Maar het is reëel om te verwachten dat hier weinig winst te behalen is⁸. Dat betekent dat de aandacht moet uitgaan naar andere, veelal nu nog ondervertegenwoordigde groepen, de doorstroom vanuit het mbo en een hoger rendement. De instroom in het hoger onderwijs kent een steeds heterogener karakter. Dit vraagt om een ander toelatingsbeleid, uitdagend onderwijs door een grotere vraaggerichtheid en meer aandacht voor ondernemerschap.

3.1 Maximale participatie en hoger rendement

Toelatingsbeleid Verdere discussie over het toelatingsbeleid is noodzakelijk met het oog op de gewenste internationaliseringstrategie (hoofdstuk 2) en de gewenste kwalitatieve differentiatie in het hoger onderwijs. Selectie en differentiatie van collegegeld kunnen geschikte instrumenten zijn om kwaliteit en doelmatigheid te vergroten, met inachtneming van randvoorwaarden zoals toegankelijkheid. Aan de hand van de beleidsnotitie 'Ruim baan voor talent' (december 2003) wordt het komend voorjaar een uitgebreide discussie gestart over selectie, collegegelddifferentiatie en de relatie tot topopleidingen⁹. Daarbij wordt voortgebouwd op een aantal rapporten¹⁰ die als gezamenlijke hoofd-

8 78 procent stroomt door naar het hbo, 3 procent naar het vwo, 6 procent naar mbo, 13 procent gaat iets anders doen (cijfers 2002 uit de onderwijsmatrix van de Centrale Financiën Instellingen (Cfi). Van de laatste twee groepen kan wellicht nog een deel voor het hbo worden gewonnen: havo-mbo is geen optimale route, van de 'restcategorie' moet onderzocht worden waar en waarom zij iets anders gaan doen.

9 Deze discussie vindt haar vertrekpunt in het Strategisch Akkoord van Balkenende I, waar staat: "Selectie en differentiatie van collegegelden worden alleen mogelijk in geval van specifieke opleidingen met een erkende evidente meerwaarde."

10 Interdepartementaal Beleidsonderzoek najaar '03, advies werkgroep topmasters najaar '02, eindrapportage begeleidingscommissie Decentrale toelating.

vraag hebben welke instrumenten kunnen worden ingezet om te komen tot meer kwalitatieve differentiatie. Discussie met de Tweede Kamer en het hoger onderwijsveld is de eerste stap.

Tegelijkertijd wordt gewerkt aan het mogelijk maken van begeleide experimenten over (ten opzichte van de huidige situatie) het ruimer toepassen van decentrale toelating en collegegelddifferentiatie in de bachelor- en masterfase. Hiervoor is voor de periode 2004-2007 5 miljoen euro per jaar gereserveerd. Een commissie van deskundigen zal op die experimenten toezicht houden. Streven van het kabinet is om in het studiejaar 2004/2005 en 2005/2006 op verschillende terreinen via experimenten ervaring op te doen met nieuwe toelatingsvormen in het hoger onderwijs. Het kabinet denkt daarbij aan drie typen experimenten:

- 1 experimenten met lagere eigen bijdragen;
- 2 experimenten met hogere eigen bijdragen;
- 3 experimenten met nieuwe selectievormen.

Uitgangspunt bij de experimenten onder 3 en het te formuleren beleid op het punt van selectie is dat het niveau en de kwaliteit van de instroom niet mag verminderen en dat geen afbreuk wordt gedaan aan de waarde van het mbo-niveau 4-, havo- of vwo-diploma voor de toegang tot de te kiezen opleiding.

In 2004-2005 zullen de experimenten plaatsvinden binnen de kaders van de huidige wetgeving. Beoogd wordt om in 2005-2006 nieuwe wettelijke mogelijkheden te creëren via een experimenteerregeling. De discussie over differentiatie van collegegelden zal ook plaatsvinden in relatie tot de discussie over de studiefinanciering. In de huidige Wet op de studiefinanciering zijn geen mogelijkheden voor gedifferentieerde collegegelden: de prestatiebeurs gaat uit van een normbudget waarin het wettelijke collegegeld is verdisconteerd. Er zijn geen mogelijkheden om daarbovenop extra te lenen. Flexibele leenfaciliteiten binnen de studiefinanciering zijn een voorwaarde voor het invoeren van collegegelddifferentiatie met behoud van toegankelijkheid, vooral voor studenten uit lage inkomensgroepen. In het kader van het formuleren van de uitgangspunten voor het toekomstige studiefinancieringsstelsel wordt daarom onderzocht welke mogelijkheden er zijn om studenten, die dat wensen, meer en flexibeler te laten lenen.

Toelating tot het hoger onderwijs heeft twee aspecten: selectie door de instellingen, maar ook selectie door de student, ofwel zelfselectie. Voor zelfselectie dient de aanstaande student te beschikken over zelfinzicht (wat kan ik en wat wil ik?) en over inzicht in het aanbod van beschikbare opleidingsmogelijkheden. Daarvoor dient de (aanstaande) student te kunnen beschikken over heldere informatie over onder meer de verschillen in kwaliteit tussen de opleidingen. Enige tijd terug is in samenwerking met instellingen en studenten een traject in gang gezet gericht op de verbetering van de studiekeuze informatie. Sinds enkele jaren subsidieert OCW de onafhankelijke Keuzegids Hoger Onderwijs. Naast het verzorgen van de Keuzegids ontwikkelt Choice (een combinatie van het Hoger Onderwijs Persbureau en Research voor Beleid) additionele informatie (in het bijzonder studenten-enquêtes) en een database studiekeuze informatie. Toezicht hierop wordt uitgeoefend door het Kwaliteitscollege studiekeuze informatie.

Beroepskolom De directe doorstroom naar het hbo van mbo'ers die een diploma op niveau 4 halen schommelt rond de 50 procent. Doel is om dit doorstroompercentage te verhogen in de periode 2004-2010 in sectoren waar de doorstroom laag is. Voor ogen moet worden gehouden dat indirecte doorstroom – via upgradering van werkende of werkzoekende mbo'ers via deeltijd- of duale trajecten – soms effectiever is en beter aansluit bij de behoefte van de mbo'er en het bedrijfsleven. Op landelijk niveau worden afspraken

met HBO-raad en BVE-Raad gemaakt. Voor het verbeteren van de doorstroom van mbo naar hbo is vanaf 2007 17,5 miljoen euro extra beschikbaar voor het hbo, naast de al bestaande middelen (21.9 miljoen euro structureel).

Allochtone studenten De instroom van allochtone studenten in het hoger onderwijs neemt de laatste jaren toe (in de periode 1997-2001 van 5,1 procent naar 6,4 procent als percentage van de totale instroom). Dit komt onder meer door de demografische ontwikkelingen en omdat binnen de opleidingen meer aandacht wordt geschonken aan de specifieke behoeften van allochtone studenten, zoals bijvoorbeeld taalondersteuning. Gelet op de demografische ontwikkelingen wordt verwacht dat de instroom in de periode tot 2010 verder toeneemt naar zo'n 10 procent. Streven is om in de periode tot aan 2010 de uitval van allochtonen uit het hoger onderwijs terug te brengen tot het niveau van autochtonen (verschil is nu 5 procent meer in het hbo en 2 procent meer in het wo na twee jaar). Instellingen zullen worden uitgenodigd ambities te formuleren over participatie en rendement van allochtone studenten, bijvoorbeeld in termen van het terugdringen van uitvalpercentages.

Studenten met een handicap Ongeveer 13 procent van de studenten in het hoger onderwijs heeft een handicap. Met ingang van 1 december 2003 is de Wet Gelijke Behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (WGBcz) van kracht voor het hoger onderwijs. Hogescholen en universiteiten moeten doeltreffende aanpassingen aanbieden voor studenten met een handicap, bijvoorbeeld studiebegeleiding, aanpassingen in het lesprogramma of een betere toegankelijkheid van de gebouwen. Voor studieadviseurs komen in 2004 tijdelijk extra middelen beschikbaar (3 miljoen euro). Over de inzet van dit bedrag wordt met de instellingen en het expertisecentrum Handicap en Studie nader overleg gevoerd.

Rendementsverbetering In de afgelopen periode kende het beleid diverse incentives voor rendementsverbetering, zoals outputbesteding, prestatiebeurs en studeerbaarheid. Toch lijkt het reëel de instellingen te vragen hier een extra inspanning te leveren, gegeven de - soms aanzienlijke - verschillen tussen instellingen en opleidingen. Instellingen worden uitgenodigd om ambities rondom rendement te formuleren. Monitoring van het rendement is onderdeel van de benchmark, zoals voorgesteld door de SER. Voorkomen moet worden dat rendementsverbetering ten koste gaat van de kwaliteit. Dit benadrukt het belang van interne kwaliteitszorg door de instellingen.

Leven lang leren Eerder is er al op gewezen dat het verhogen van de instroom van werkenden en werkzoekenden nodig is om het aandeel hoger opgeleiden in de beroepsbevolking te vergroten. De kennissamenleving vraagt om voortdurend onderhoud en uitbreiding van kennis en competenties. Onderwijs en scholing zijn daar de instrumenten toe. Daarom wordt in het voorjaar van 2004, mede op basis van de kabinetsreactie op het SER-advies 'Het nieuwe leren', een actieplan opgesteld ter bevordering van een leven lang leren. Een nog op te richten Platform Leven Lang Leren zorgt voor de verdere uitwerking en uitvoering van het actieplan. In het platform zullen naast de overheid, sociale partners en onderwijskoepels participeren. Het actieplan leven lang leren omvat onder meer de volgende activiteiten: het bevorderen van een stevigere rol van de bekostigde onderwijsinstellingen op de scholingsmarkt met inachtneming van het streven naar een level playing field voor de scholingsmarkt; het versnellen van de ontwikkeling en implementatie van Erkenning van Verworven Competenties en het vergroten van de transparantie in het scholingsaanbod voor werkenden en werkzoekenden.

3.2 Uitdagend onderwijs

Ondernemerszin Naast de instellingen hebben ook de studenten een duidelijke rol als het gaat om het streven naar meer vraaggericht onderwijs. Studenten moeten - meer dan zij nu doen - leren hun onderwijsvraag te formuleren. Ondernemend zijn, moet al tijdens de opleiding beginnen. Ondernemerschap is nodig voor innovatie.

- ⋮ Ondernemerschap in het curriculum. Het komend jaar worden ambities geformuleerd over meer aandacht voor ondernemerschap in het curriculum van bekostigde instellingen. Samen met de ministeries van EZ en LNV worden ter ondersteuning per sector een aantal best practices geselecteerd voortkomend uit de subsidieregeling "ondernemerschap en onderwijs". Zo kan ook het vormen van netwerken worden gestimuleerd. Doel is om begin 2004 de uitgewerkte 'best practices' aan te bieden en te verspreiden. Daarbij is ook de overdracht naar docenten van belang.
- ⋮ Startende ondernemingen. Kennisoverdracht via startende ondernemingen behoort ook tot de taak van universiteiten en hogescholen. Dit zal medio 2004 richting de instellingen verduidelijkt worden¹¹. Aan de instellingen wordt gevraagd om aan te geven hoeveel 'start-ups' – waaronder technostarters - er jaarlijks van de grond komen. Daarbij zal ook worden gekeken naar de kwaliteit en effecten (bijvoorbeeld levensvatbaarheid van het bedrijf, gecreëerde werkgelegenheid) van deze startende ondernemingen. In het kader van het actieprogramma Techno-Partner wordt samen met EZ een aantal actielijnen uitgewerkt gericht op het verbeteren van het technostartersklimaat in Nederland.
- ⋮ Ondernemend zijn binnen de opleidingen. Dit wordt uitgewerkt door een grotere vraaggerichtheid van het onderwijs (zie hieronder).

Grotere vraaggerichtheid Aantrekkelijk onderwijs is over het algemeen onderwijs dat aansluit bij de behoefte van de student en van de omgeving. De overheid zal de ontwikkeling naar meer vraaggericht onderwijs (in de vorm van individuele leertrajecten) bevorderen, waarbij de instellingen verantwoordelijk blijven voor het afstemmen van de individuele leerbehoeften en de maatschappelijk gewenste leeropbrengsten. Universiteiten en hogescholen moeten zich immers oriënteren op zowel de vraag van het individu als die van de omgeving. De overheid zal de belemmeringen in wet- en regelgeving wegnemen die onderwijsaanbieders en studenten ervaren bij het ontwikkelen van individuele leertrajecten, zoals het mogelijk maken van competentiegericht leren. Deze belemmeringen¹² lijken vooral te liggen in de bekostiging en de studiefinanciering, die vooral zijn ontworpen voor aaneengesloten voltijdse opleidingstrajecten. Ook kan worden gedacht aan wettelijke bepalingen over de inrichting van het onderwijsexamenreglement (OER). Hiermee wordt rekening gehouden in het kader van deregulering. De mate van vraaggerichtheid zal ook terugkomen als ambitie. In overleg wordt bekeken welke gegevens over 'waardering van onderwijs door studenten' hiervoor het meest geschikt zijn. De studeerbaarheid van de opleidingen - didactische kwaliteit van docenten, begeleiding van studenten, studie-adviseurs, etc. - speelt hierbij een belangrijke rol. Voor de verbetering van studeerbaarheid en toelatingsbeleid heeft de overheid in 2005 en 2006 extra bedragen beschikbaar van € 3 miljoen respectievelijk € 2 miljoen.

11 Voor de universiteiten is dit al aangekondigd in het Wetenschapsbudget 2004 (november 2003; p.12).

12 Zoals gesignaleerd op 29 oktober 2003 tijdens een in het kader van het HOOP georganiseerde expertmeeting vraaggestuurd hoger onderwijs plaatsgevonden.

4

Een heldere rol voor de overheid

Een heldere rol voor de overheid: ambitie

Een heldere rol voor de overheid en een eigentijdse relatie met de instellingen, studenten en de omgeving .

O oplossingsrichtingen:

- ⌘ **Financiering hoger onderwijs**
- *prioriteiten: nieuwe modellen voor bekostiging en studiefinanciering*
- ⌘ **Moderne bestuurlijke aanpak**
- *prioriteit: prestatieafspraken*
- ⌘ **Herijking sturingsrelatie, verheldering toezichtskader en deregulering**
- *prioriteit: een nieuwe wet voor het hoger onderwijs*

De overheid draagt de eindverantwoordelijkheid voor een hoger onderwijs stelsel, dat voldoet aan de van overheidswege gestelde criteria ten aanzien van de kwaliteit en de toegankelijkheid van het onderwijs en de doelmatige besteding van overheidsmiddelen. De grenzen van dit stelsel, waarvoor de overheid verantwoordelijk is, zijn sterk in beweging. Het is zaak om de verantwoordelijkheid van de overheid helder af te bakenen, waar het gaat om de financiering van het hoger onderwijs (4.1). Ook zal de bekostiging en studiefinanciering een vorm moeten krijgen die past bij een eigentijdse relatie van de overheid met de instellingen en studenten, en die aansluit op de maatschappelijke ontwikkelingen. De ontwikkelingen rond prestatieafspraken (4.2), deregulering, toezicht en verantwoording maken het noodzakelijk om de wetgeving fundamenteel tegen het licht te houden (4.3).

4.1 Financiering

Afbakening verantwoordelijkheid

De publieke middelen zijn beperkt. Gezien het streven naar meer participatie, ook van oudere studenten, én de wens om een gelijk speelveld op de scholingsmarkt te creëren, is het noodzakelijk om aan te geven waar de verantwoordelijkheid van de overheid eindigt en die van anderen begint.

Uitgangspunt voor een nieuw bekostigingsmodel is dat elke Nederlander recht heeft op één – mede – publiek bekostigde hoger onderwijs opleiding die kwalificeert voor de arbeidsmarkt. Dit betekent dat de instelling straks per individu voor bekostiging in aanmerking mag brengen: een hbo- of een wo-bacheloropleiding én een wo-masteropleiding of een hbo-masteropleiding die is aangemerkt als bekostigde hbo-master. Het blijft op deze manier mogelijk om na het hbo bekostigd in het wo door te studeren, maar alleen als sprake is van de overgang van een hbo-bachelor naar een wo-master. De wo-masteropleiding van de student die een bekostigde hbo-master heeft afgerond, wordt niet bekostigd. Het gelijktijdig volgen van twee studies en het behalen van een tweede diploma blijft mogelijk, maar de instelling wordt daar niet voor bekostigd. De student hoeft maar een keer collegegeld te betalen als hij voor twee studies tegelijkertijd staat ingeschreven. Een tweede diploma kan als uitzondering in aanmerking komen voor bekostiging wanneer arbeidsmarktoverwegingen daartoe aanleiding geven.

De SER heeft in zijn advies 'Het nieuwe leren' (2002) eerder een voorstel gemaakt voor het afbakenen van de bekostigingsverantwoordelijkheid van de overheid. De SER wordt in een vervolgadvisie gevraagd om zich vóór de zomer van 2004 uit te spreken over de financiële verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid, werkgevers, werkenden en werkzoekenden bij de bevordering van een leven lang leren, en in het bijzonder de cesuur tussen initieel (voor bekostiging in aanmerking komend) en post-initieel onderwijs.

Nieuwe modellen voor bekostiging en studiefinanciering

Het kabinet heeft het initiatief genomen om de bekostigingssystematiek van het hoger onderwijs in deze kabinetsperiode te herzien. Doel is om een geïntegreerd bekostigingsstelsel te ontwikkelen voor het hbo en wo¹³ per 2006. Het nieuwe stelsel moet recht doen aan de verschillende ontwikkelingen die op het hoger onderwijs afkomen, zoals individualisering, informatisering, internationalisering en een leven lang leren. Sinds de introductie van de bachelor-masterstructuur en het invoeren van de accreditatie is het aanbieden van meer gemodulariseerd onderwijs en het volgen van onderdelen van opleidingen bij verschillende instellingen meer betekenisvol geworden. Ook de studiefinanciering voor studenten in het hoger onderwijs zal adequater in moeten spelen op de eerder geschetste maatschappelijke trends.

Studiefinanciering en bekostiging zullen in inhoudelijke samenhang worden bekeken. Voor beide systematieken geldt in ieder geval dat zij:

- ⋮ prikkels kennen die vergelijkbare effecten hebben op gedrag en onderwijsinspanningen van studenten en instellingen;
- ⋮ de bachelor- en masterstructuur, en de daarbij gewenste keuzevrijheid voor de student en flexibele invulling van studieroutes, ondersteunen;
- ⋮ rekening houden met een beleid dat sterker dan nu aanhaakt bij opleidingen (kwaliteit, variëteit, bekostiging) in plaats van bij aanbieders van opleidingen;
- ⋮ geen belemmering vormen voor kwaliteit, toegankelijkheid en doelmatigheid van het hoger onderwijs, waarbij ook recht wordt gedaan aan het profijtbeginsel (zowel maatschappelijk als privaat rendement);
- ⋮ zoveel mogelijk voldoen aan de criteria uitvoerbaarheid, beperkte administratieve lasten en transparantie in termen van eenvoud en controleerbaarheid;
- ⋮ zoveel mogelijk oneigenlijk gebruik en misbruik voorkomen.

Hoewel de uitgangspunten van bekostiging en studiefinanciering congruent moeten zijn, geldt wel dat in de uitwerking inhoudelijk recht moet worden gedaan aan de achtergrond en specifieke doelen van de bekostiging en studiefinanciering. Voor de bekostiging zal worden verkend in hoeverre gerichtheid op de vraag van studenten en afnemend veld in de systematiek vorm kan krijgen. Daarnaast kennen beiden hun eigen traject en overleg met het veld. Bij de discussie over bekostiging zal ook de kostprijs van de door de overheid bekostigde taken worden betrokken. De overheid zal het initiatief nemen om samen met de instellingen deze kosten inzichtelijk te maken. Als voorbeeld dienen de activiteiten van de 'Joint Costing and Pricing Steering Group' (JCPSG) in het VK. Bij de discussie over studiefinanciering zal ook het profijtbeginsel in relatie tot de eigen bijdrage van een student betrokken worden.

Aandachtspunten voor een nieuw stelsel van studiefinanciering zijn: toegankelijkheid, evenwichtige financiering, uitvoerbaarheid, voldoende financiële middelen voor de student om te kunnen studeren, meer keuzevrijheid voor de student en het stimuleren van de internationale mobiliteit. De Commissie Uitgangspunten Nieuw Studiefinanciering

---

13 Het betreft het onderwijsdeel van de universitaire bekostiging.

ringsstelsel geeft in zijn rapport 'Leren investeren; investeren in leren' aan dat een Hoger Onderwijsbelasting en een sociaal leenstelsel waarbij het risico van het niet kunnen terugbetalen volledig bij de student wordt gelegd, geen realistische opties zijn. Belangwekkend zijn de mogelijkheden die de Commissie schetst met betrekking tot een sociaal leenstelsel en een combinatiestelsel. Deze stelsels sluiten ook aan bij het uitgangspunt dat een student tijdens zijn studie moet kunnen beschikken over voldoende middelen. Het rapport van de Commissie is intussen aan de Tweede Kamer gezonden. In de begeleidende brief is aangegeven dat een stelsel van studiefinanciering dat een gift en een lening combineert het meest voor de hand ligt onder voorbehoud van een prestatieprikkel. Er wordt dan ook onderzocht welke mogelijkheden er zijn om studenten, die dat wensen, in staat te stellen om meer en flexibeler te lenen. Een flexibele lening biedt een student meer keuzevrijheid, zodat hij minder tijd hoeft te steken in een bijbaan en een studieperiode in het buitenland kan doorbrengen, etc.. De uitkomsten van het rapport worden in de komende periode in brede kring besproken met de gebruikelijke gesprekspartners en via de collegezalen met de studenten. Vervolgens zal het kabinet, nog voor de begrotingsbehandeling 2005, komen met een voorstel over de toekomstige aanpassingen van het studiefinancieringsstelsel.

Open bestel Eind 2004 wordt een discussie gevoerd over een meer open hoger onderwijs bestel. Als basis hiervoor wordt een Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) 'naar een open bestel en mededingingsaspecten' voor de bve-, hbo -en wo-sector uitgevoerd. Onderzocht wordt welke bijdrage een open bestel kan leveren aan de kwaliteit, toegankelijkheid en doelmatigheid van het onderwijs, welke voorwaarden daarvoor nodig zijn en welke onderwijstypen hiervoor in aanmerking komen. Ook het advies van de Onderwijsraad 'bekostigd-onbekostigd onderwijs' (voorjaar 2004) wordt hierbij betrokken. Het advies van de onderwijsraad zal een beeld schetsen van de verschillen tussen de opleidingen aan de huidige bekostigde en aangewezen instellingen, een analyse geven van de sterke en zwakke kanten van beide categorieën en een visie geven op de mogelijke consequenties voor bekostigingscriteria. Na de zomer 2004 zal een discussienotitie over dit onderwerp worden uitgebracht die ook de kabinetsreactie op het IBO-rapport bevat.

4.2 Bestuurlijke aanpak: prestatieafspraken

Om de agenda voor het hoger onderwijs te realiseren is een effectieve, doelgerichte aanpak nodig. Daarom wordt gezocht naar een aanpak waarbij de werelden van de politiek en die van de praktijk dichter bij elkaar worden gebracht. Door gezamenlijke ambities te formuleren en de instellingen te vragen vanuit hun eigen profiel bij te dragen aan die ambities. Instellingen moeten daarbij vooral hun sterke kanten benutten. Het betreft een belangrijke wijziging in de bestuurlijke verhoudingen, die een zorgvuldige aanpak vergt. Deze zal de komende jaren dan ook stapsgewijs worden uitgebouwd. Doel is om aan het einde van deze kabinetsperiode een goed functionerend systeem van prestatieafspraken te hebben. De afspraken hebben betrekking op onderwijs¹⁴. Hierna worden de belangrijkste uitgangspunten bij de verdere vormgeving benoemd.

Uitgangspunten :: De overheid benoemt in dit HOOP landelijke ambities voor het hoger onderwijs in het kader van de transitie naar een kennissamenleving, het toenemend belang van Europa en globalisering, en complexiteit van de samenleving. Deze algemene ambities zullen in de eerste helft van 2004 - in nauw overleg met de koepelorganisaties voor universiteiten, hogescholen, studenten en werkgevers - worden uitgewerkt in zorgvuldig gekozen kwalitatieve doelstellingen en kwantitatieve bench-

14 In het kader van het wetenschapsbeleid wordt een systematiek ontworpen om onderzoekprestaties te meten (Wetenschapsbudget 2004, november 2003)

markindicatoren (zie 'Kennis in Kaart'), waaraan instellingen hun beleid kunnen relateren. Oogmerk is dat instellingen zich bij hun beleidsvorming meer reken-schap geven van landelijke beleidsdoelen. Een eerste aanzet voor de wijze waarop de ambities zullen worden uitgewerkt en de overwegingen die daarbij worden gehanteerd, is in bijlage 1 gegeven.

- ⌘ De instellingen worden vervolgens uitgenodigd om vanaf september 2004 doelstellingen te formuleren die bijdragen aan de landelijke ambities. Instellingen maken daartoe zelf keuzes afhankelijk van profiel en context van de hogeschool of de universiteit. De keuzes van instellingen zijn onderwerp van een bestuurlijke dialoog met de overheid. Oogmerk is dat deze aanpak de instellingen in de gelegenheid stelt zich beter ten opzichte van elkaar te profileren.
- ⌘ Om te monitoren in welke mate de gestelde ambities worden gerealiseerd, zal jaarlijks informatie op instellingsniveau worden gepubliceerd. Nadere afspraken zullen gemaakt worden over de wijze waarop informatie over de geleverde prestaties zal worden verzameld. Er zal zoveel mogelijk gebruik worden gemaakt van beschikbare informatie om de administratieve lasten tot een minimum te beperken. Voor ambities waarbij meer het accent ligt op een kwalitatieve beschrijving, zullen vorderingen van instellingen ook op een andere wijze worden gevolgd (bijvoorbeeld visitaties, audits, oordelen van experts, internationale vergelijking).
- ⌘ Openbare informatie in benchmarks over de realisatie van de gestelde ambities maakt mogelijk dat instellingen die hun doelen niet halen, hierop kunnen worden aangesproken. Niet alleen door de overheid maar ook door andere relevante stakeholders. Ook studenten kunnen hun keuzes mede baseren op deze benchmarks.
- ⌘ De prestatieafspraken zullen niet gekoppeld worden aan parameters in het bekostigingsmodel. Wel zal parallel aan de ontwikkeling van de systematiek van prestatieafspraken, de bestuurlijke dialoog met het veld worden geïntensiveerd. Streven is jaarlijks met de instellingen bestuurlijk overleg te voeren. Tot en met 2005 zal dit overleg vooral in het teken staan van de formulering van beleidsambities. Vanaf 2006 zal de dialoog meer een verantwoordingskarakter krijgen. De overheid zal optimale randvoorwaarden creëren waaronder instellingen kunnen opereren. Dit zal ook onderdeel vormen van de bestuurlijke dialoog.
- ⌘ In principe moeten de instellingen de ambities realiseren binnen de rijksbijdrage. Voor bepaalde onderwerpen zijn extra middelen beschikbaar vanwege intensivering op de OCW-begroting. Het voornemen is deze middelen te bestemmen voor instellingen die ambities hebben geformuleerd voor deze onderwerpen. Over de precieze wijze waarop dat zal gebeuren, zal nader overleg plaatsvinden. Hierbij zal zorgvuldig met het gelijkheidsbeginsel worden omgegaan, dat betekent gelijke condities vooraf voor alle instellingen.
- ⌘ In verband met de prestatieafspraken is met ingang van 2004 voor vier jaar 15 mln. afgezonderd van het macrobudget. Voor 2004 zullen deze middelen worden ingezet voor bundeling van krachten (5 miljoen), nieuwe initiatieven internationale positie hoger onderwijs (5 miljoen) en toelatingsbeleid (5 miljoen). Voor toelatingsbeleid zal ook in de periode daarna, tot 2008, jaarlijks 5 miljoen worden ingezet.

Planning Deze vorm van bestuurlijk handelen is nieuw voor instellingen en overheid. Om ervaring op te doen met deze systematiek, zal in 2004 een pilot plaatsvinden met betrekking tot het vergroten van het aantal afgestudeerden in bèta en techniek. De opgedane ervaring zal worden gebruikt om in 2005 tot meer omvattende afspraken te komen tussen overheid en instellingen.

Universiteiten en hogescholen zullen dan worden uitgenodigd om voor hun eigen instelling ambities te formuleren. Deze zullen worden opgenomen in de publikatie 'Kennis in Kaart' in september 2005. Vanaf 2006 zal Kennis in Kaart ook cijfers bevatten over de bereikte resultaten per instelling.

4.3 Naar een nieuwe wet voor het hoger onderwijs

Zoals eerder aangegeven staat het sturingsvermogen van de overheid onder druk: de effectiviteit van traditionele beleidsinstrumenten staat in toenemende mate ter discussie en er vinden veranderingen plaats in de bestuurlijke verhoudingen tussen overheid en instellingen. Zo is er aan de ene kant sprake van een sterke focus op opleidingen in het nieuwe accreditatiesysteem; tegelijkertijd is er de in dit HOOP ingezette lijn van een meer instellingsgerichte aanpak via prestatieafspraken. Daarnaast is het noodzakelijk om waar mogelijk minder regels en administratieve lasten te bewerkstelligen. Dit is nodig om de instellingen de grootst mogelijke slagkracht en ruimte te geven om in te spelen op de vraag van studenten en bedrijven.

Wet- en regelgeving moeten beleidsdoelen en het handelen van instellingen ondersteunen, en mogen geen onnodige belemmeringen of inflexibiliteit met zich meebrengen. Hier staat tegenover dat de samenleving en de overheid meer inzicht moeten krijgen in de prestaties die worden geleverd met publiek geld. Dit betekent dat het toezicht op en de verantwoording over de besteding van publieke middelen moet worden aangescherpt. Dit vereist heldere wet- en regelgeving en een overheid die duidelijk aangeeft wat zij van instellingen verwacht.

De combinatie van herijking van de sturingsfilosofie, verantwoording en toezicht, en deregulering is dusdanig dat bijstellen op onderdelen niet meer adequaat is. Deze ontwikkelingen zullen, na een fundamentele analyse, leiden tot een nieuwe wet voor het hoger onderwijs.

Bij het vormgeven van de nieuwe wet wordt een aantal concrete maatregelen doorgevoerd vanuit het streven naar deregulering en versterking van rekenschap:

- ⋮ Daar waar algemene regelgeving toepasbaar is, wordt afgezien van specifieke wettelijke regels voor het hoger onderwijs. Er zal worden toegewerkt naar een over de gehele linie zelfde verhouding tot alle instellingen van hoger onderwijs: geen verschillende regimes van regelgeving voor universiteiten en hogescholen, mogelijkheid creëren voor openbare instellingen om een privaat rechtelijke status aan te nemen.
- ⋮ In de wetgeving wordt verankerd dat elke instelling een Raad van Toezicht heeft. Bij de uitwerking wordt ook het AWT-advies 'Wijsheid achteraf' (2003b) betrokken. Daarbij zal sprake zijn van een uniforme regeling van de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de Raad van Toezicht ten aanzien van het College van Bestuur. Het is de bedoeling dat dit op vergelijkbare wijze wordt geregeld voor het gehele hoger onderwijs en de BVE-sector.
- ⋮ Het externe toezicht wordt qua rol en qua functie duidelijk onderscheiden van het interne toezicht. Het externe toezicht heeft zowel betrekking op de juistheid van de gegevens op grond waarvan de rijksbijdrage wordt verleend als op de rechtmatige en doelmatige besteding van de rijksbijdrage. Dit toezicht wordt effectiever,

doordat – in lijn met de aanbevelingen zoals die onder meer al zijn gedaan in het rapport 'Transparant Toezicht' van de Commissie Glasz¹⁵ – duidelijke *toezichtscriteria* worden gesteld die de overheid bij het toezicht hanteert.

- ⋮ Op basis van een onderzoek naar de huidige administratieve lastendruk bij HO-instellingen wordt in 2004 een plan van aanpak ontwikkeld met concrete acties om deze druk te verminderen. Bij deze vermindering is het relevant om een onderscheid te maken tussen lastendruk ten gevolge van overheidshandelen en ten gevolge van instellingshandelen.
- ⋮ Het is van belang dat de positie van de studenten duidelijk is geregeld. Dit zal mede worden gezien naar aanleiding van de evaluatie van de MUB in 2004. Bijzondere aandachtspunten daarbij zijn o.a. de informatievoorziening aan studenten, transparantie in klachten- en geschillenprocedures, de positie van de opleidingscommissies, de rol van studenten bij het verbeteren van de interne kwaliteit en medezeggenschap binnen hogescholen gelijkgeschakelen aan medezeggenschap binnen universiteiten.

Doel is om alle ruimte te geven aan het traject om te komen tot een nieuwe wet voor hoger onderwijs. Tegen deze achtergrond zal binnenkort een standpunt worden bepaald wat dit betekent voor het wetsvoorstel deregulering. In 2004 zal een notitie gereed zijn. Daarbij vindt relevante afstemming plaats op ontwikkelingen in de VO- en BVE-sector.

4.4 Macrodoelmatigheid

De afgelopen tijd heeft een brede discussie plaatsgevonden over de macro-doelmatigheid van het onderwijsaanbod in het hoger onderwijs, en de rol en verantwoordelijkheid van de overheid daarbij. In het verlengde daarvan zijn in de beleidsregel macro-doelmatigheidscriteria geformuleerd voor het beoordelen van de macro-doelmatigheid van nieuwe opleidingen. Voor de langere termijn worden daarbij aansluitend de volgende hoofdlijnen geformuleerd:

Bestaand opleidingsaanbod Macro-doelmatigheid heeft niet alleen betrekking op nieuwe opleidingen, maar ook op het bestaande onderwijsaanbod:

- ⋮ Nieuwe sectorinitiatieven in hbo en wo worden gestimuleerd. Initiatieven komen bij voorkeur bottom-up tot stand, maar de overheid zal gerichte actie ondernemen wanneer onvoldoende initiatieven van de grond komen. Daarbij zal de overheid ook letten op het meenemen in de sectorplannen van de eisen vanuit de omgeving (zoals speerpunten Innovatieplatform, preferred supplier gedachte MKB en hogescholen). Voor deze sectorplannen is in 2004 een bedrag van 5 miljoen euro gereserveerd. Daarnaast wordt in overleg met de minister van Financiën met het oog op eventuele reorganisatiekosten de mogelijkheid onderzocht voor een 'revolving fund'. Hierbij wordt geld uit het fonds beschikbaar gesteld voor grote sectorale vernieuwingen. De opbrengsten (efficiencywinst) van de daaruit voortvloeiende reorganisaties worden vervolgens teruggestort en aangewend voor nieuwe initiatieven voor sectorvernieuwing. Vanaf 2005 is het de bedoeling dat niet alleen de overheid, maar ook instellingen en bedrijfsleven bijdragen.
- ⋮ In het kader van het streven naar profilering en bundeling van krachten zal de overheid het initiatief nemen om delen van het bestaande aanbod disciplinegewijs door te laten lichten. Het is niet de bedoeling om dit periodiek en over de volle

15 Het betreft het eindrapport van de Commissie Transparant Toezicht Hogescholen "De Raad van Toezicht in het hbo; Transparant, onafhankelijk en deskundig toezicht" van augustus 2000.

breedte te doen, maar eerder in (sub)sectoren waar indicaties zijn voor ondoelmatigheid. Daarbij wordt niet gedacht aan het hanteren van één kritische ondergrens met betrekking tot aantallen studenten. Waar de grens precies ligt is afhankelijk van de sector, en bijvoorbeeld van de mate waarin al wordt samengewerkt.

Beoordeling macro-doelmatigheid De verantwoordelijkheid van de overheid voor de macro-doelmatigheid van het onderwijsaanbod vereist een adequate voorziening voor de beoordeling van de macro-doelmatigheid. De overheid zal zich laten adviseren door expertgroepen van wisselende samenstelling. De experts zijn personen die met gezag kunnen spreken over het vakgebied en de relatie met de maatschappelijke omgeving. Het ligt hierbij voor de hand om nauw aan te sluiten bij initiatieven op sectorniveau.

Herziening CROHO ⚙ De huidige registratiesystematiek van opleidingen sluit onvoldoende aan bij ontwikkelingen in het opleidingsaanbod in het hbo en wo. Het gaat daarbij vooral om het verbreden van opleidingen, competentiegericht leren en maatwerktrajecten, en om het ontwikkelen van opleidingen die de grenzen van de indeling binnen het CROHO overschrijden.

⚙ Gelet op het grote belang van deze ontwikkelingen voor een breed opgeleide kennissamenleving moet worden voorkomen dat de registratie van opleidingen een belemmering oplevert. Daarom zal het CROHO worden herzien, waarbij gedacht wordt aan andere ordening/clustering van het CROHO.

Ambities

In het HOOP zijn ambities geformuleerd rond de transitie naar een kennissamenleving, het toenemend belang van Europa en globalisering, en complexiteit van de samenleving.

Deze ambities zullen in de eerste helft van 2004 nader worden uitgewerkt. Daarbij kan het gaan om een kwalitatieve beschrijving, maar waar mogelijk ook om indicatoren en kwantitatieve streefwaarden. Voorbeelden zijn:

- ⌘ Aantal afgestudeerden in beta-techniek
- ⌘ Aantal centres of excellence van onderwijs en onderzoek
- ⌘ Aantal joint degree masters met EU- kwaliteitslabel
- ⌘ Aantal start-ups
- ⌘ Rendement
- ⌘ Uitval allochtonen
- ⌘ Waardering onderwijs door studenten.

De uitwerking van de ambities en de keuze welke indicatoren het meest representatief zijn voor de geformuleerde ambitie zal gebeuren in overleg met de koepelorganisaties voor universiteiten en hogescholen, studenten en werkgevers. Daarbij zullen ambities en indicatoren zoveel mogelijk de gewenste opbrengsten (*outcome*) moeten beschrijven om instellingen zoveel mogelijk de ruimte te geven voor de wijze waarop ze deze opbrengsten willen realiseren. Indicatoren zullen onderdeel gaan uitmaken van de jaarlijks te publiceren benchmark 'Kennis in Kaart'. Voor ambities waarbij meer het accent ligt op een kwalitatieve beschrijving, zullen vorderingen van instellingen ook op een andere wijze worden gevolgd (bijvoorbeeld visitaties, audits, oordelen van experts, internationale vergelijking).

Beleid en ambities van instellingen

Versillende hogescholen en universiteiten voeren gericht beleid op het aantrekken van en het voorlichten en begeleiden van allochtonen (bijv. Hogeschool Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam). In verband met de ambitie 'transitie naar een kennissamenleving en versterking van de relatie tussen onderwijs en bedrijfsleven is een goed voorbeeld het Technologiecentrum Noord-Nederland, een samenwerkingsverband van de noordelijke hogescholen, Rijksuniversiteit Groningen en bedrijfsleven. Ander voorbeeld is de Haagse Hogeschool, die haar positie in de top 10 van de Keuzegids Hoger Onderwijs verder wil verbeteren en zich wenst te positioneren als vooraanstaande kennisinstelling in de Haagse regio (o.a. dankzij lectoraten, zij-instroom in de regionale tekortensectoren, regionaal centrum voor techniekonderwijs en regioregisseurs). De Universiteit Maastricht profileert zich expliciet als een internationale universiteit om buitenlandse studenten aan te trekken.

Daarnaast zal aandacht worden gegeven aan exogene – niet door instellingen te beïnvloeden - ontwikkelingen die de prestaties kunnen beïnvloeden. Bij elke ambitie zullen voorwaarden worden benoemd waaronder deze gerealiseerd kunnen worden. Het verdient aanbeveling de ambities uit te drukken in relatieve waarden, zoals: aansluiten bij de beste (inter-)nationale drie, of: boven het gemiddelde.

Instellingen worden nadrukkelijk uitgenodigd om hun ambities te formuleren vanuit het profiel en de specifieke context van de instelling. Er zijn al vele voorbeelden van hogescholen en universiteiten waarbij beleid en missiestatement sporen met de in dit HOOP geformuleerde ambities.

Planning prioriteiten

2004

Eerste kwartaal

- Toelatingsbeleid: instellen commissie van deskundigen, publiek debat en opstellen kader voor 1ste ronde experimenten
- Verspreiding best practices ondernemerschap en onderwijs

Tweede kwartaal

- Toelatingsbeleid: vervolg publiek debat
- Sectorplannen: kader voor sectorplannen
- Experimenten kenniscirculatie in de regio: uitnodiging aan MKB en instellingen om voorstellen te doen
- Grenslandenbeleid: werkconferentie over kansen en belemmeringen bij grensoverschrijdende samenwerking
- Kennisoverdracht via startende ondernemingen als taak van universiteiten en hogescholen: verduidelijking (bijv. in de vorm van een wetsinterpreterende beleidsregel), ter bespreking met de instellingen.
- Notitie ter versterking internationale positionering

Derde kwartaal

- Publicatie Kennis in kaart
- Prestatieafspraken: notitie aan TK met uitwerking landelijke ambities
- Prestatieafspraken: start pilot + start formuleren ambities door instellingen
- Toelatingsbeleid: start 1ste ronde experimenten
- Nieuw model voor studiefinanciering: voorstellen
- Nieuwe wet hoger onderwijs: notitie

Vierde kwartaal

- Nadere uitwerking instrumentarium kenniscirculatie
- Open bestel: discussienotitie, tevens kabinetsreactie op IBO-rapport open bestel
- Voorstel voor internationale vergelijking onderwijskwaliteit
- Voorstellen voor een nieuw model bekostiging: herzien bekostigingsbesluit WHW

2005

Tweede kwartaal

- Europese agendering internationale vergelijking onderwijskwaliteit: ministersbijeenkomst in het kader van het Bolognaproces in Bergen (Noorwegen)
- Netwerkvorming in de regio: rapportage en eventuele acties door overheid

Derde kwartaal

- Publicatie Kennis in Kaart

Vierde kwartaal

- Indiening wetsvoorstel nieuwe wet voor het ho

2006

Eerste kwartaal

- Prestatieafspraken: start 3de ronde bestuurlijk dialoog inclusief verantwoording

Financiële raming HOOP 2004

Ambities worden gerealiseerd op basis van de rijksbijdrage en de in deze tabel opgenomen additionele middelen.

	2004	2005	2006	2007	2008
Transitie naar een kennissamenleving					
<i>Versterken relatie onderwijs en bedrijfsleven</i>					
- Kennisinnovatie hbo	2	5	8	20	20
- Experimentele lijn kenniscirculatie	4				
<i>Meer kenniswerkers</i>					
- Zorg HBO en WO: taakherschikking en vernieuwing	17	20	23	32	32
- Onderzoekmasters en promoties	6	8	11	18	18
- HRM-beleid universiteiten	4				
Toenemend belang van Europa en globalisering					
<i>Versterken internationale positionering HO</i>					
- Hoogkwalitatieve opleidingen voor specifieke markten*	5				
- Digitale Universiteit	2	3	5		
- SURF	4	4	4		
Complexiteit samenleving					
<i>Maximale participatie en hoger rendement</i>					
- Toelatingsbeleid en studeerbaarheid HO		3	2		
- HBO Beroepskolom	2	5	9	17,5	17,5
- Studieadviseurs voor studenten met een handicap	3				
<i>Toelatingsbeleid*</i>					
- Maatregelen en experimenten met hogere eigen bijdrage en/of selectie	4,8	4,6	2,8	2,8	
- Experimenten met lagere bijdragen niet-bèta / techniek-studies**	0,2	0,4	2,2	2,2	
Rol van de overheid					
- Prestatieafspraken; nog niet geoordeelde middelen		10	10	10	
- Sectorplannen*	5				

* Uit middelen prestatieafspraken afgezonderd uit macro-budget (15 miljoen)

** Experimenten met lagere eigen bijdragen voor bèta/techniek studies zijn onderdeel van het Deltaplan bèta/techniek en worden uit bijbehorende middelen gedekt.

Kennis in kaart

P

O

O

H

Inhoud

Inleiding 69

Deel 1 Ambities 71

1 Transitie naar een kennissamenleving 73

- 1.1 Lectoren en gastdocenten uit het bedrijfsleven 73
- 1.2 Aantal afgestudeerden in bèta-techniek 73
- 1.3 Aantal promoties 74
- 1.4 HRM in het hoger onderwijs 74

2 Het toenemend belang van Europa en globalisering 77

- 2.1 Aantal buitenlandse studenten 77
- 2.2 Aandeel in de EU-middelen 77
- 2.3 Aantal joint degree masters met EU-kwaliteitslabel 78
- 2.4 Aantal centres of excellence van onderwijs en onderzoek 78

3 Complexiteit van de samenleving 79

- 3.1 Rendement 79
- 3.2 Uitval van allochtonen 81
- 3.3 Doorstroom MBO-HBO 82
- 3.4 Waardering onderwijs door studenten 83
- 3.5 Aantal opleidingen met ondernemerschap in het curriculum 84
- 3.6 Aantal startende bedrijven vanuit het hoger onderwijs 84

Deel 2 Indicatoren 85

1 Kwaliteit 87

- 1.1 Intensiteit van het onderwijs 87
- 1.2 Scores onderwijskwaliteit 88

2 Toegankelijkheid 89

- 2.1 Aantal studenten 89
- 2.2 Voltijd en deeltijdstudenten in het hoger onderwijs 89

3 Doelmatigheid 91

- 3.1 Grootste procentuele daling en stijging van het aantal studenten per opleiding 91
- 3.2 Omvang overheidsuitgaven en collegegeld 93
- 3.3 Macrodoelmatigheid 95

4 Maatschappelijke rol ho 97

- 4.1 Aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt 97
- 4.2 Duale studenten 100
- 4.3 Externe gerichtheid van het hoger onderwijs 101
- 4.4 Relatie tussen hoger onderwijs en bedrijfsleven 102
- 4.5 Leven lang leren 102
- 4.6 Aantal nieuwe zorgopleidingen 103
- 4.7 Aantal afgestudeerden in medische richtingen 103
- 4.8 Invoering BaMa 103

Lijst van figuren 105

Noten bij de figuren 107

Inleiding

'Kennis in kaart' bestaat uit twee onderdelen. In het eerste deel worden indicatoren genoemd die aansluiten bij de ambities in dit HOOP. Om te monitoren in welke mate de ambities worden gerealiseerd, worden landelijke gegevens én benchmarkinformatie op instellingsniveau weergegeven. Het tweede deel bevat een overzicht van indicatoren die tezamen de *state of the art* geven van het Nederlandse hoger onderwijs. Daarmee wordt inzichtelijk gemaakt wat de in het hoger onderwijs geïnvesteerde publieke middelen opleveren voor de Nederlandse samenleving.

In de huidige versie van 'Kennis in kaart' wordt de situatie beschreven van het bekostigde hoger onderwijs. In volgende versies zullen ook gegevens worden opgenomen over niet-bekostigde instellingen.

Het voornemen is om 'Kennis in Kaart' jaarlijks uit te brengen. De eerste keer als bijlage bij het HOOP 2004. Deze versie zal nog niet compleet kunnen zijn; zeker waar het gaat om gegevens op instellingsniveau. Vanaf 2005 zullen ook door instellingen geformuleerde ambities worden opgenomen.

Het is van belang dat de informatie betrouwbaar is en dat er overeenstemming is over de gehanteerde definities en over de wijze waarop de beschikbare informatie wordt vormgegeven en publiek beschikbaar komt. Daarbij zal zoveel mogelijk gebruik worden gemaakt van bestaande informatie. Met HBO-raad, VSNU en Paepon zal nader overleg gevoerd worden over de informatieverzameling.

Deel 1 Ambities

1

Transitie naar een kennissamenleving

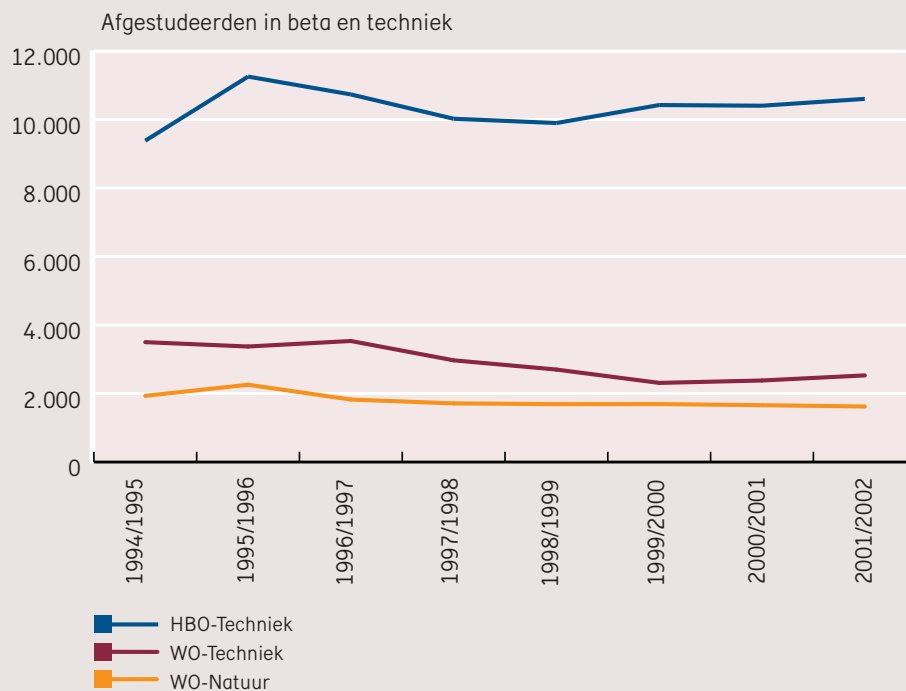
1.1 Lectoren en gastdocenten uit het bedrijfsleven

Er zijn op het ogenblik ongeveer 200 lectoren in het hbo. Lectoren hebben als speciale taak de bevordering van toegepast onderzoek. De ontwikkeling van het aantal lectoren zal in de toekomst één van de grademeters kunnen zijn voor de bijdrage van het HBO aan de kennissamenleving.

Een soortgelijke indicator in het wo kan het aantal deeltijd docenten (hoogleraren en universitair docenten en hoofd docenten) zijn met een hoofdtaak in het bedrijfsleven. Het is de bedoeling, dat dit aantal in de toekomst wordt bijgehouden.

1.2 Aantal afgestudeerden in bèta-techniek

Figuur 1
Aantal afgestudeerden in bèta en techniek wo en hbo
Het aantal afgestudeerden in natuurwetenschappen en technische wetenschappen is in het wo de laatste jaren geleidelijk afgenomen. Bij wo-techniek is de afname meer dan 30%. In het hbo is het aantal afgestudeerden in de technische richtingen stabiel op iets meer dan 10.000 per jaar.

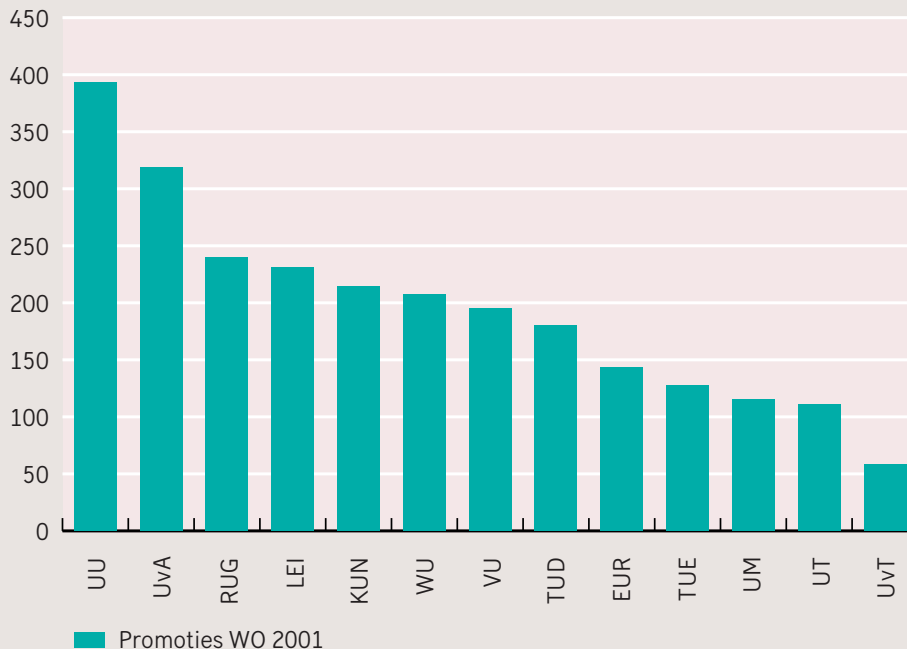

1.3 Aantal promoties

Figuur 2 Promoties WO 2001

Aantal promoties

Er vonden in 2001 ruim 2.500 promoties plaats. Iets minder dan een zesde hiervan vond plaats bij de Universiteit Utrecht en een achtste bij de Universiteit van Amsterdam.

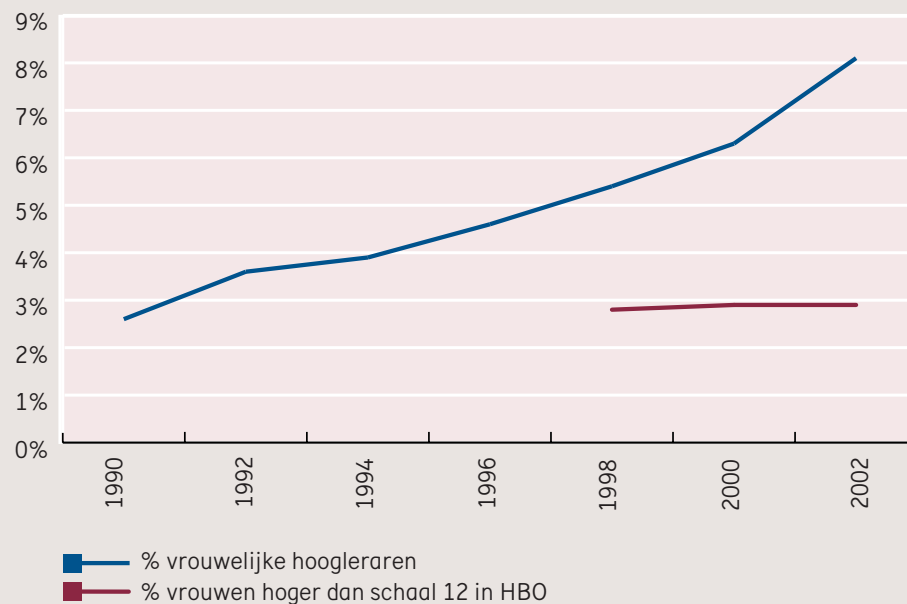

1.4 HRM in het hoger onderwijs

Figuur 3 % vrouwelijke hoogleraren (WO) en leidinggevend (HBO)

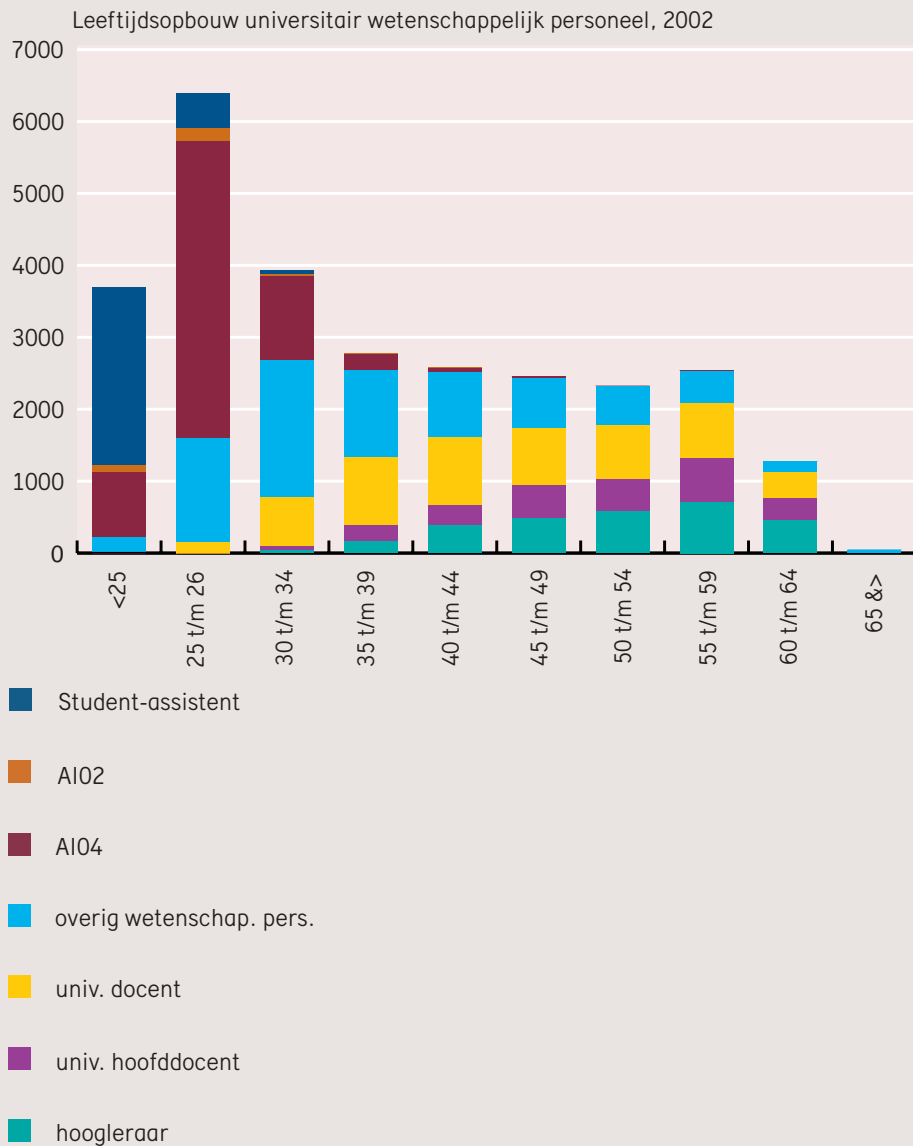
Vrouwen in leidinggevende functies

Het aantal vrouwelijke hoogleraren is sinds 1994 sterk gestegen, waarschijnlijk mede dankzij het Aspasiaprogramma. In het hbo blijft het aantal vrouwen in de hogere functies achter. Het betreft hier personen in de hogere salarisschalen. Hierbij is in de personeelsgegevens van het hbo geen onderscheid te maken tussen docenten en management.

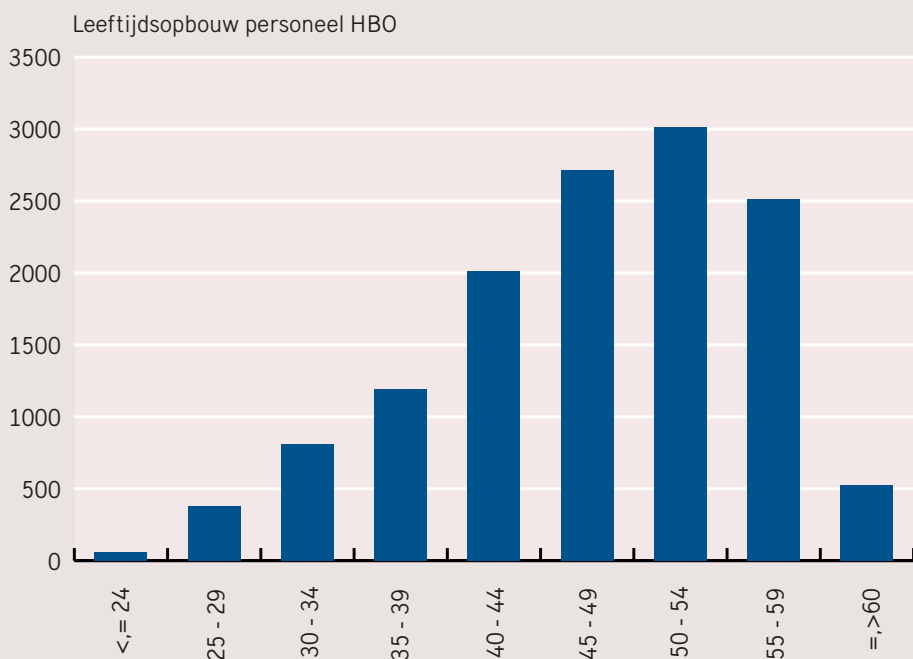
Figuur 4
Vergrijzing en vergroening wo

De leeftijdsopbouw van het wo-personeel laat de vergrijzing zien bij de vaste staf (hoogleraren, universitair docenten en hoofddocenten) met een leeftijdspiek in de categorie 55 t/m 59 jaar. Daarnaast is te zien, dat veel jong talent staat te wachten. Er zijn meer dan 10.000 jonge wetenschappers van 25-34 jaar, merendeels aangesteld als AIO, maar ook voor een belangrijk deel in andere aanstellingsvormen.

Figuur 5
Vergrijzing in het hbo

Het hbo-personeel vergrijst ook sterk. Anders dan bij het wo wordt dit nauwelijks gecompenseerd door jongere leeftijdsgroepen.

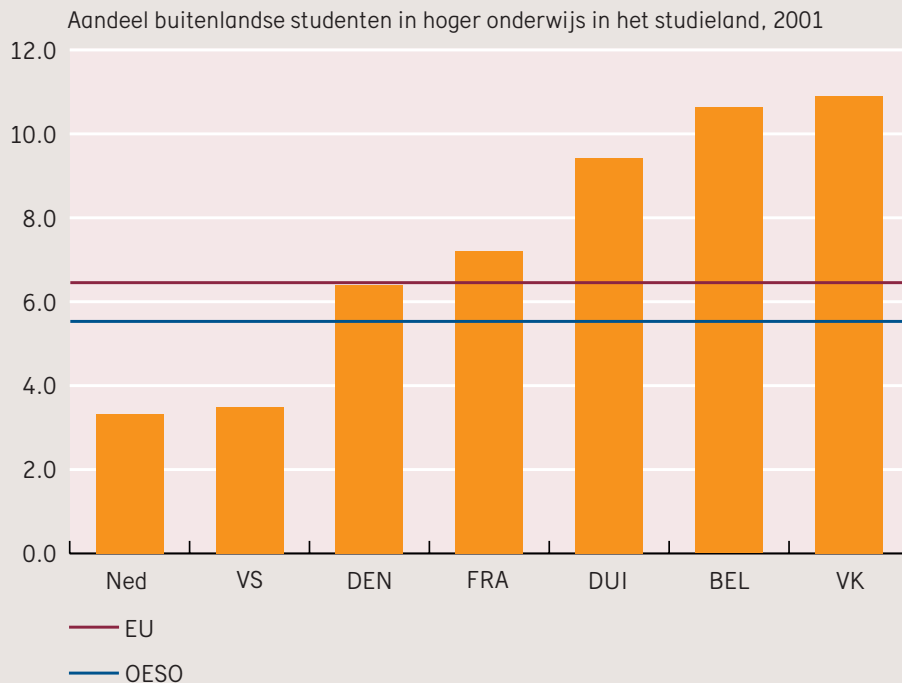
2

Het toenemend belang van Europa en globalisering

2.1 Aantal buitenlandse studenten

Figuur 6
Percentage buitenlandse studenten internationaal vergeleken

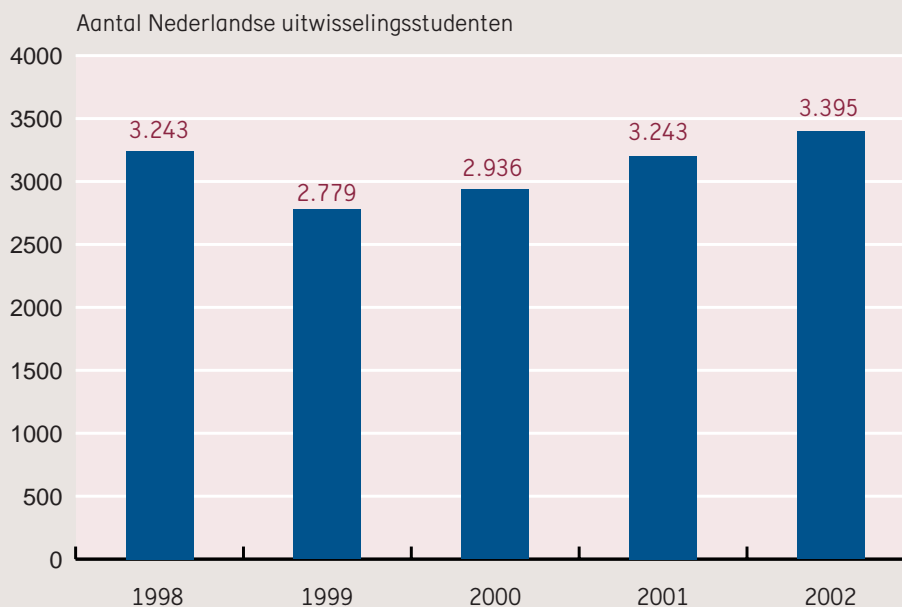
Nederland heeft internationaal gezien weinig buitenlandse studenten. Landen met een groot en belangrijk taalgebied zijn hier ontegenzeggelijk in het voordeel. België scoort ook hoog doordat het veel studenten trekt uit Nederland en Frankrijk, en Denemarken trekt veel studenten uit de andere Scandinavische landen.

2.2 Aandeel in de EU-middelen

Er zijn diverse EU-programma's ter bevordering van mobiliteit van staf en studenten.

Figuur 7
Uitgaande mobiliteit van Nederlandse studenten naar het buitenland via uitwisselingsprogramma's
Het aantal uitwisselingsstudenten dat met steun van de uitwisselingsprogramma's in het buitenland studeert is minder dan 1 % van het aantal studenten in het hoger onderwijs.

2.3 Aantal joint degree masters met EU-kwaliteitslabel

In de toekomst kunnen Nederlandse instellingen samen met instellingen in andere EU-landen gezamenlijke mastergraden uitreiken. In EU-verband worden hiervoor kwaliteitscriteria ontwikkeld. In de toekomst kan het aantal joint degree masters worden bijgehouden als graadmeter voor de Nederlandse bijdrage aan dit aspect van de globalisering.

2.4 Aantal centres of excellence van onderwijs en onderzoek

Ranglijsten van de meest excellente universitaire onderzoekcentra bestaan al. Zeven Nederlandse universiteiten staan in de Europese top-20. Over *centres of excellence* van onderwijs bestaat nog geen internationale vergelijking.

3

Complexiteit van de samenleving

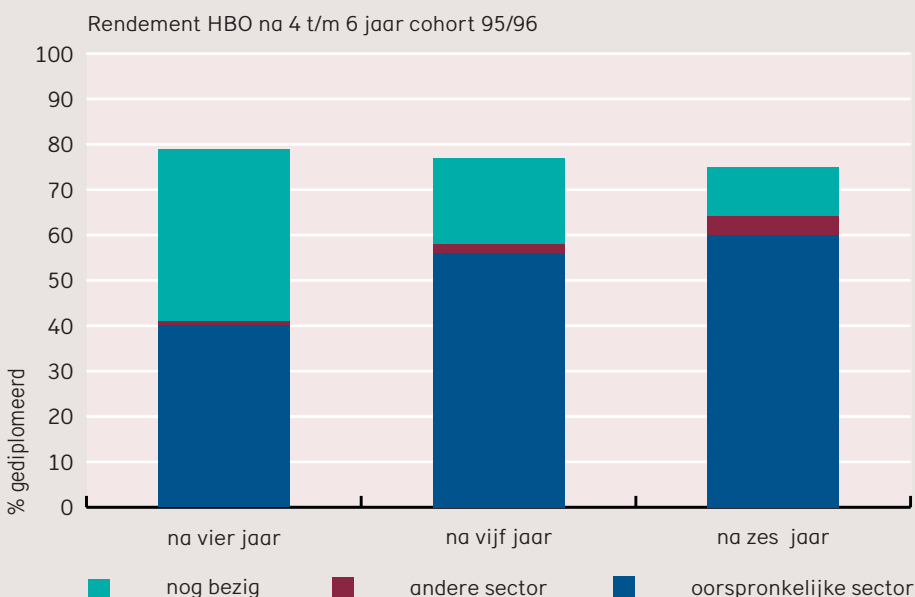
3.1 Rendement

Onderstaande figuren hebben betrekking op het totaalrendement van het hoger onderwijs, dat wil zeggen het percentage van de instroom van een bepaald jaar, dat na een zekere periode het diploma haalt.

Figuur 8

Rendement hbo na 4 t/m 6 jaar

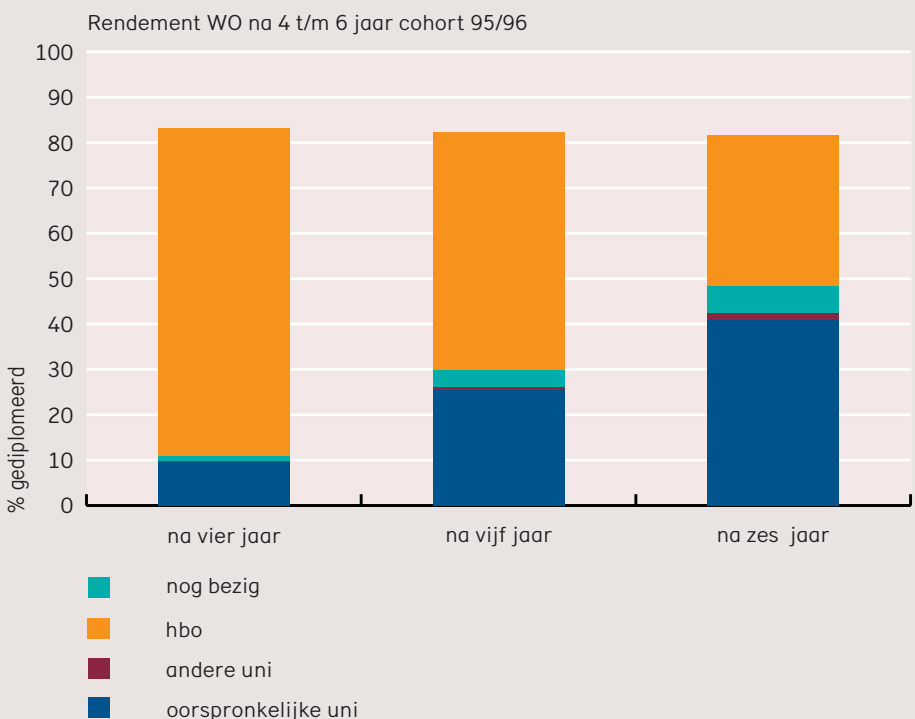
Ongeveer 60% van de hbo-instroom haalt na 6 jaar het einddiploma. Na 6 jaar is nog 7 % bezig met de studie. Hierdoor stijgt het rendement na langere tijd dan 6 jaar nog enigszins. Na 4 jaar (de nominale studieduur) is ruim 40 % geslaagd.

Figuur 9

Rendement wo na 4 t/m 6 jaar

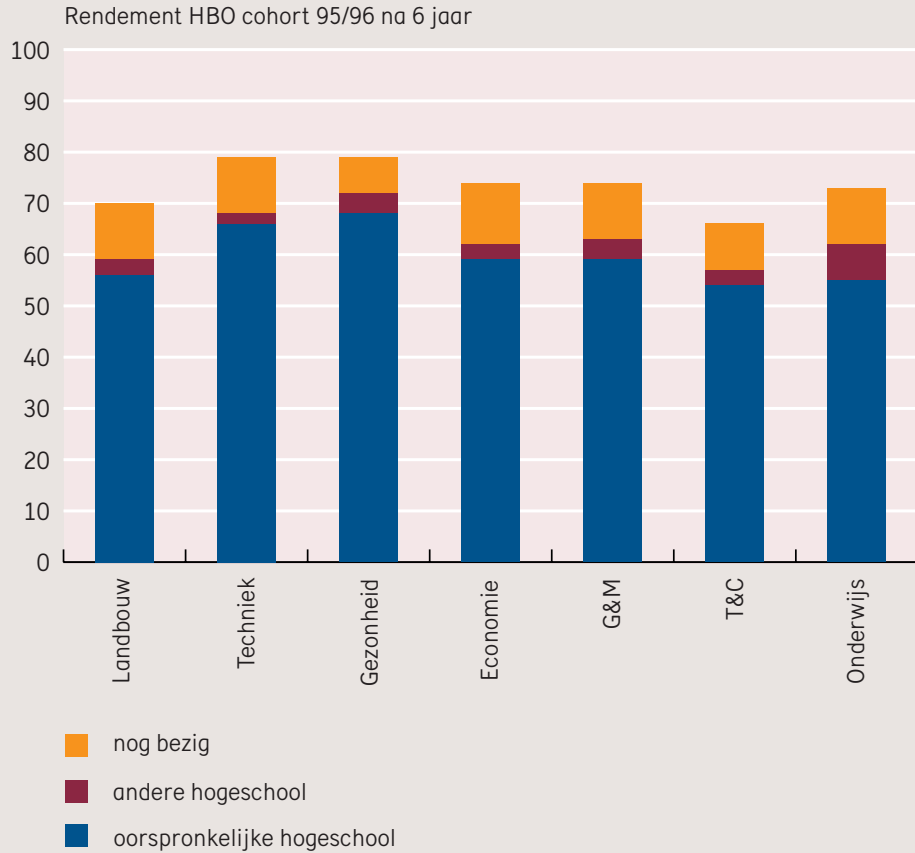
Het rendement in het wo na 4 jaar (de nominale studieduur voor de meeste studies) is bijzonder laag, maar ook na 6 jaar heeft in het wo nog geen 50 % een diploma gehaald. Na 6 jaar is nog meer dan 30 % bezig met de studie.

Figuur 10

Rendement hbo naar sector

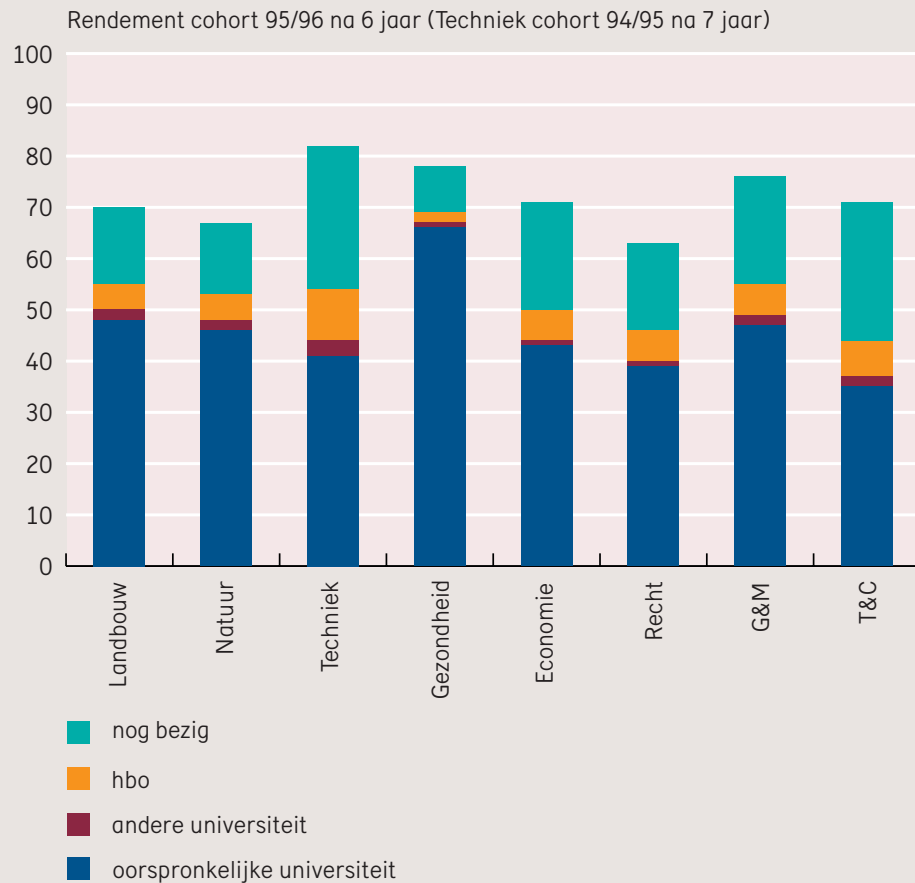
In de sector Gezondheid worden de hoogste studierendementen behaald, gevolgd door de sector Techniek. De laagste rendementen worden behaald in de sector Taal en Cultuur. Bij deze rendementen kan nog een fractie (ongeveer 1%) worden opgeteld voor degenen die met HBO-propedeuse omzwaaien naar het WO.

Figuur 11

Rendement wo naar sector

Ook in het wo heeft de sector gezondheid het hoogste rendement. Het rendement voor techniek is in deze vergelijking gemeten na 7 jaar, omdat technische studies voor het instroomcohort 1995/96 nominaal een jaar langer duren dan de overige studies. Het ho-rendement bij techniek is vergelijkbaar met dat bij de sectoren Landbouw, Natuur en G&M. Bij Techniek wordt, meer dan bij andere sectoren, een aanzienlijk deel van het HO-rendement geboekt na omzwaai naar het hbo. Bij Taal en Cultuur en Recht is het rendement na 6 jaar minder dan 50 %.

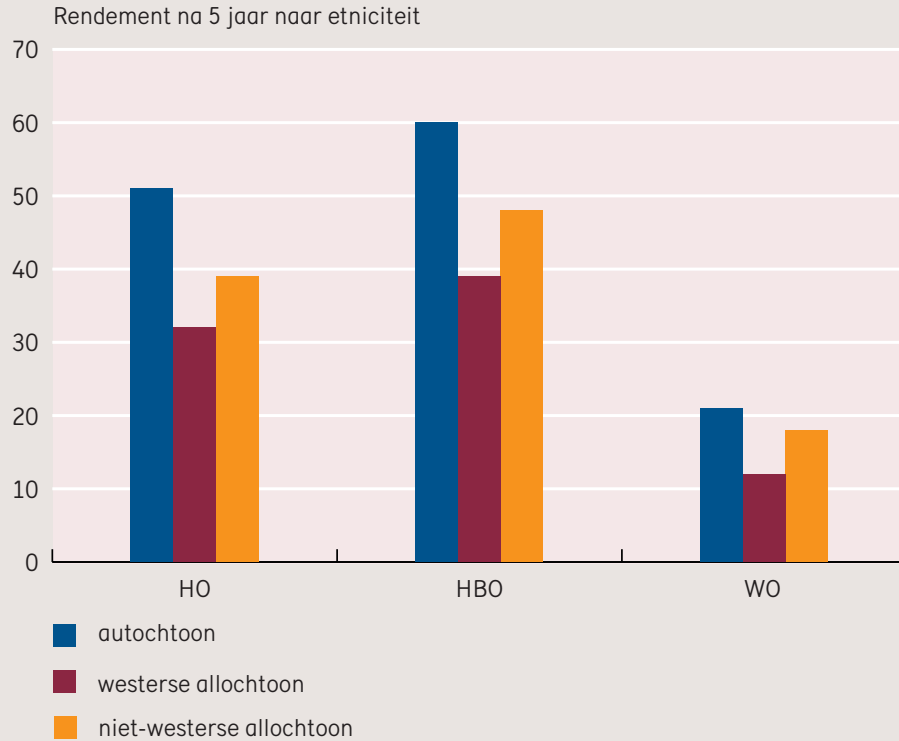

Figuur 12

Rendement naar etniciteit

Allochtone studenten hebben een belangrijk lager rendement dan autochtone studenten. Vooral het rendement van 'westerse allochtonen' is laag, 20 procentpunten lager dan dat van de autochtone studenten. De etniciteit is in deze analyses bepaald door koppeling van de inschrijvingsgegevens van CRIHO aan de GBA-gegevens over de bevolking.

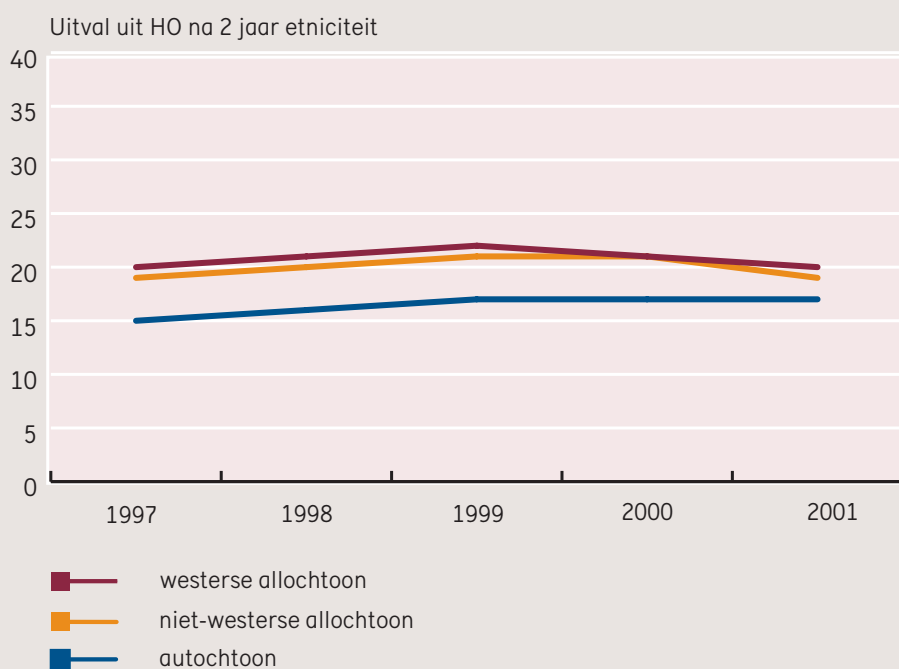

3.2 Uitval van allochtonen

Figuur 13

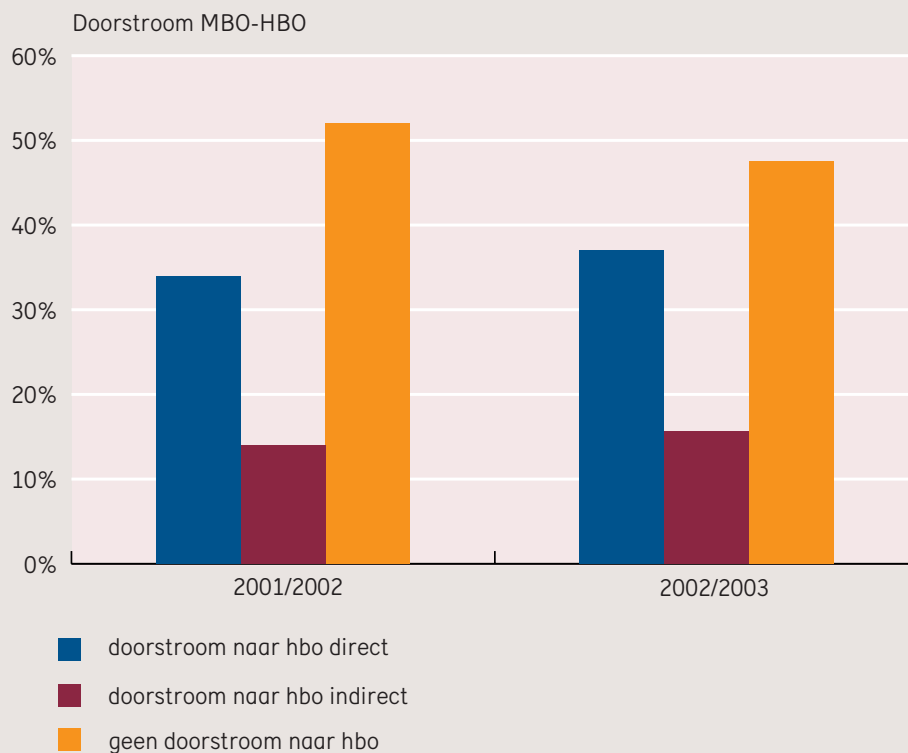
Uitval uit het hoger onderwijs naar etniciteit

De uitval van allochtone studenten is hoger dan van autochtone studenten.

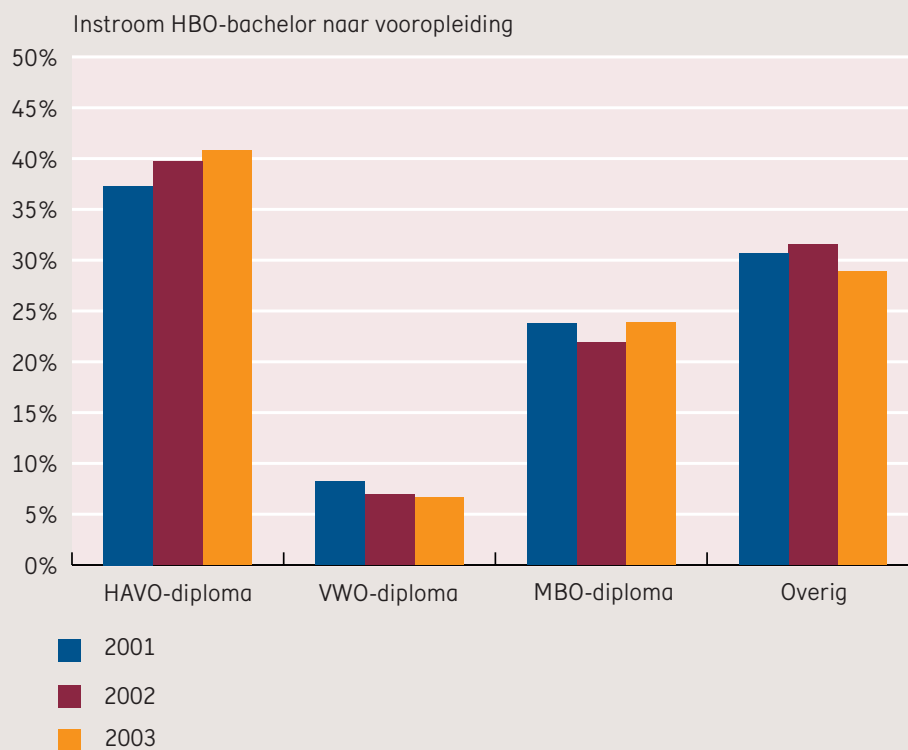

3.3 Doorstroom MBO-HBO

Figuur 14
Instroom van
gediplomeerden vierjarig
MBO in het HBO
 De directe doorstroom naar HBO lag in 2002 op 38% van het aantal MBO-ge-diplomeerden. Daarnaast is er een aanzienlijke indirecte doorstroom die eerst één of meer jaren iets anders hebben gedaan voor ze naar het HBO gaan.

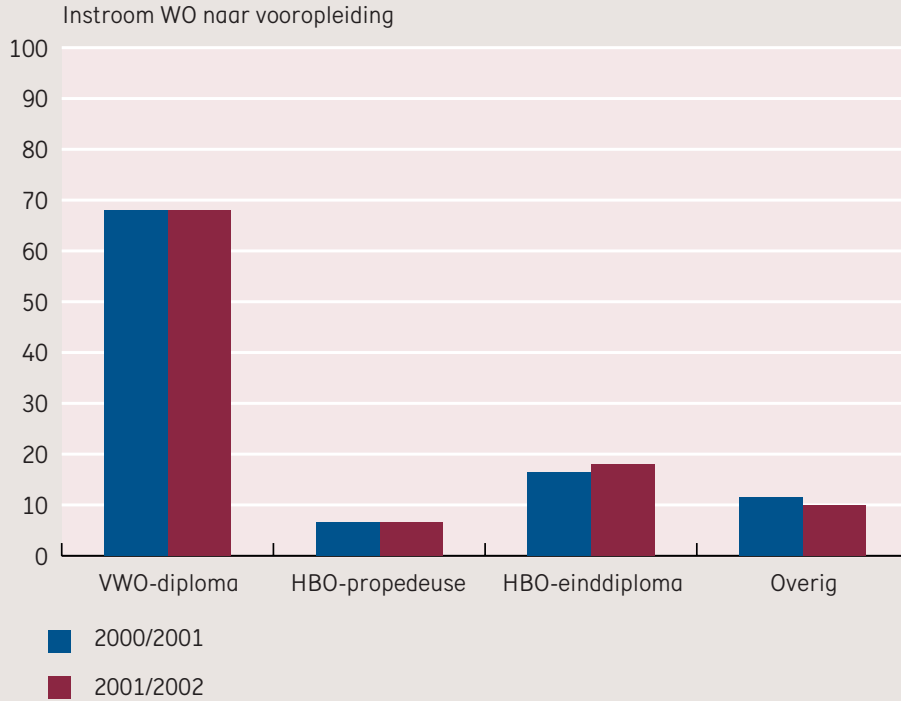
Figuur 15
Instroom in het HBO naar
vooropleiding
 De meeste eerstejaars in het hbo hebben een havo-diploma of een mbo-diploma. Circa 7% heeft een vwo-diploma.

Figuur 16

Instroom in het wo naar vooropleiding

Tweederde van de wo-instroom heeft vwo als vooropleiding. Hbo-gediplomeerden vormen ongeveer 15 % van de instroom, studenten met hbo-propedeuse ongeveer 7 %. De categorie 'overig' betreft buitenlandse vooropleidingen en colloquium doctum kandidaten.

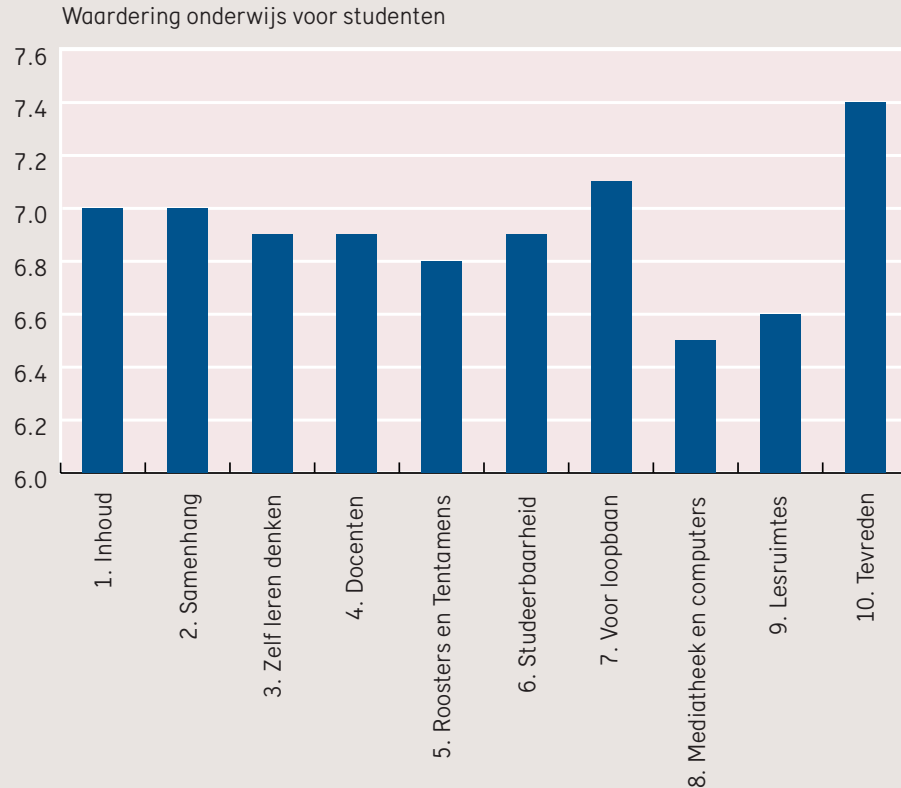

3.4 Waardering onderwijs door studenten

Figuur 17

Waardering onderwijs door studenten, gemiddelde voor wo en hbo, naar 10 criteria

Studenten waarderen het hoger onderwijs gemiddeld met ongeveer het rapportcijfer 7. Alleen voor enkele facilitaire voorzieningen (mediatheek, computers, lesruimtes) is hun waardering lager. De tevredenheidsscore is bijna 7,4

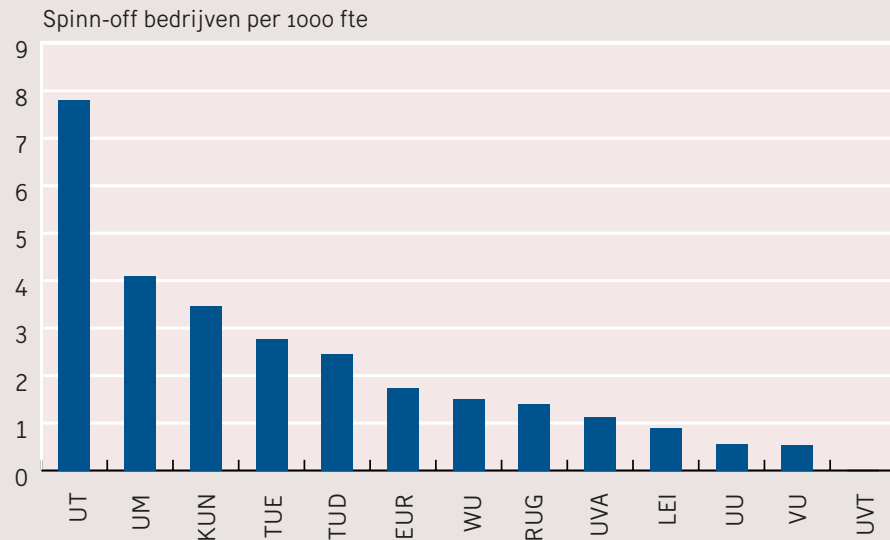
3.5 Aantal opleidingen met ondernemerschap in het curriculum

Het meten van het aantal opleidingen dat de student op één of andere wijze voorbereidt op een toekomstig ondernemerschap vergt nog discussie over definities en meetmethoden. De noodzakelijke basisinformatie is aanwezig.

3.6 Aantal startende bedrijven vanuit het hoger onderwijs

Figuur 18
Aantal startende bedrijven per 1000 fte personeel van universiteiten

Het aantal spin-off's loopt per instelling sterk uiteen. Het is niet exclusief voor technische universiteiten. De meeste spin-off's vinden plaats buiten de randstad. Soortgelijke gegevens voor het HBO zijn niet beschikbaar; het is de bedoeling deze in de toekomst te verzamelen.

Deel 2 Indicatoren

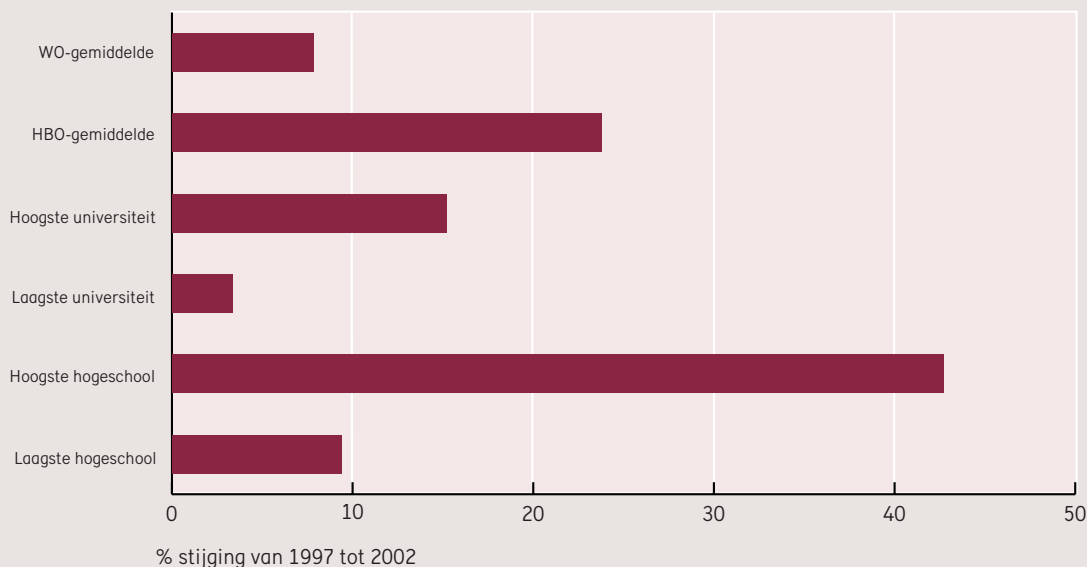

1

Kwaliteit

1.1 Intensiteit van het onderwijs

Aantal studenten per docent, 2002

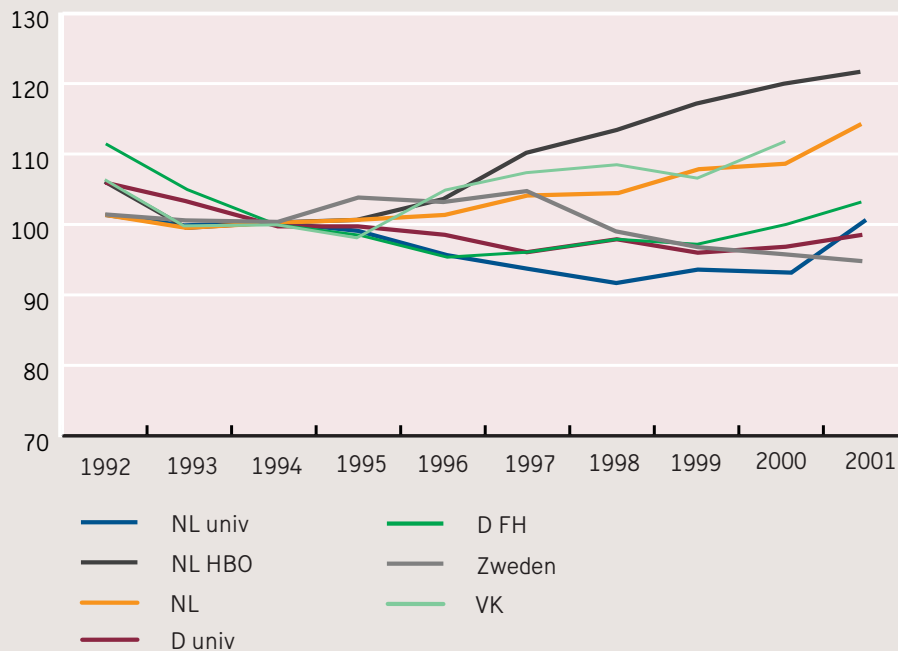
Figuur 19 Aantal studenten per docent in het hoger onderwijs

In het hbo zijn er veel meer studenten per docent dan in het wo. Hierbij is het begrip 'docent' in het wo ruim genomen (inclusief AIO's, die immers ook onderwijstaken hebben).

Figuur 20

Internationale vergelijking van de ontwikkeling van de student/staf-ratio

Van 1995 tot 2001 is de student/staf-ratio in het Nederlandse HBO met ongeveer 20% gestegen. In het WO en in de vergelijkingslanden Duitsland, Zweden en VK is deze verhouding veel minder toegenomen of zelfs afgenomen.

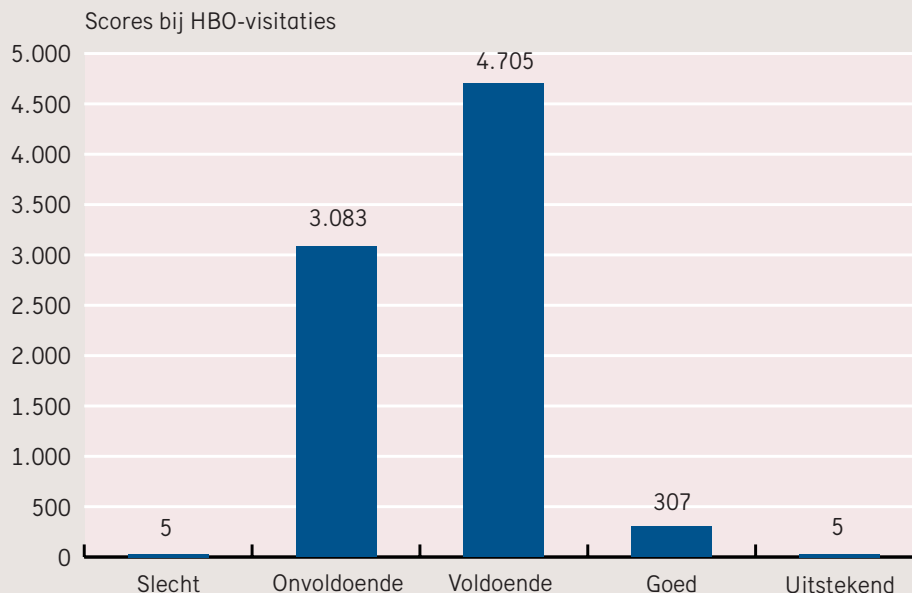

1.2 Scores onderwijskwaliteit

Figuur 21

Verdeling van de scores bij hbo-visitaties

Deze figuur geeft de verdeling van de scores op de 25 criteria (vermeld in Figuur 39) bij alle gevisiteerde hbo-opleidingen tussen 1998 en medio 2003. Gemiddeld worden het meest voldoende gegeven, maar het aantal onvoldoendes is toch aanzienlijk (dit betreft scores op de afzonderlijke criteria, niet op hele opleidingen). Scores 'goed' of 'uitstekend' komen niet veel voor.

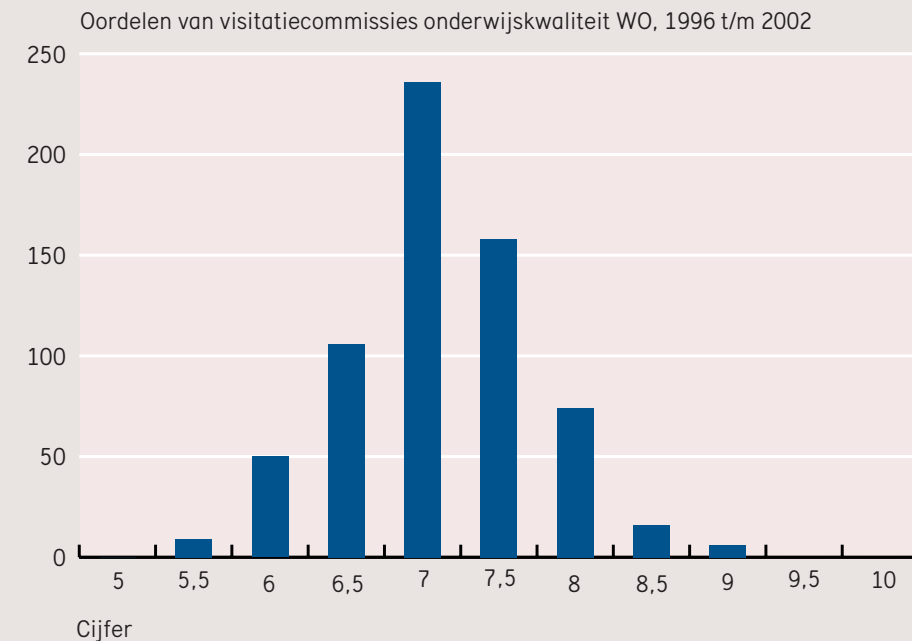

Figuur 22

Verdeling van de scores bij wo-visitaties

In het wo scoren visitatiecommissies volgens een andere systematiek dan in het hbo, maar de eindoordeelen per opleiding zijn wel om te rekenen naar cijfers. Deze figuur laat zien, dat de meeste visitatieoordelen zijn uit te drukken met het cijfer zeven. Een niet onaanzienlijk aantal krijgt een acht.

Het is niet mogelijk de onderwijskwaliteit in WO en HBO te vergelijken op grond van de bovenstaande twee figuren, omdat de systematiek van de beoordelingen in beide systemen te veel van elkaar verschilt.

Het is moeilijk te zeggen hoe deze scores van de onderwijskwaliteit zich verhouden tot wat in andere landen wordt gemeten. Voor een internationale vergelijking van de onderwijskwaliteit ontbreken tot dusver geschikte kengetallen. De mogelijkheid om hiertoe te komen zal nader worden onderzocht.

2

Toegankelijkheid

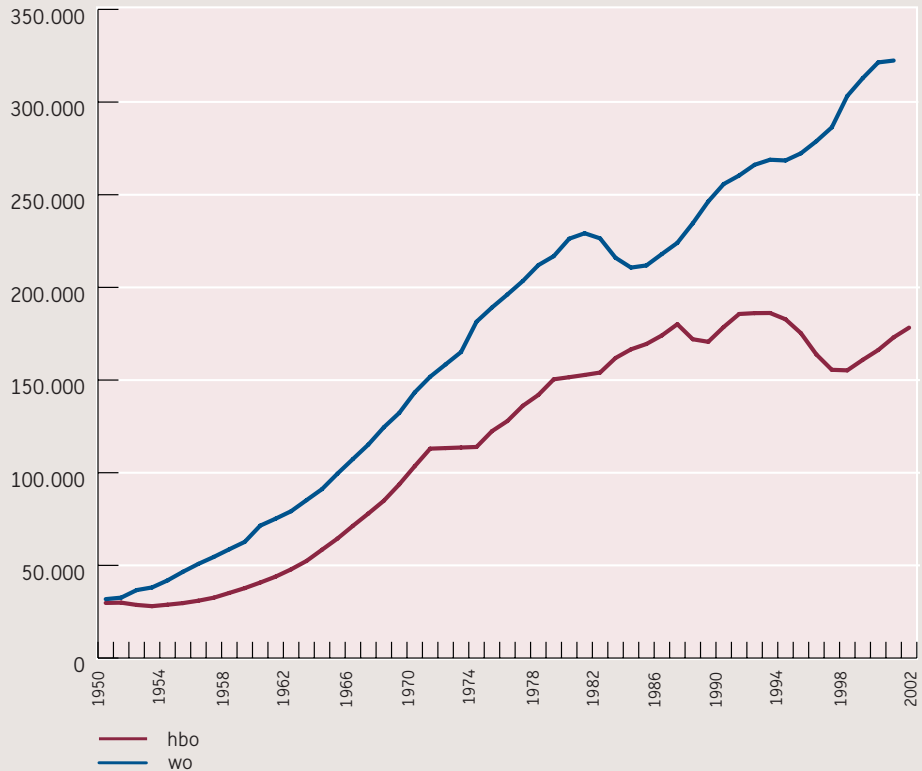
2.1 Aantal studenten

Figuur 23

Ingeschreven studenten hoger onderwijs

Ontwikkeling van het aantal studenten in het hoger onderwijs sinds 1950

Het hoger onderwijs heeft in de afgelopen halve eeuw een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Terwijl de bevolking bijna verdubbelde is het aantal studenten vertienvoudigd. Tot begin jaren tachtig groeiden wo en hbo vrij continue door, daarna heeft de stijging bij het hbo doorgezet, maar bij het wo niet.

2.2 Voltijd en deeltijdstudenten in het hoger onderwijs

Figuur 24

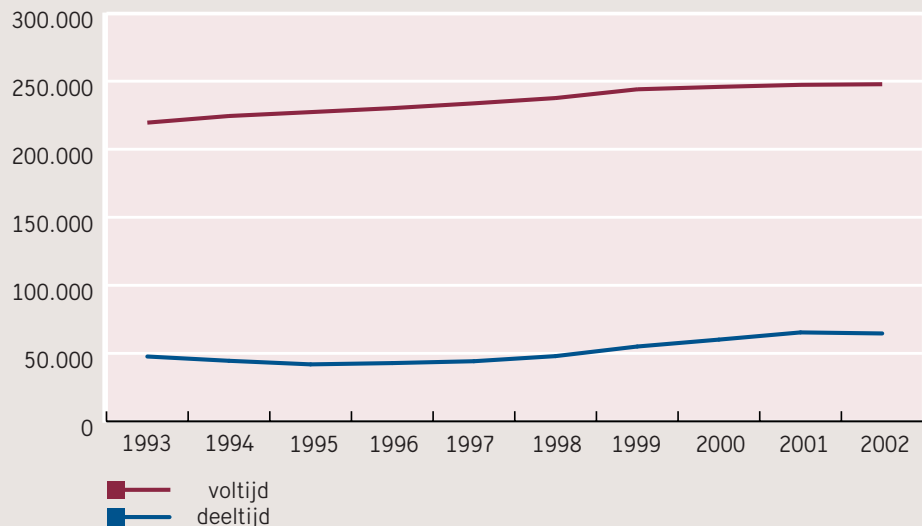
HBO

Het aantal studenten voltijd en deeltijd in het hbo

Het aantal hbo-studenten is de laatste 10 jaar vrij gestaag gestegen.

Ongeveer een op de zes studenten studeert in deeltijd.

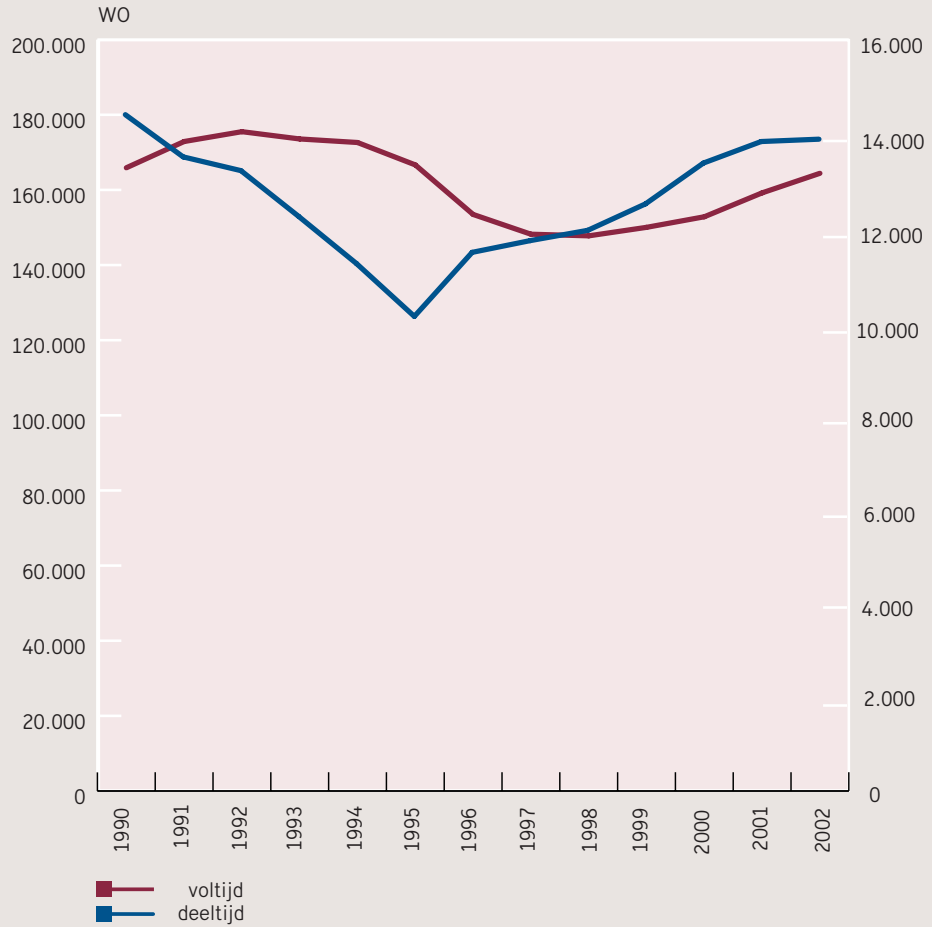
De ontwikkeling van het aantal duale studenten is weergegeven in Figuur 38.

Figuur 25

Het aantal studenten voltijd en deeltijd in het wo

Het aantal studenten wo heeft de laatste 10 jaar enige schommelingen vertoond, zowel voor voltijdse studenten als voor deeltijdse. De oorzaken van de daling in het midden van de jaren negentig zijn destijds onderzocht. De belangrijkste oorzaak was uitstel van de studie door potentiële eerstejaars.

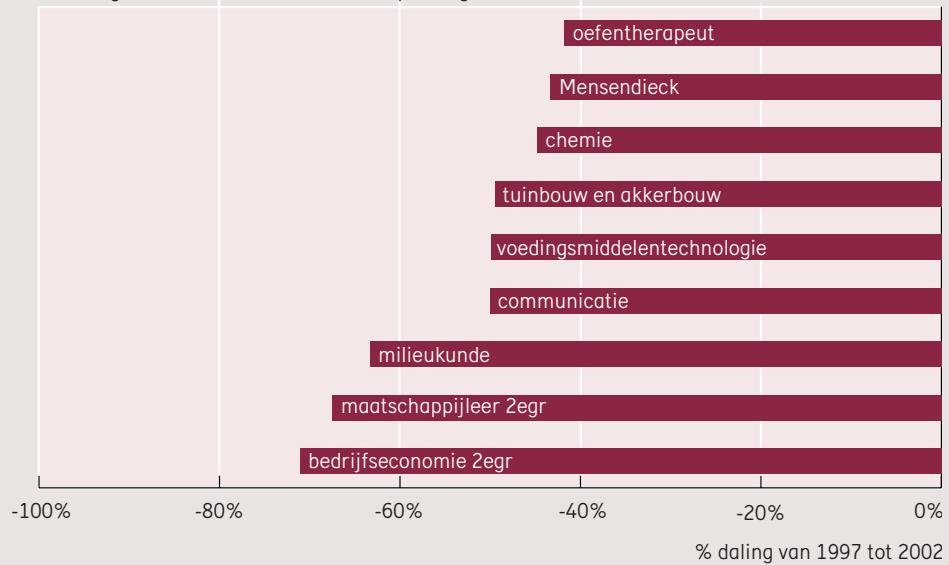
3

Doelmatigheid

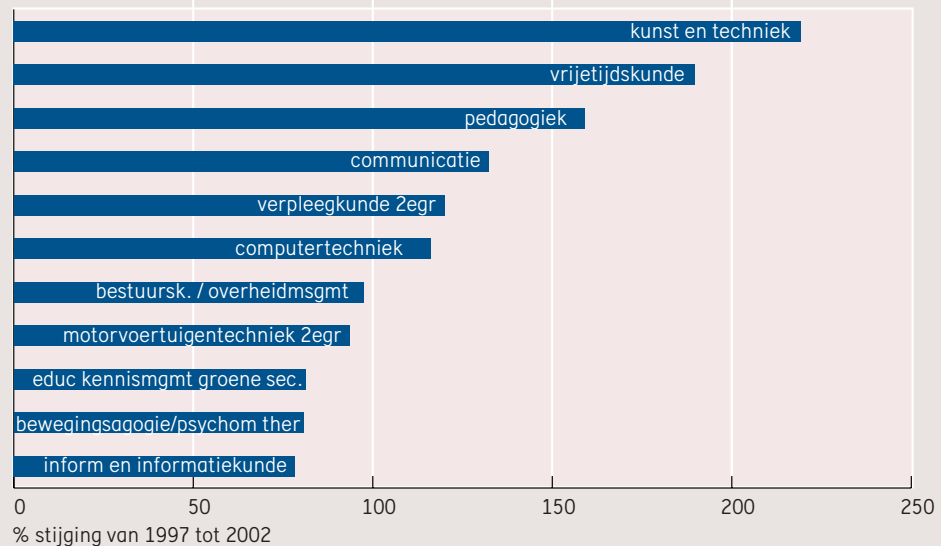
3.1 Grootste procentuele daling en stijging van het aantal studenten per opleiding

Figuur 26 Hbo-opleidingen met de grootste stijging en daling in aantal ingeschreven studenten

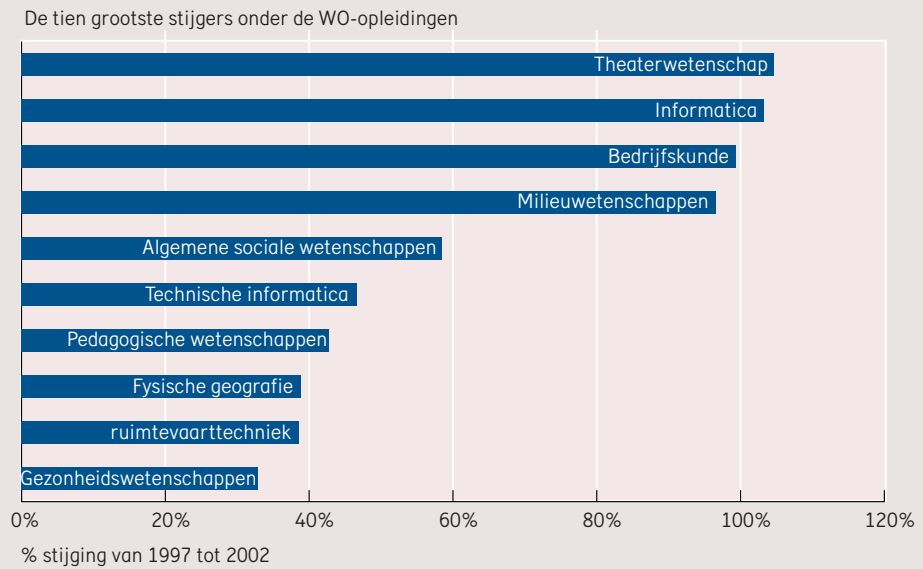
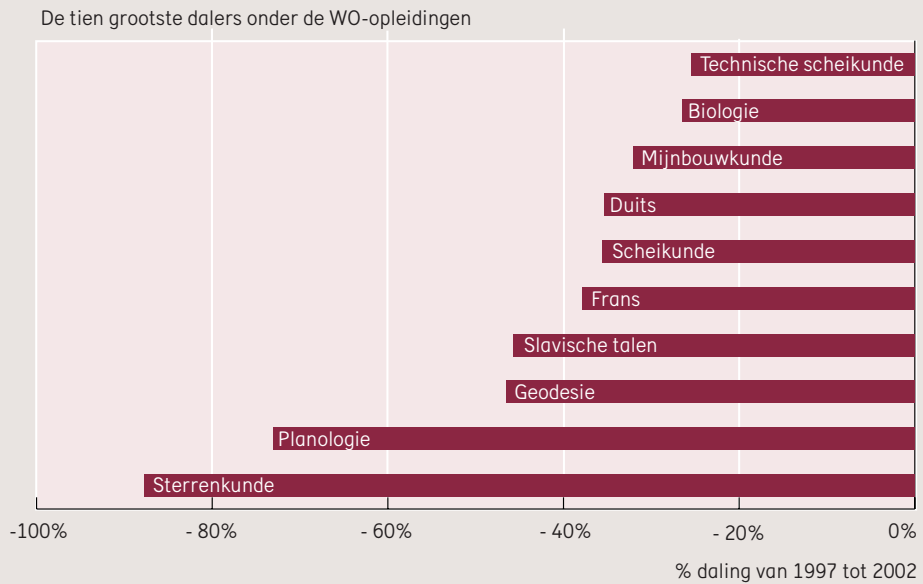
De tien grootste dalers onder de HBO-opleidingen

De tien grootste stijgers onder de HBO-opleidingen

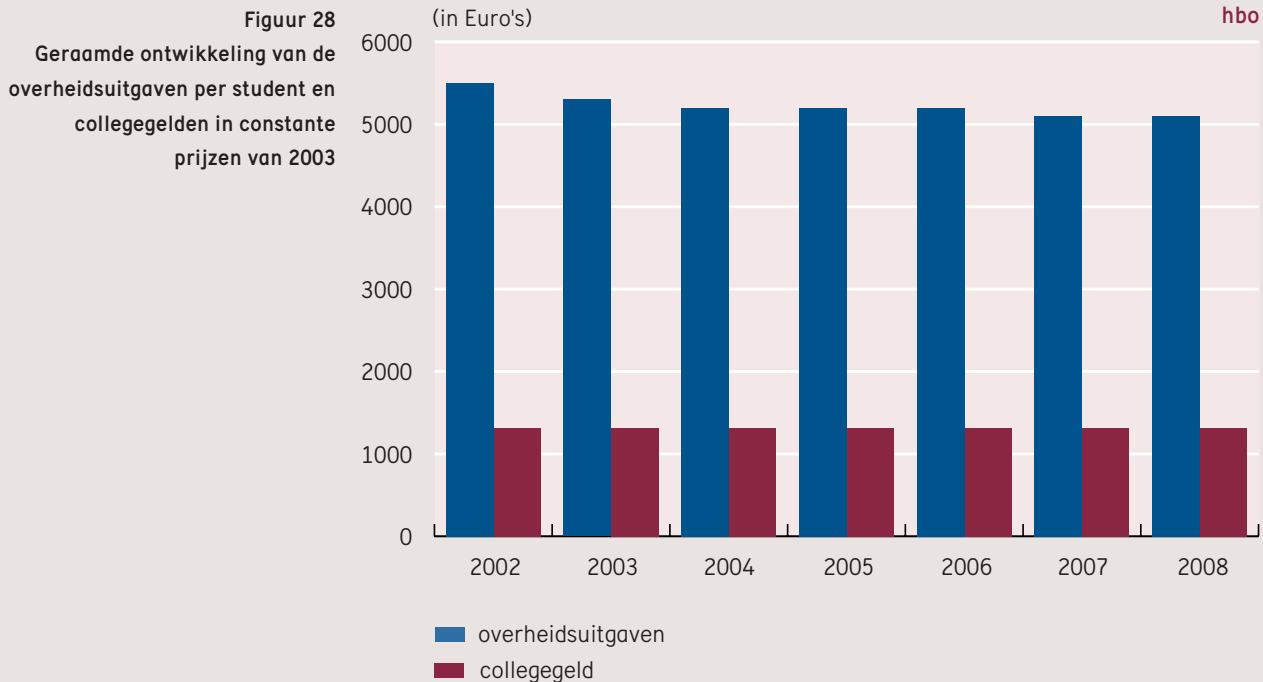

Figuur 27 Wo-opleidingen met de grootste stijging en daling in aantal ingeschreven studenten

3.2 Omvang overheidsuitgaven en collegegeld

Uit de begroting voor 2004 zijn de ontwikkelingen van de overheidsuitgaven per student en van het gemiddeld ontvangen collegegeld weergegeven in constante prijzen van 2003. Het wettelijke collegegeld voor een voltijd-student bedraagt € 1.445 per jaar.

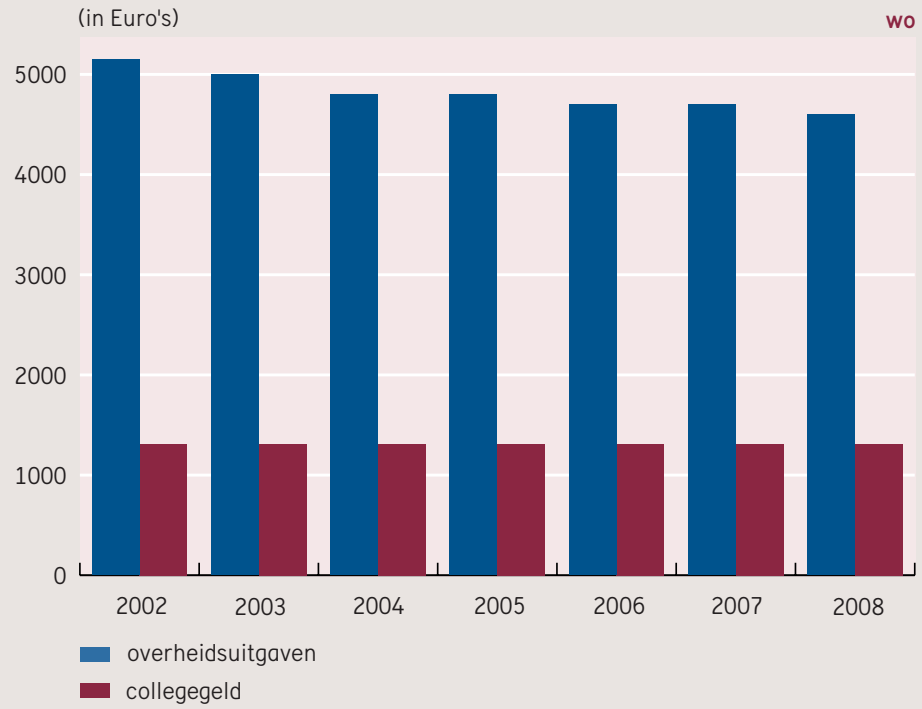
Toelichting overheidsuitgaven per student:

Overheidsuitgaven per student voor het HBO: Totale budget voor bekostigde hbo instellingen, inclusief specifiek budget zoals lectoren en zorgmasters, gedeeld door het aantal studenten.

Overheidsuitgaven per student voor het WO: Totale budget voor bekostigde universiteiten (exclusief de levensbeschouwelijke instellingen en de Open universiteit, IO-instellingen) inclusief specifiek budget toegerekend aan universiteiten. Budgetten voor onderzoek en academische ziekenhuizen worden niet meegerekend.

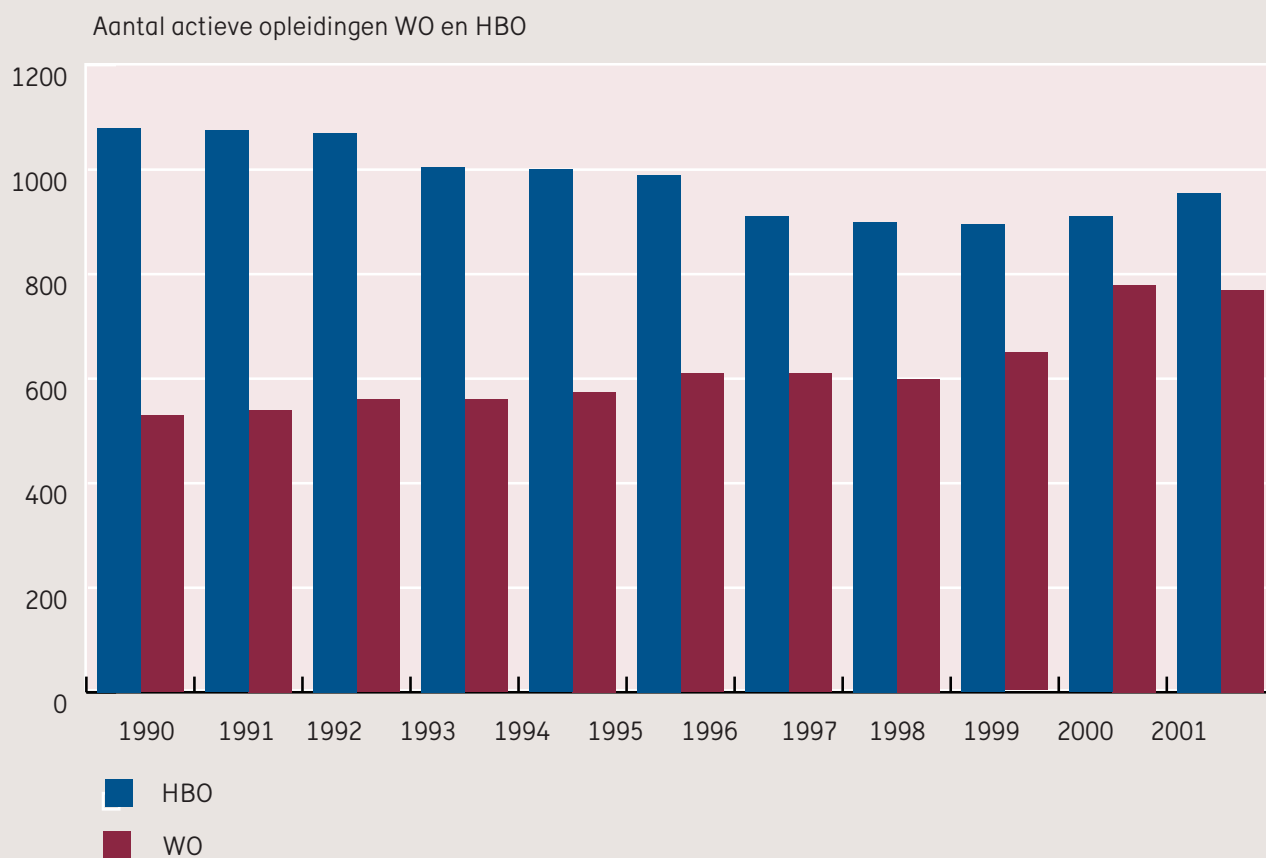
Er is gekozen voor de term 'overheidsuitgave per student' en niet voor de term 'kostprijs per student'. Van deze laatste term bestaat geen eenduidige definitie.

Figuur 29
Geraamde ontwikkeling van
overheidsuitgaven per studenten
en collegegelden in constante
prijzen van 2003

3.3 Macrodoelmatigheid

Figuur 30 Aantal opleidingen waar studenten zijn ingeschreven

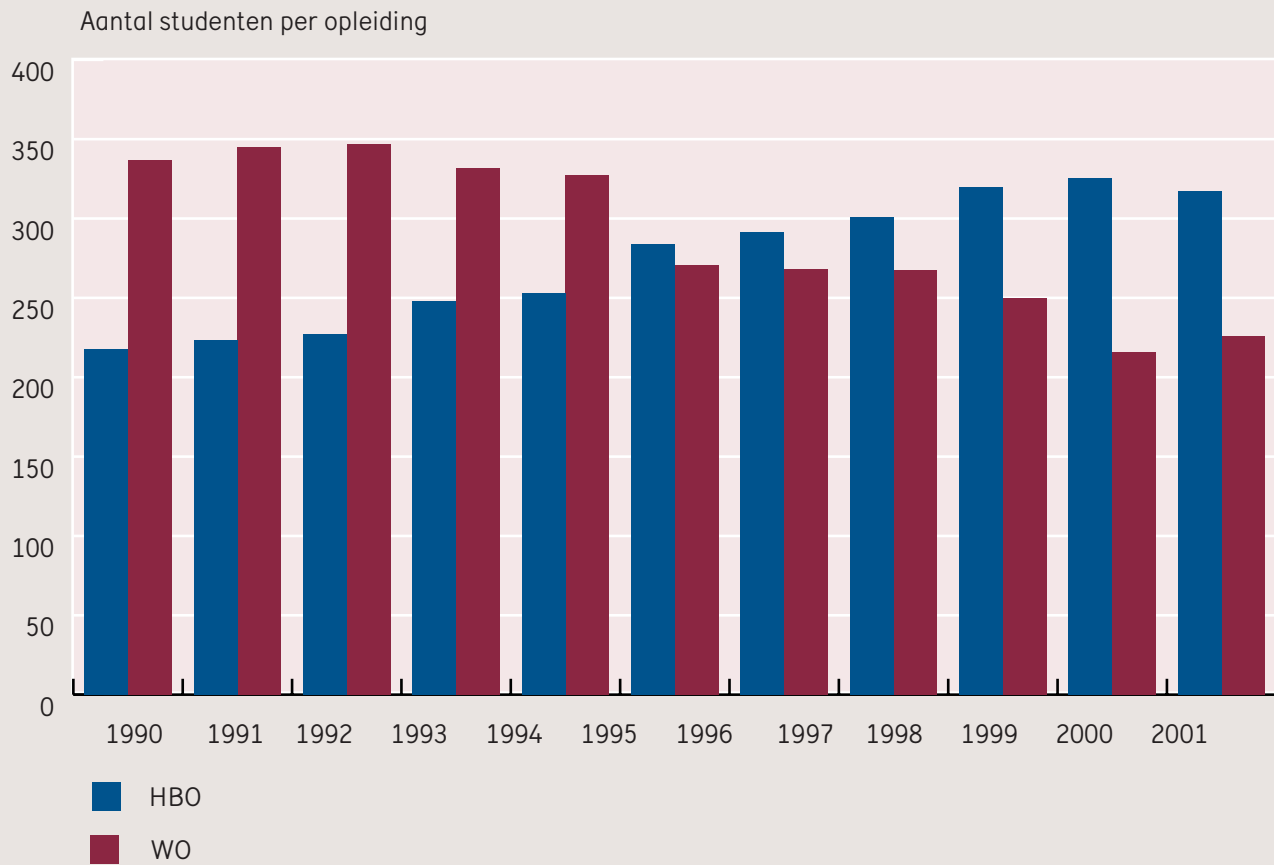

Deze figuur geeft het aantal opleidingen die zijn geregistreerd in het CROHO én waarvan in het CRIHO studenten zijn geregistreerd. Deze figuur loopt tot aan de invoering van de bachelor-master-structuur, die tot gevolg heeft gehad, dat opleidingen gesplitst zijn in een bachelor- en een masterfase, waardoor een trendbreuk optreedt.

In de pre-Bama-periode die hier wordt getoond, is het aantal wo-opleidingen de laatste 4 jaar flink toegenomen. Dit heeft te maken met de herordering van het opleidingsaanbod, waarbij per instelling uiteenlopende keuzen zijn gemaakt.

Het aantal hbo-opleidingen is geleidelijk afgenomen. De volgende figuur geeft van deze ontwikkelingen het gevolg: in het hbo is het aantal studenten per opleiding toegenomen, in het wo is het gedaald.

Figuur 31 Ontwikkeling van het aantal studenten per actieve opleiding in wo en hbo

4

Maatschappelijke rol ho

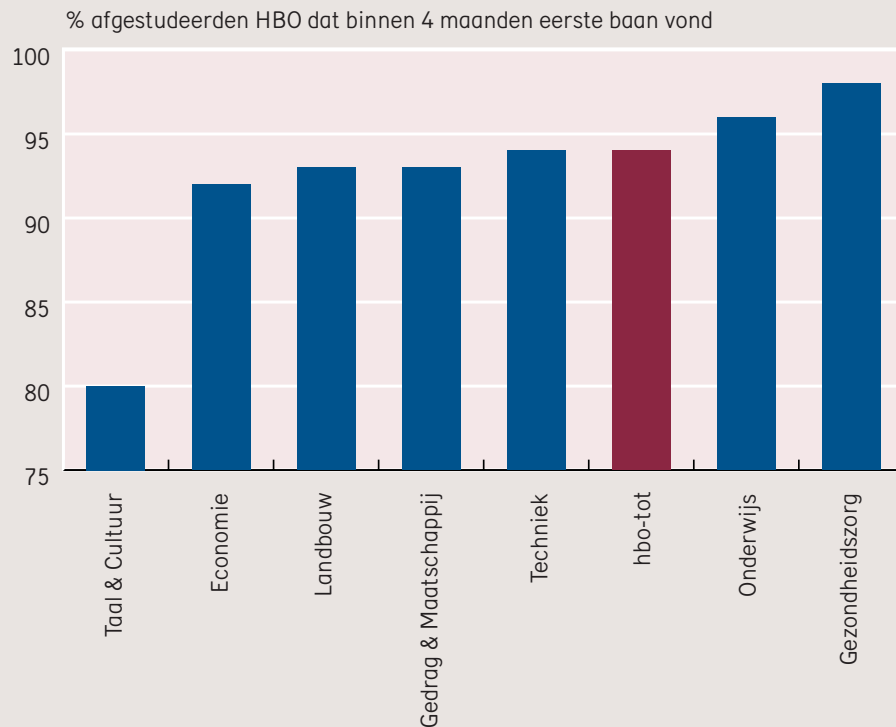
4.1 Aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt

De gegevens in deze paragraaf zijn afkomstig uit de HBO-Monitor en de WO-Monitor, waarmee de instellingen de arbeidsmarktpositie van hun afgestudeerden volgen. Bij deze grafieken moeten we ons realiseren, dat deze cijfers gelden voor degenen die zijn afgestudeerd in 2001 of de jaren daarvoor. Door de sindsdien opgetreden economische neergang kan de situatie voor degenen die nu afstuderen tijdelijk minder gunstig zijn.

Figuur 32

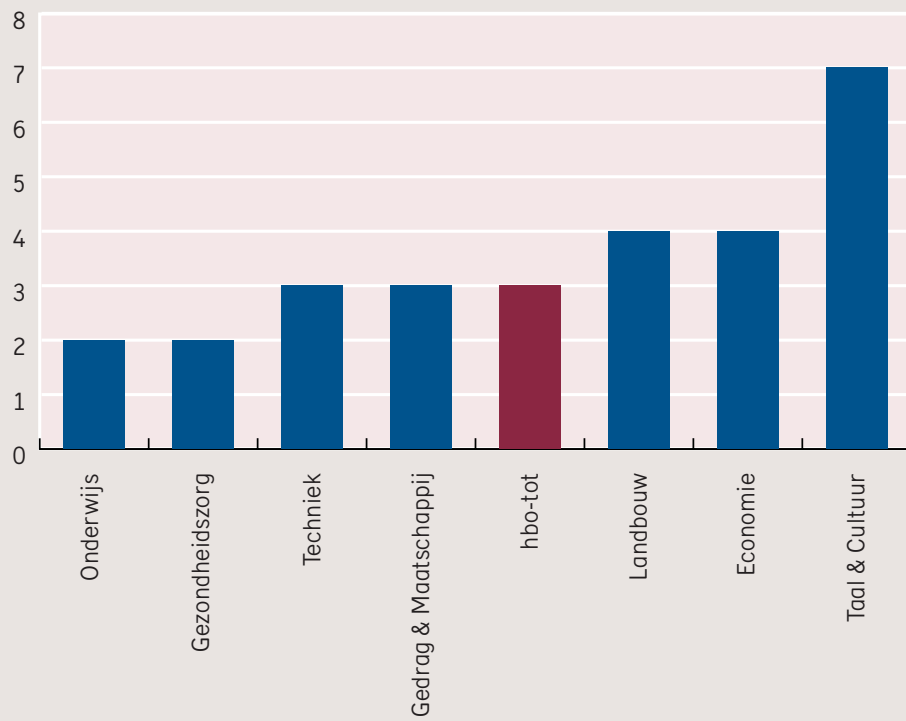
Baanzoeekduur van de hbo-afgestudeerden, afgestudeerd in 2000/2001

Hbo-afgestudeerden vinden snel een baan; na anderhalf jaar is nog maar een zeer klein deel werkloos. Alleen in de sector Taal en Cultuur gaat het moeizamer; tussen de overige sectoren zijn de onderlinge verschillen klein.

Figuur 33
Werkloosheidspercentage van de hbo-afgestudeerden van 2000/2001

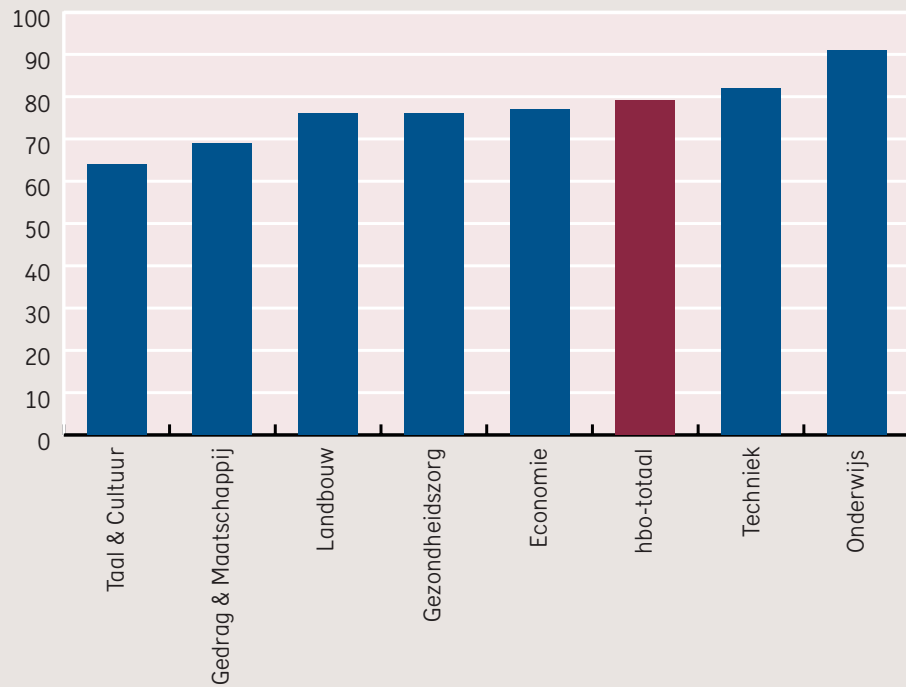
% afgestudeerden dat na anderhalf jaar nog werkloos is

Figuur 34
Niveau van de eerste baan van hbo-afgestudeerden van 2000/2001

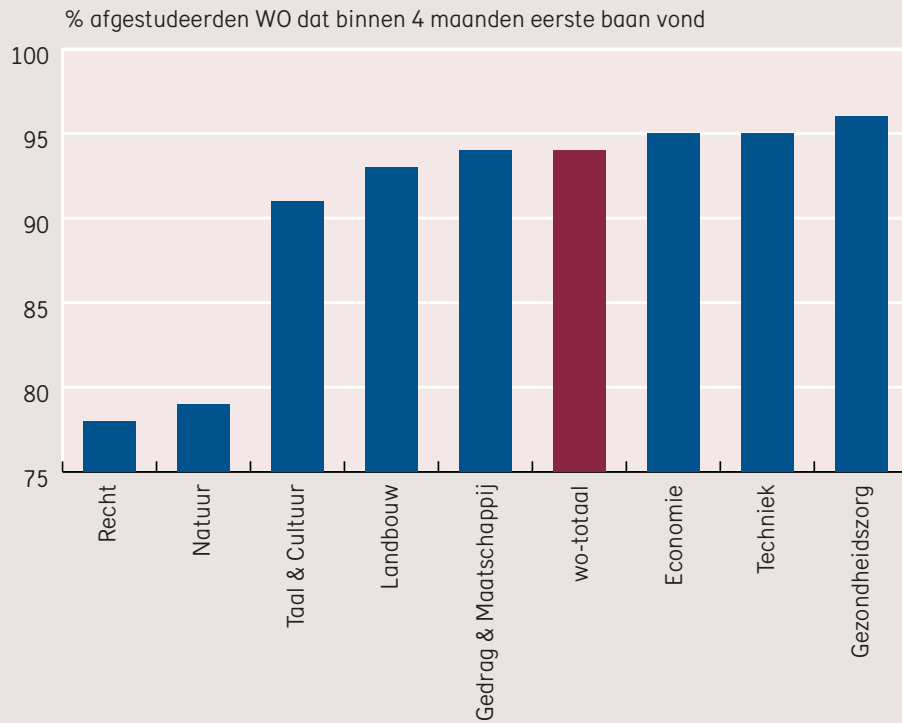
% afgestudeerden met een baan op hbo-niveau

Het niveau van de eerste baan is niet altijd hbo-niveau. Eén op de vijf afgestudeerden werkt na anderhalf jaar beneden zijn niveau. In de sector Taal en Cultuur is dit een op de drie.

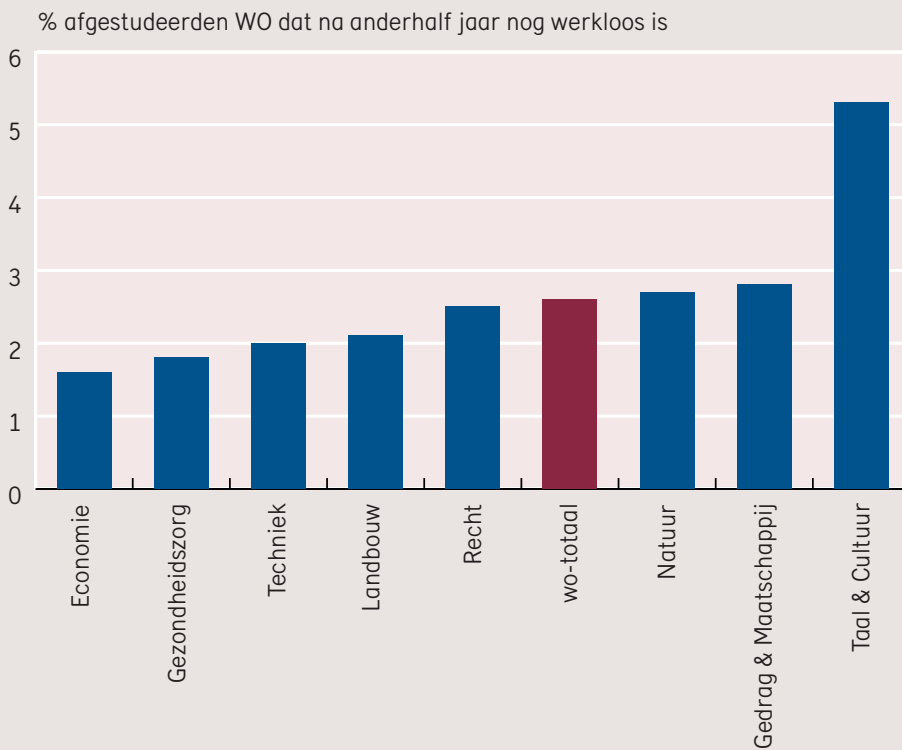
Figuur 35
Baanzoeekduur van de
wo-afgestudeerden van
1999/2000

Wo-afgestudeerden vinden snel een baan, afgestudeerden in de sector gezondheid, techniek en economie het snelste.

Figuur 36
Werkloosheidspercentage van
wo-afgestudeerden van
1999/2000

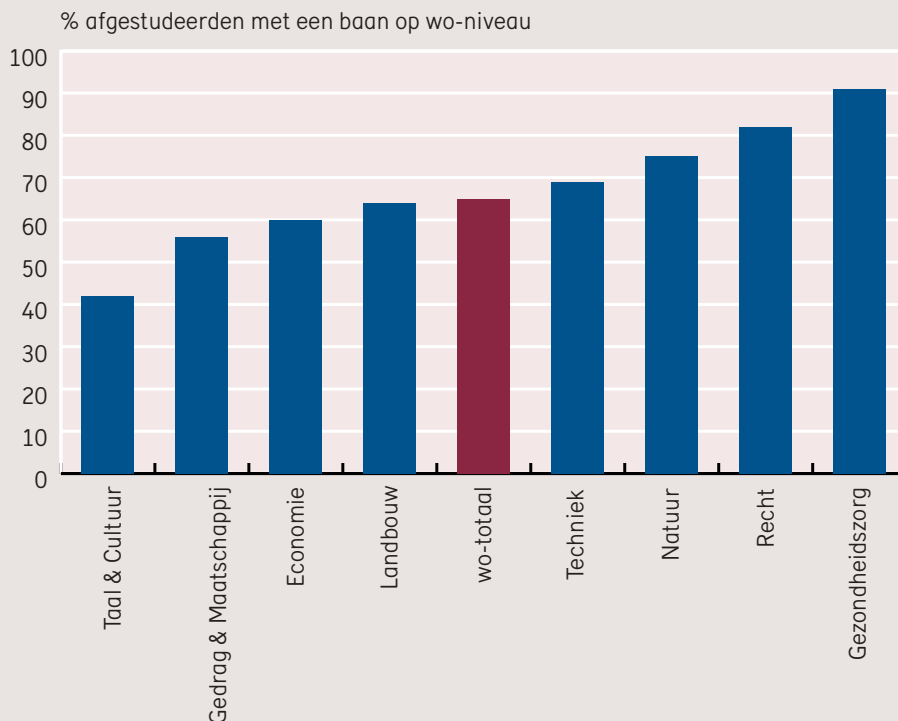
De werkloosheid van wo-afgestudeerden is in de sector Taal en Cultuur het hoogst, voor de overige sectoren zijn de verschillen niet groot.

Figuur 37

Niveau van de eerste baan van wo-afgestudeerden van 1999/2000

Afgestudeerden in de sector Gezondheid zijn verreweg het meest op wo-niveau werkzaam: slechts een op de tien werkt beneden zijn niveau. Bij de juristen is dit een op de vijf. In de sector Taal en Cultuur is de meerderheid van de afgestudeerden anderhalf jaar na afstuderen niet werkzaam op wo-niveau.

Vraag en aanbod van hoger opgeleiden

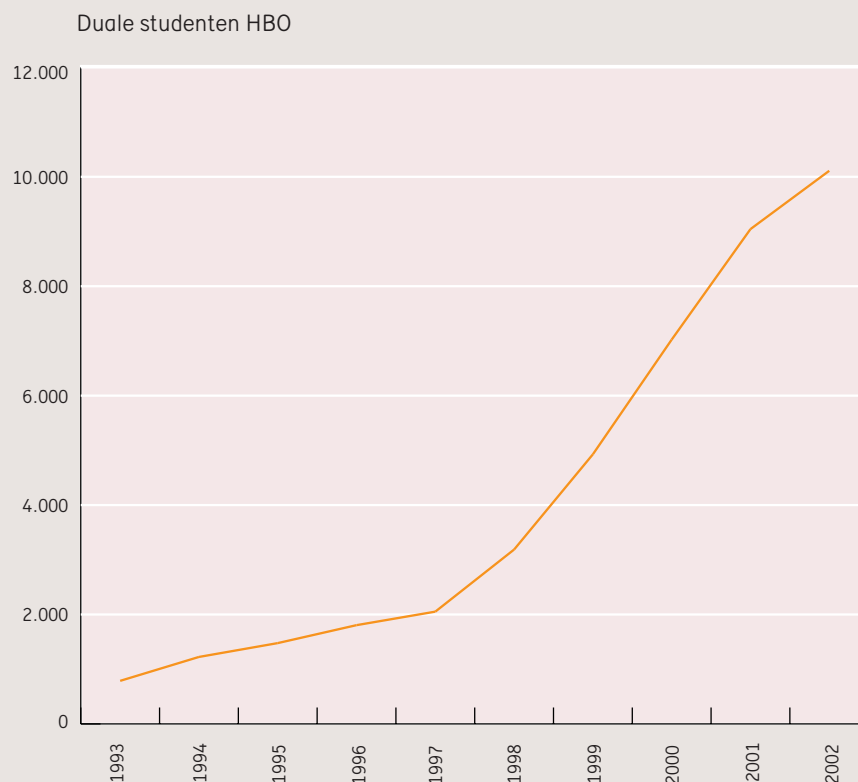
Op grond van een analyse van de nieuwste ROA-gegevens kan hier een overzicht komen van de indicatoren voor vraag en aanbod van hoger opgeleiden.

4.2 Duale studenten

Figuur 38

Aantal duale studenten in het hbo

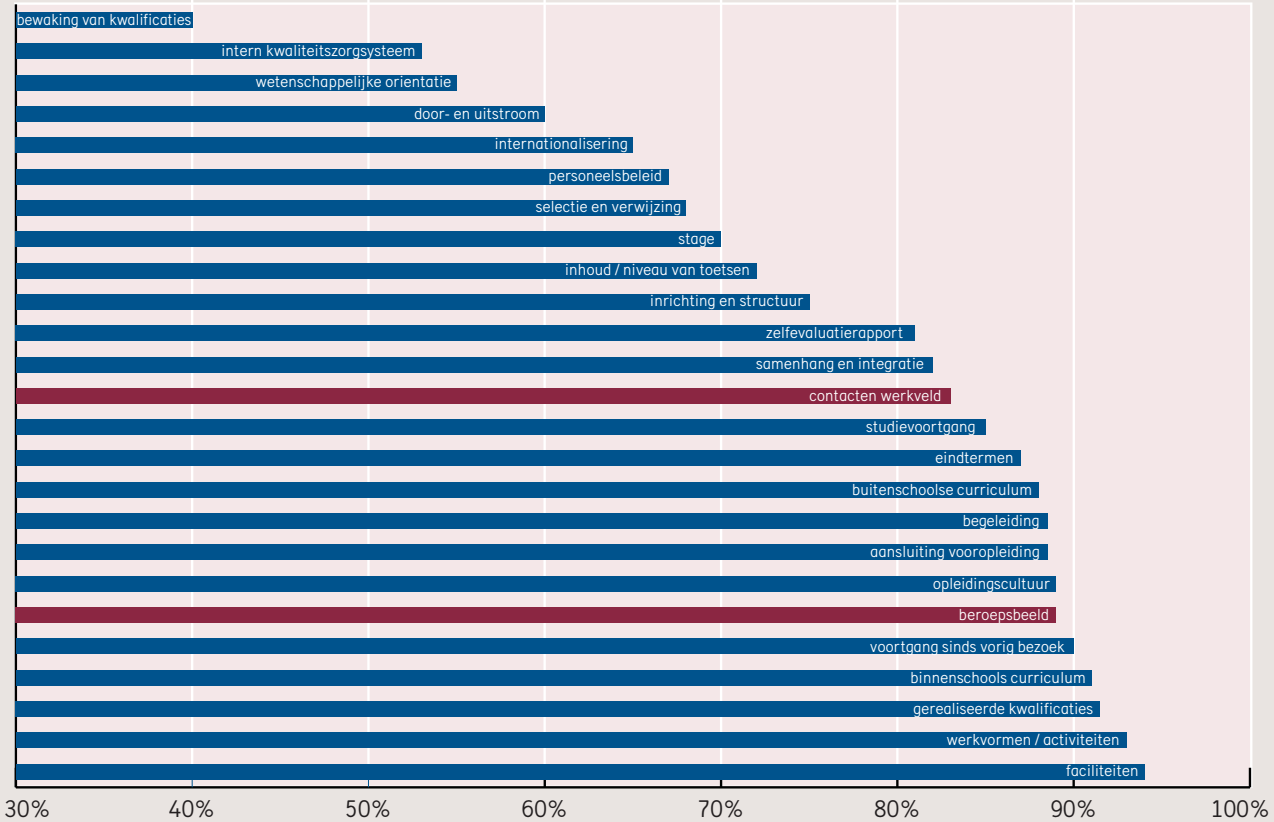
Duale studenten, wisselen werken en studeren af, door een goede samenwerking tussen hun werkgever en de betrokken ho-instelling. Het aantal duale studenten is in het hbo sinds 1997 fors gestegen. In het wo is deze inschrijvingsvorm tot dusver niet aangeslagen: het aantal duale studenten is hier slechts ongeveer 100.

4.3 Externe gerichtheid van het hoger onderwijs

Figuur 39 Scores bij hbo-visitaties op beroepsbeeld en contacten met werkveld

Percentages 'voldoende' bij HBO-visitaties

Bij de onderwijsvisitaties in het hbo wordt iedere opleiding beoordeeld op een vaste set van criteria, die in Figuur 39 zijn weergegeven. Het beroepsbeeld en de contacten met het werkveld zijn indicatoren voor de externe gerichtheid. Een groot deel van de opleidingen scoort daarop voldoende, maar niet alle: 12% van de opleidingen hebben volgens de visitatiecommissies een onvoldoende beeld van het beroep waarvoor zij opleiden.

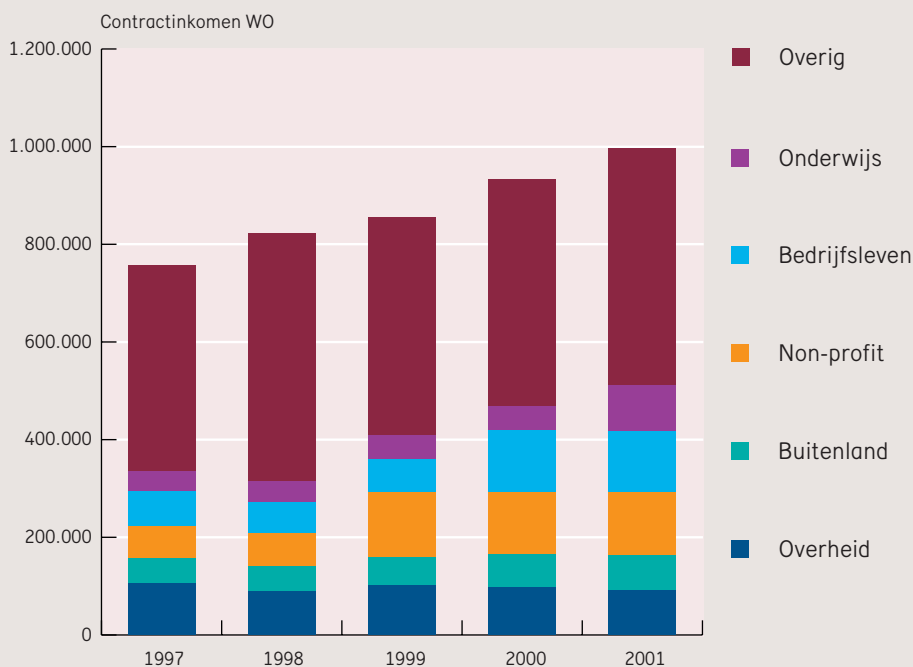
Wo-visitatiecommissies spreken zich niet uit over contacten met het werkveld of een beroepsbeeld. Hier zal nog een passende indicator ontwikkeld moeten worden.

4.4 Relatie tussen hoger onderwijs en bedrijfsleven

Figuur 40

Contractinkomsten wo naar herkomst

Voor zover zichtbaar uit de jaarrekeningen is slechts een klein deel van de contractinkomsten van universiteiten afkomstig van het bedrijfsleven. Deze inkomsten stijgen wel duidelijk.

De categorie 'overig' bestaat uit:

Rente (9%), inkomsten van studenten en personeel (8%), gelieerde rechtspersonen (2%), energie en verhuur (7%), verkoop van activa (0,2%), overig 3e geldstroom (15%), mutatie onderhanden werk (2%), overige baten (55%), buitengewone baten (1%).

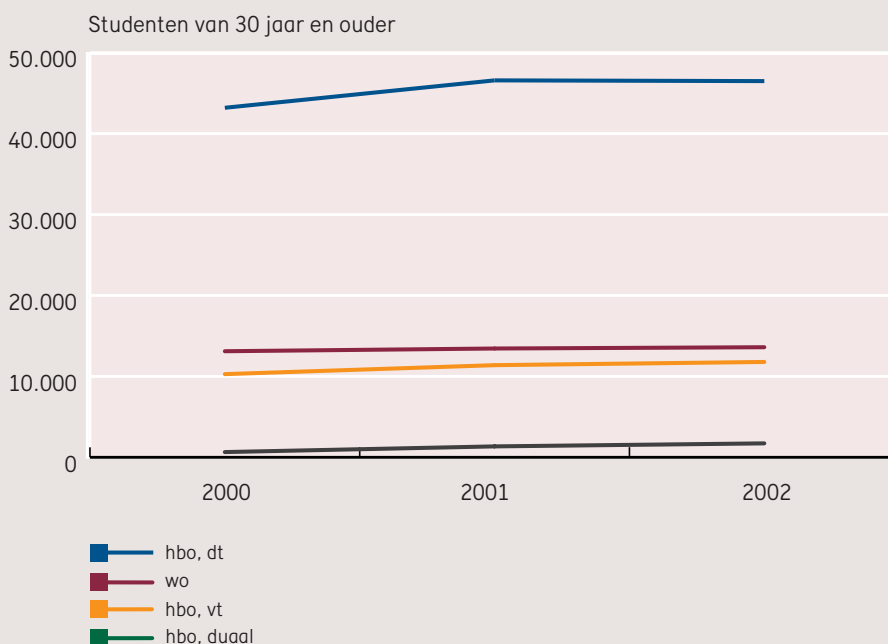
Vergelijkbare gegevens over het HBO ontbreken, omdat de contractinkomsten van HBO-instellingen nog niet zijn uit te splitsen naar herkomst.

4.5 Leven lang leren

Figuur 41

Ingeschrevenen van 30 jaar en ouder

Er studeren ca 75.000 studenten ouder dan 30 in het hoger onderwijs, waarvan drie kwart in het hbo, en voornamelijk in deeltijd.

4.6 Aantal nieuwe zorgopleidingen

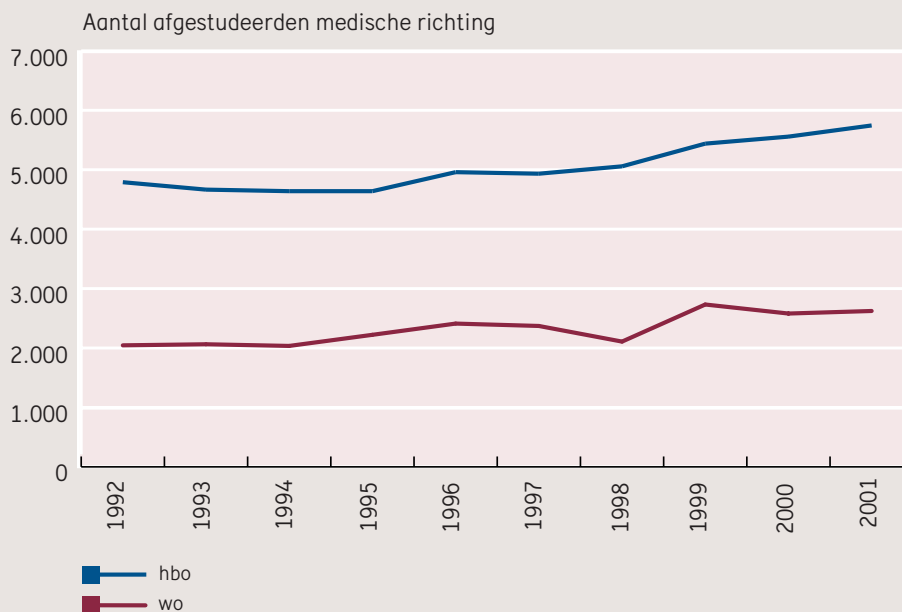
Hier kan een overzicht komen van nieuwe zorgopleidingen die tot efficiëntere taakverdeling in de gezondheidszorg kunnen leiden.

4.7 Aantal afgestudeerden in medische richtingen

Figuur 42

Aantal afgestudeerden in medische richtingen

Het aantal afgestudeerden in de zorgopleidingen in het hbo is met ca 20% gestegen sinds 1995. In het wo is er een flinke stijging sinds 1999. Het effect van de recente verruiming van de numerus fixi werkt hier nog niet in door.

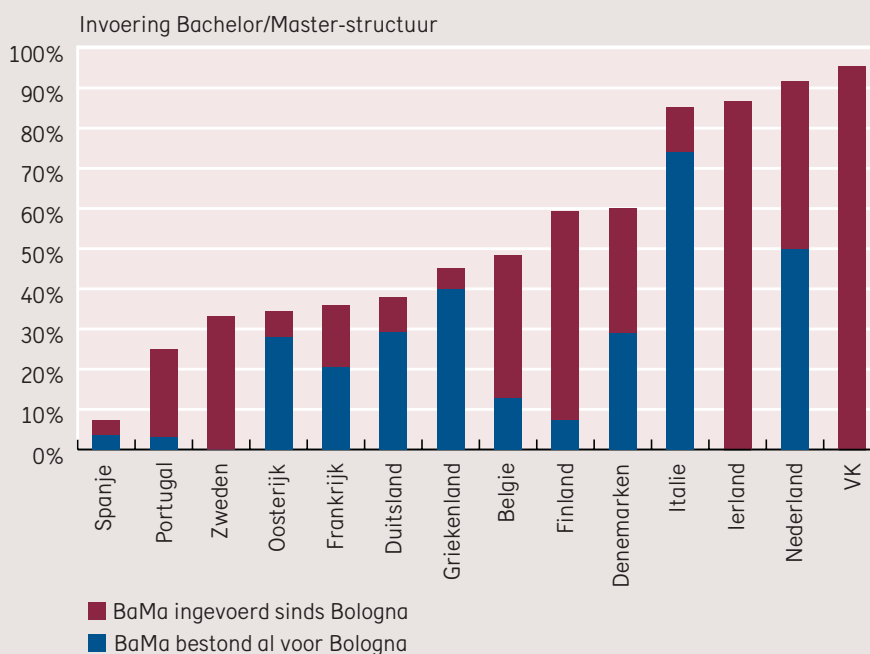

4.8 Invoering BaMa

Figuur 43

Het aantal opleidingen dat in 2002/2003 volgens de bachelor-master-structuur wordt aangeboden, internationaal vergeleken

Nederland ligt binnen de EU-landen aan kop met de invoering van het bachelor-master-stelsel: 92% van de opleidingen had in 2003 de bachelor-master-structuur. Deze gegevens zijn ontleend aan een onderzoek in mei 2003 in het kader van de vervolgcities op de Bolognaverklaring. De helft van de opleidingen in Nederland had volgens dit onderzoek al voor de Bolognaverklaring de BaMa-structuur. Hiermee worden de HBO-opleidingen bedoeld, die immers grotendeels een op een zijn overgegaan in bacheloropleidingen.

Lijst van figuren

Figuur 1	Aantal afgestudeerden in bèta en techniek wo en hbo	73
Figuur 2	Aantal promoties	74
Figuur 3	Vrouwen in leidinggevende functies	74
Figuur 4	Vergrijzing en vergroening wo	75
Figuur 5	Vergrijzing in het hbo	75
Figuur 6	Percentage buitenlandse studenten internationaal vergeleken	77
Figuur 7	Uitgaande mobiliteit van Nederlandse studenten naar het buitenland via uitwisselingsprogramma's	77
Figuur 8	Rendement hbo na 4 t/m 6 jaar	79
Figuur 9	Rendement wo na 4 t/m 6 jaar	79
Figuur 10	Rendement hbo naar sector	80
Figuur 11	Rendement wo naar sector	80
Figuur 12	Rendement naar etniciteit	81
Figuur 13	Uitval uit het hoger onderwijs naar etniciteit	81
Figuur 14	Instroom van gediplomeerden vierjarig MBO in het HBO	82
Figuur 15	Instroom in het HBO naar vooropleiding	82
Figuur 16	Instroom in het wo naar vooropleiding	83
Figuur 17	Waardering onderwijs door studenten, gemiddelde voor wo en hbo, naar 10 criteria	83
Figuur 18	Aantal startende bedrijven per 1000 fte personeel van universiteiten	84
Figuur 19	Aantal studenten per docent in het hoger onderwijs	87
Figuur 20	Internationale vergelijking van de ontwikkeling van de student/staf-ratio	87
Figuur 21	Verdeling van de scores bij hbo-visitaties	88
Figuur 22	Verdeling van de scores bij wo-visitaties	88
Figuur 23	Ontwikkeling van het aantal studenten in het hoger onderwijs sinds 1950	89
Figuur 24	Het aantal studenten voltijd en deeltijd in het hbo	89
Figuur 25	Het aantal studenten voltijd en deeltijd in het wo	90
Figuur 26	Hbo-opleidingen met de grootste stijging en daling in aantal ingeschreven studenten	91
Figuur 27	Wo-opleidingen met de grootste stijging en daling in aantal ingeschreven studenten	92
Figuur 28	Geraamde ontwikkeling van de overheidsuitgaven per studenten en collegegelden in constante prijzen van 2003	93
Figuur 29	Geraamde ontwikkeling van overheidsuitgaven per studenten en collegegelden in constante prijzen van 2003	94
Figuur 30	Aantal opleidingen waar studenten zijn ingeschreven	95
Figuur 31	Ontwikkeling van het aantal studenten per actieve opleiding in wo en hbo	96
Figuur 32	Baanzoekduur van de hbo-afgestudeerden, afgestudeerd in 2000/2001	97
Figuur 33	Werkloosheidspercentage van de hbo-afgestudeerden van 2000/2001	98
Figuur 34	Niveau van de eerste baan van hbo-afgestudeerden van 2000/2001	98

Figuur 35	Baanzoekduur van de wo-afgestudeerden van 1999/2000	99
Figuur 36	Werkloosheidspercentage van wo-afgestudeerden van 1999/2000	99
Figuur 37	Niveau van de eerste baan van wo-afgestudeerden van 1999/2000	100
Figuur 38	Aantal duale studenten in het hbo	100
Figuur 39	Scores bij hbo-visitaties op beroepsbeeld en contacten met werkveld	101
Figuur 40	Contractinkomsten wo naar herkomst	102
Figuur 41	Ingeschrevenen van 30 jaar en ouder	102
Figuur 42	Aantal afgestudeerden in medische richtingen	103
Figuur 43	Het aantal opleidingen dat in 2002/2003 volgens de bachelor-master-structuur wordt aangeboden, internationaal vergeleken	103

Noten bij de figuren: nadere specificatie, bronnen en uitgevoerde bewerkingen

- Figuur 1 **Aantal afgestudeerden in bèta en techniek.** Het basisbestand is het CRIHO. De cijfers zijn ontleend aan Kerncijfers OCW, 1998-2002, en voor eerdere jaren aan HO in Cijfers (via <http://www.cfi.nl>)
- Figuur 2 **Aantal promoties,** volgens opgave van de VSNU in Kengetallen Universitair Onderzoek (KUOZ).
- Figuur 3 **Vrouwen in leidinggevende functies.** De WO-cijfers zijn berekend op grond van opgaven van de VSNU in WO-personeelsinformatie (WOPI). De HBO-cijfers zijn afkomstig uit het Raho-bestand.
- Figuur 4 **Vergrijzing en vergroening WO,** ontleend aan opgaven van de VSNU in WO-personeelsinformatie (WOPI).
- Figuur 5 **Vergrijzing in het HBO,** ontleend aan het Raho-bestand. De cijfers gelden voor 2002.
- Figuur 6 **Percentage buitenlandse studenten internationaal vergeleken.** De cijfers zijn afkomstig uit 'Education at a Glance', editie 2003 (OECD). De gepresenteerde grafiek is ontleend aan de samenvatting van OCW.
- Figuur 7 **Uitgaande mobiliteit van Nederlandse studenten.** De cijfers zijn ontleend aan de Bisonmonitor van Nuffic.
- Figuur 8 **Rendement HBO.** De gegevens zijn afkomstig uit de cohort-gegevens van het CBS (StatLine)
- Figuur 9 **Rendement WO.** De cijfers zijn ontleend aan de Kengetallen Universitair Onderwijs (VSNU), editie 2002.
- Figuur 10 **Rendement HBO naar sector.** De gegevens zijn afkomstig uit de cohort-gegevens van het CBS (StatLine)
- Figuur 11 **Rendement WO naar sector.** De cijfers zijn ontleend aan de Kengetallen Universitair Onderwijs (VSNU), editie 2002.
- Figuur 12 en 13 **Rendement en uitval naar etniciteit.** De cijfers zijn door OCW berekend op grond van het CRIHO, gebaseerd op inschrijvingsgegevens van de instellingen, waaraan door de IBG gegevens omtrent de etniciteit zijn toegevoegd door koppeling van CRIHO met GBA. De categorie 'onbekend' betreft personen waarvoor deze koppeling niets oplevert, omdat ze niet in GBA voorkomen.
- Figuur 14 **Instroom van MBO'ers in het HBO.** De gegevens zijn gebaseerd op het CRIHO.
- Figuur 15 **Instroom in het HBO naar vooropleiding.** De gegevens zijn gebaseerd op het CRIHO.
- Figuur 16 **Instroom in het WO naar vooropleiding.** De gegevens zijn afkomstig uit de VSNU kengetallen universiteiten, DOC-wetenschappelijk onderwijs 2002-2003.
- Figuur 17 **Waardering onderwijs door studenten.** De gegevens zijn afkomstig van de studiekeuze-informatie die het consortium CHOICE in opdracht van OCW verzamelt en openbaar beschikbaar stelt. De waardering van het onderwijs door studenten berust op enquêtes onder studenten van 950 opleidingen, met per opleiding een steekproef van 50 studenten (behalve bij kleinere opleidingen). Nadere informatie: Keuzegids Hoger Onderwijs 2003/2004.
- Figuur 18 **Aantal startende bedrijven.** Ontleend aan onderzoek door de stichting Top-Spin, in opdracht van EZ. De cijfers betreffen de periode 1999-2001.

- Figuur 19 **Aantal studenten per docent.** Het aantal ingeschreven studenten (voltijd plus deeltijd) volgens CRIHO is gedeeld door het aantal docenten volgens WOPI (voor het WO) of RAHO (voor het HBO). Het begrip docent is voor WO ruim ingevuld: alle wetenschappelijk personeel van AIO t/m hoogleraar, inclusief student-assistenten. Voor HBO is het gebruik gemaakt van het onderscheid tussen docerend en ondersteunend personeel dat in het RAHO-bestand gemaakt wordt.
- Figuur 20 **Aantal studenten per docent internationaal vergeleken.** De gegevens zijn afkomstig uit het CHEPS-rapport 'Kosten per student' (december 2003).
- Figuur 21 **Scores onderwijskwaliteit HBO.** De data zijn door OCW één op één afgeleid uit de HBO-visitaties tussen 1998 en medio 2003. Voor iedere opleiding worden in de visitaties op 25 criteria oordelen gegeven op een schaal van slecht, onvoldoende, voldoende, goed en uitstekend. Voor 325 opleidingen levert dat ruim 8.100 scores op. Deze figuur geeft de frequentieverdeling van die scores.
- Figuur 22 **Scores onderwijskwaliteit WO.** De beoordelingen in de onderwijsvisitaties in het WO van 1996 t/m 2002 zijn door OCW omgerekend naar een schaal van 1 tot 10, volgens uiteenlopende sleutels, omdat de methodiek per visitatiecommissie uiteenloopt. Dit resulteert in één cijfer per opleiding, dat is afgerond op halve punten. De grafiek geeft de frequentieverdeling van deze cijfers.
- Figuur 23 **Ontwikkeling studentenaantallen in het hoger onderwijs vanaf 1950.** De tijdreeksen zijn geconstrueerd uit CBS-cijfers (van 1950 tot 1990) en CRIHO-gegevens voor de laatste 12 jaar.
- Figuur 24 en 25 **Voltijd en deeltijd studenten HBO en WO.** De gegevens zijn ontleend aan het CRIHO.
- Figuur 26 en 27 **Grootste stijgers en dalers onder de opleidingen.** De aantallen ingeschreven studenten voor 1997 en 2002 zijn per opleiding ontleend aan het CRIHO. De opleidingen zijn gesorteerd naar de verhouding tussen de aantallen studenten in beide jaren. De 10 hoogste en 10 laagste zijn hier weergegeven voor WO en HBO.
- Figuur 28 en 29 **Geraamde ontwikkeling van de overheidsuitgaven per student.** Voor het HBO is het totale OCW-budget voor de bekostigde instellingen genomen, inclusief specifiek budget zoals lectoren en zorgmasters. Hiervan is de geraamde meerjarenreeks genomen van 2002 t/m 2008 volgens de OCW-begroting 2004. Deze bedragen zijn gedeeld door het aantal studenten, voltijd plus deeltijd, volgens de referentieraming-2003. Voor het WO is het totale budget voor de bekostigde universiteiten, exclusief de levensbeschouwelijke instellingen en de Open Universiteit en de instellingen voor internationaal onderwijs, en inclusief specifiek budget, toegerekend aan universiteiten. Budgetten voor onderzoek en academische ziekenhuizen zijn niet meegerekend. Hiervan is de geraamde meerjarenreeks genomen van 2002 t/m 2008 volgens de OCW-begroting 2004. Deze bedragen zijn gedeeld door het aantal studenten, voltijd plus deeltijd, volgens de referentieraming-2003.
- Figuur 30 en 31 **Aantal actieve opleidingen en aantal studenten per opleiding.** Als 'actieve opleiding' is gedefinieerd een in het CROHO geregistreerde opleiding, waarvan in het CRIHO studenten zijn geregistreerd. In figuur 31 is dat aantal voor WO en HBO gedeeld door het totale aantal studenten in WO en HBO volgens CRIHO.
- Figuur 32, 33 en 34 **Arbeidsmarktsituatie HBO-afgestudeerden.** Deze gegevens zijn ontleend aan de HBO-monitor.
- Figuur 35, 36 en 37 **Arbeidsmarktsituatie WO-afgestudeerden.** Deze gegevens zijn ontleend aan de WO-monitor 2001.
- Figuur 38 **Duale studenten.** De gegevens zijn ontleend aan het CRIHO.
- Figuur 39 **Scores bij HBO-visitaties.** De data zijn door OCW één op één afgeleid uit de HBO-visitaties tussen 1998 en medio 2003. Voor iedere opleiding worden in de visitaties op 25 criteria oordelen gegeven op een schaal van slecht, onvoldoende, voldoende, goed en uitstekend. Deze figuur geeft voor elk van de 25 criteria het percentage opleidingen dat daarop 'voldoende' of hoger scoort.

- Figuur 40 **Contractinkomsten WO naar herkomst.** Deze figuur geeft de contractinkomsten van de universiteiten, zoals blijkt uit de jaarrekeningen, waarvan OCW jaarlijks een geaggregeerd overzicht maakt. Pas vanaf de jaarrekening over 1997 is het mogelijk een onderverdeling te maken naar herkomst van de contractinkomsten. Maar er is nog wel een grote categorie 'overig', waarvan 'overige baten', 'overige derde geldstroom' 70% uitmaken.
- Figuur 41 **Ingeschreven studenten van 30 jaar en ouder.** De gegevens zijn ontleend aan het CRIHO.
- Figuur 42 **Aantal afgestudeerden in medische richtingen.** De gegevens zijn ontleend aan het CRIHO.
- Figuur 43 **Invoering BaMa, internationaal vergeleken.** De gegevens zijn ontleend aan 'Trends 2003, Progress toward the European Higher Education', verschenen in mei 2003 in het kader van de Bologna-vervolgconferentie.

Literatuur

- ⌘ Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (2002): *Academia in the 21st century. An analysis of trends and perspectives in higher education and research. AWT-achtergrondstudie nr 28*, AWT, Den Haag
- ⌘ Advies voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (2003a): *Netwerken met kennis. Kennisabsorptie en kennisbenutting door bedrijven. AWT-advies nr. 56*, AWT, Den Haag
- ⌘ Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid / Onderwijsraad (2003b), *Wijsheid achteraf. De verantwoording van universitair onderzoek*, Den Haag.
- ⌘ Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid / Onderwijsraad (2001), *Hogeschool van kennis*, Den Haag
- ⌘ B&A Groep, *Kenniscirculatie Hogeschool-Beroepspraktijk* (2003), Den Haag
- ⌘ Berg, M.N. van den: *Studeren? (G)een punt!: een kwantitatieve studie naar de studievoortgang in het Nederlands wetenschappelijk onderwijs in de periode 1996-2000*, Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, uitgever Thelathesis
- ⌘ Centraal Bureau voor de Statistiek (2003): *Allochtonen in Nederland 2003*, CBS, Voorburg/Heerlen
- ⌘ Centraal Plan Bureau (2002): *De Pijlers onder de Kenniseconomie. Opties voor institutionele vernieuwing*. Den Haag
- ⌘ Donselaar, P., H. Erken en L. Klomp (2003): *Innovatie en productiviteit*, Ministerie van Economische Zaken, Den Haag
- ⌘ European Union (2003): *Role of ten Universities in the Europe of knowledge*
- ⌘ Europees Platform/ Cinop/ Nuffic (2002): *BISON, Monitor van internationale mobiliteit in het onderwijs*, Den Haag
- ⌘ Europese Commissie (2002): *European Competitiveness Report 2000*
- ⌘ Groot, W. en H. Maassen van den Brink (2003): *Investeren en terugverdienen, Kosten en baten voor onderwijsinvesteringen*, Sectorbestuur Onderwijsarbeids- markt (SBO), Den Haag
- ⌘ Interdepartementaal Beleidsonderzoek: *Collegegelddifferentiatie* (2003), Den Haag
- ⌘ Jong, A. de (2003): *Bevolkingsprognose 2002-2050: anderhalf miljoen personen erbij*. In: Bevolkingstrends CBS, 1^e kwartaal 2003
- ⌘ Leijnse, F. (2000): *Hogescholen tien jaar vooruit*, HBO-raad, Den Haag
- ⌘ Maiworm, F. en B. Wächter (ed.) (2002): *English-Language-Taught Degree Programmes in European Higher Education Trends and Success factors*, Bonn
- ⌘ MKB (2003), *Tienpuntenplan Innovatie*, Delft, brief 6 oktober.
- ⌘ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2003), Actieprogramma 'Andere Overheid', Den Haag
- ⌘ Ministerie van Economische Zaken (2003) : *In actie voor innovatie, Aanpak van de Lissabon-ambitie*, Den Haag
- ⌘ Ministerie van Economische Zaken (2003): *Kabinetsreactie op SER-advies 'Het Nieuwe Leren, advies over een leven lang leren in een kenniseconomie'*; Den Haag
- ⌘ Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1985): *Hoger Onderwijs, Autonomie en Kwaliteit, Zoetermeer*
- ⌘ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2002) *Grenzeloos Leren. Een verkenning naar onderwijs en onderzoek in 2010*, Zoetermeer

- ⌘ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2003a):
Wetenschapsbudget 2004, Den Haag
- ⌘ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en wetenschap (2003b):
Deltaplan bèta/techniek, Den Haag
- ⌘ NIDI (2003): *Demografische trends in verleden, heden en nabije toekomst*, Den Haag
- ⌘ Onderwijsraad (2001) *De Markt Meester? Een verkenning naar marktwerking in het onderwijs uitgebracht aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen*, Den Haag
- ⌘ Organisation for Economic Co-operation and Development (2002):
Education at a glance, Parijs 2002
- ⌘ Organisation for Economic Co-operation and Development (2003):
Education policy analysis, Parijs 2003
- ⌘ Porter et al., (2003) *The Global Competitiveness report 2001-2002*, New York, Oxford University
- ⌘ Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (2003): *Bevrijdende Kaders. Sturen op verantwoordelijkheid. RMO-advies nr 24*, Den Haag
- ⌘ Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (2003):
De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2008, Maastricht
- ⌘ SBO (2003): *Onderwijs en Arbeidsmarkt in beeld*, Jaarboek 2003
- ⌘ Schnabel, P (2000): *Een sociale en culturele verkenning voor de lange termijn*. In: *Trends, dilemma's en beleid: Essays over ontwikkelingen op langer termijn*. SCP en CPB, Den Haag
- ⌘ Sociaal Economisch Onderzoek Rotterdam (2003): *De maatschappelijke betekenis van het hoger onderwijs*, Rotterdam
- ⌘ Sociaal Economische Raad (2002): *Het Nieuwe Leren, advies over een leven lang leren in een kenniseconomie*, Den Haag
- ⌘ Sociaal Economische Raad (2003), *Nederlandse Kennis- en innovatiebeleid*, Den Haag
- ⌘ Sociaal Economische Raad (2003a): *Kennis maken, kennis delen*, Den Haag
- ⌘ Sociaal Plan Bureau (2003b): *Rapportage Minderheden 2003*, Den Haag
- ⌘ VNO-NCW (2003), *Nederland moet slimmer*, Den Haag
- ⌘ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2002): *Van oude en nieuwe kennis. De gevolgen van ICT voor het kennisbeleid, rapporten aan de regering nr 61*, Den Haag